

Barn utan papper

- Jag vill bara landa!

Rapport från Rädda Barnens projekt Utanpapper.nu,
en hjälplinje för barn utan papper.

Rädda Barnen kämpar för barns rättigheter.
Vi väcker opinion och stöder barn i utsatta situationer
i Sverige och i världen.

Vår vision är en värld där alla barns rättigheter är tillgodosedda.
Det är en värld där varje barn uppskattas och respekteras,
där alla barn har inflytande och där alla barn har möjligheter och framtidstro.

Rädda Barnen ger ut böcker och rapporter för att sprida kunskap om barns
förhållanden, ge vägledning och inspirera till nya tankar och diskussioner.
Du kan beställa våra publikationer genom att ta direktkontakt med oss,
eller genom att gå in på www.rb.se/bokhandel

Rapporten **Barn utan papper - Jag vill bara landa!** har framställts inom projektet
Utanpapper.nu, som finansierats av företagen Santa Maria och Ratos. www.utanpapper.nu
Läs mer om Rädda Barnens företagsamarbete på www.rb.se/sv/Foretag/

© 2008 Rädda Barnen

Redaktör: Sanna Vestin
Projektledare: Monica Brendler Lindqvist
Produktionsledare: Eva Stenstam
Layout: Ulla Ståhl
Omslagsbild: Sara Stribe Pavell
Tryck: Elanders

ISBN: 978-91-7321-303-5
Art.nr: 10251

Rädda Barnen
107 88 Stockholm
Besöksadress: Landsvägen 39, Sundbyberg
Telefon: 08-698 90 00
info.rb.se
www.rb.se

Jag vill bara landa

Yaaoh!

Jag kom från Bolivia, stället heter La Paz

Jag har kommit till Sverige, här är jag fast

Sverige! Här är jag fast

När jag var åtta år jag kom med min mamma

Min brorsa heter Simon, vi kom för att stanna

Vi kom för att stanna!

Men de sa nej till oss, vi fick inte stanna

Jag vill bara landa

i Arlanda (...)

Kollo! Man slipper bara jobb

Kollo! Ingen illegal

Kollo! Alla som jag

Kollo! Det här är min sång

Kollo! Man slipper bara jobb

Kollo! Ingen illegal

Kollo! Alla som jag

Kollo! Det här är min sång

(...) Yaaoh!

Jag kommer från Bolivia, stället heter la Paz

Jag har kommit hit till Sverige

Ja, jag är fast

Sverige! Här är jag fast!

När jag var åtta år, kom med min mamma

Min brorsa heter Simon, vi kom för att stanna

Vi kom för att stanna...

Vi kom för att stanna...

Vi kom för att stanna...

Jag vill bara landa!

Simon och Sergio

(rap framförd vid IMÄI sommarkollo juli 2007, se sid 32)

Förord

”Jag vill bara landa...” så rappade en 10-årig pojke på ett av de sommarkollon för papperslösa barn som föreningen Ingen Människa är Illegal anordnade med stöd av Rädda Barnens projekt Utanpapper.nu.

När projektets hjälplinje för barn utan papper öppnade i mars 2006 var det utifrån en växande insikt om att ett allt större antal barn och unga, ensamma eller tillsammans med sina anhöriga, rör sig som flygande holländare mellan världens länder utan att kunna landa någonstans. Några är lika papperslösa i sina ursprungsländer som i de länder som de flyr till. De lever utanför de samhällen som de befinner sig i utan tillgång till sina mänskliga rättigheter och utan att ens erkännas till sin existens.

För Rädda Barnen som barnrättsorganisation är detta en självklar angelägenhet. Barns rättigheter, som de är uttryckta i FN:s konvention om barnets rättigheter, gäller alla barn alltid och överallt.

En viktig princip för Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris, som drivit projektet, är att ”se det som andra inte ser”. Det handlar om att fokusera på de barn och den problematik som inte erkänns eller uppmärksammas i den offentliga vården, skolan och omsorgen, att synliggöra de barn som blivit osynliggjorda. Här fanns också erfarenheter av psykoterapeutiskt arbete med traumatiserade barn och unga som lever gömda i Sverige.

I denna slutrapport redovisas erfarenheter från projektet. Den handlar om de barn och unga och deras anhöriga som har sökt sig till hjälplinjen. Den handlar också - och kanske främst - om hur vi som professionella eller som engagerade privatpersoner ska kunna bidra till förbättringar för dem.

Risken är att just barnens utsatthet och totala otrygghet i det samhälle som inte ens erkänner att de finns, gör det särskilt svårt för dem att få stöd och hjälp. Problem som vi inte kan lösa tenderar vi att inte se alls. De som försöker hjälpa kan också känna sig ensamma och hjälplösa. I den här rapporten finns inspiration att hämta för alla som vill bidra till att förbättra livet för barnen utan papper. Det kan man göra genom att lyssna på barnen, förmedla deras erfarenheter och påverka politiska beslut, men också genom att bidra till att deras barndom blir så bra som möjligt. Dessa barn behöver som alla andra barn och unga gå i skolan, träffa andra barn, få vård när de är sjuka och ha vuxna att prata med och få stöd av. Deras barndom pågår här och nu och kan inte anstå tills alla papper är stämplade och påskrivna och alla beslut är fattade.

Det särskilda projekt som pågått sedan 2006 är nu avslutat. Men barnen och ungdomarna utan papper finns kvar. Hur deras rättigheter ska tillgodoses kommer att fortsätta att engagera Rädda Barnens anställda och medlemmar.

Lars Carlsson
Chef för Rädda Barnens
Sverigeprogram

Cecilia Modig
Chef för Rädda Barnens Centrum
för barn och ungdomar i kris

Innehåll

Sammanfattning	6
1. Lika och olika	7
Dokumentation av vilka som vänt sig till hjälplinjen Utanpapper	
2. Varför utan papper?	17
Analys av antal papperslösa barn och orsakerna	
3. Vad kan man göra?	27
Dokumentation av projektets insatser för de hjälpsökande	
4. Sverige – dröm och mardröm	36
Tyko Granberger om barnens röster och upplevelser	
5. Revan i väven	46
Mario Morrone om psykoterapeutisk behandling av barn i exil	
6. Att vara stödperson	55
Ett samtal om hur det är att arbeta med barn utan papper	
7. Barn i migration	65
Sanna Vestin om barnets som offer eller rättssubjekt	
8. Barns rättigheter	75
Fakta om rättigheter och Rädda Barnens ståndpunkter (Sjukvård, socialtjänst, skolgång, anhöriga, asylfrågor)	
9. Projektbeskrivning	82
Sammanfattning av projektets målsättningar, metoder och resultat	
10. Statistik	91
Diagram över hjälpsökande, problemställningar och åtgärder	
Lästips och länkar	98

Sammanfattning

Denna rapport handlar om 470 barn och unga vuxna som Rädda Barnen fick kontakt med genom hjälplinjen Utanpapper.nu. De flesta vistades i Sverige utan tillstånd ("utan papper"). Ingen av dem eller deras föräldrar har självmant valt att leva så. För några är det ett bästa val av flera dåliga. För de flesta är det ett "icke-val" i en situation som man upplever som omöjlig.

Barnens egna röster i brev och berättelser visar att de är offer för omständigheterna som drev dem i exil och för migrationspolitiken som inte tillåter dem att landa – men inte bara offer utan främst individer med egna behov och framtidsdrömmar.

De problem som barn och föräldrar vänt sig till hjälplinjen med är av tre slag:

- **Rädslan för utvisning** är påtaglig bland dem som har sökt skydd i Sverige men fått avslag. Generella regler som att personer som redan drabbats av förföljelse ska kunna bevisa att de löper en individuell risk i framtiden, gäller även barn. Dessutom tyder fallbeskrivningarna på att barns asylskäl inte får genomslag i asylbedömningarna.
- **Familjesplittring** berör oväntat många av barnen. Splittringen har ofta uppstått redan i samband med att man gav sig av från hemlandet och permanentas genom snäva invandringsregler. Familjesplittring påverkar både barn och föräldrar och blir ett hinder för integration.
- **Barnens tillvaro i Sverige** påverkar hur de mår. Föräldrar och andra vuxna larmar om att barn lever isolerade och verkar fara illa. De önskar att barn ska släppas in i skola eller daghem, att barn ska få vård, få träffa andra barn, få leka, slippa ha ansvar för familjens problem. Ungdomar som försöker klara sig på egen hand riskerar utnyttjande och misshandel.

Rapporten visar att det inte är naturnödvändigt att barn utan papper mår dåligt. Barnen löper mindre risk att hamna i riskzonen om de tillåts komma in i ett socialt sammanhang och bemöts som andra barn – eller högtidligare uttryckt, att deras människovärde erkänns och de får tillgång till sina mänskliga rättigheter. **Att få gå i skola eller förskola och att få vård vid behov är centralt.**

En positiv slutsats är att konkreta insatser från vuxna i omgivningen kan göra stor skillnad för det enskilda barnet. Politiker skulle kunna göra skillnad bara genom att genomföra de löften som avlagts då Sverige undertecknade Barnkonventionen.

Farhågor för framtiden väcks ändå i rapporten. Fler asylsökande – även ensamkommande barn - får avslag. Antalet barn och ungdomar utan papper kan väntas öka. Familjesplittringen ser ut att förvärras genom politiska beslut snarare än att angripas. Politiska åtgärder riskerar därmed att öka klyftorna och försvåra integrationen.

1. Lika och olika

Den 21 mars 2006 öppnade Rädda Barnen hjälplinjen Utanpapper, med hemsida och ett gratis telefonnummer för barn utan papper. Under de två år som linjen hölls öppen hörde barn, föräldrar och stödpersoner av sig från olika platser i Sverige för att fråga om råd eller hjälp för sammanlagt ca 470 barn och unga vuxna. Det här avsnittet handlar om vilka olika situationer barnen befinner sig i och vilka olika problem de har. Men de är inte bara olika. Barnen har ett problem gemensamt – otryggheten i tillvaron.

Samma dag som hjälplinjen öppnat kom det första mailet, insänt från hemsidan. Flickan som skrev hade kommit till Sverige när hon var 16, och hon hade gömt sig när hon fått avslag. Hon jobbar svart och lönen räcker till ett källarrum. Ett stort problem för henne är att så fort en arbetsgivare får veta att hon inte har papper så tycker han att han kan utnyttja henne. I början bytte hon jobb när det blev tal om sex, men sen gav hon upp. Hon är 21 nu, men drömmer fortfarande om ett vanligt liv och att studera men hon ser ingen väg ut, hon bara gråter. Hennes fråga var om vi kunde hjälpa henne till psykolog eller "lidandemedicin" som hon skrev.

Hemsidan hette www.utanpapper.nu. Uttrycket "utan papper" syftar på ett alldeles särskilt slags papper, nämligen ett "papper" som ger en människa rätt att bo i Sverige. Det kan vara ett bevis om uppehållstillstånd (för personer från länder utanför EU) eller uppehållsrätt (för EU-medborgare och deras anhöriga) eller ett LMA-kort (ett id-kort som visar att man vistas i Sverige enligt Lagen om mottagande av asylsökande). Har man inte det - och inte kan visa att man är medborgare i Sverige eller något nordiskt land - då är man utan papper eller "papperslös".

Uttrycket "papperslösa" används ibland för att beteckna dem som bor irreguljärt i Sverige utan att ha ansökt om uppehållstillstånd. Detta till skillnad från "gömda", som brukar användas om dem som har varit asylsökande. Rädda Barnen ville nå barn utan papper oavsett hur de hamnat i Sverige.

Hemsidan innehöll ingen komplicerad definition. De som hittade dit kunde själva avgöra om de hörde till målgruppen eller inte. Överskriften var "Hjälplinjen för barn utan uppehållstillstånd" och texten inunder löd: "Lever du i Sverige utan papper? Vill du prata med någon vuxen om hur du har det? Vill du veta mer om vad du har rätt till?"

Fortsättningen lämnade öppet för i stort sett vilka frågor som helst: "Vi kan försöka hjälpa dig om du vill gå i skolan eller behöver komma till en läkare. Vi kan inte ordna så att du får tillstånd att stanna i Sverige, men vi kan hjälpa dig att ta reda på reglerna och vad som gäller för dig". Texten på kontaktsidan försäkrade: "Vi finns här om du behöver hjälp med något, eller om du vill prata. Ingenting är för litet eller för stort."

Flickan som mejlade om sin hopplösa situation var den första som hörde av sig. Kontakten betecknades med nummer 1 i den dagbok som har förts i projektet.

Varje ny kontakt fick ett nytt nummer i dagboken. Fortsatta kontakter med samma person eller familj antecknades under samma nummer.

Två år senare ringde en god man som oroade sig för att en ensamkommande palestinsk pojke hade fått beslut om utvisning. Det "ärendet" blev dagbokens sista, nummer 593. Den 21 mars 2008 stängdes hjälplinjen för nya samtal. Vid den tidpunkten var ett 30-tal ungdomar och familjer aktuella och de fortsatta kontakterna med dem antecknades i dagboken under ytterligare tre månader.

Fakta om barnen

Dagboken över de 593 kontakterna ligger till grund för statistiken och faktaavsnitten i denna rapport. Den innehåller inte några namn, nummer eller andra identifierande uppgifter. Fallbeskrivningar och citat som förekommer i rapporten är hämtade ur dagboken (eller ur journaler för barn som har gått i behandling), men är modifierade så att de inte ska kunna kännas igen.

Uttrycket "kontakter" används här för att beteckna kontakt med en ensamstående eller en familj. Flera barn kan alltså beröras genom samma kontakt. Drygt hälften av de 593 kontakterna, 310 stycken, togs av någon som befann sig i Sverige, 283 kontakter togs från utlandet. De 310 "Sverigekontakterna" berörde omkring 470 barn och unga vuxna (ca 380 barn under 18 år och 90 unga vuxna 18-25 år).

Åldersfördelningen är utspridd, med viss övervikt för de yngre barnen. Av de unga vuxna och de äldsta barnen är de flesta pojkar, vilket återspeglar att ensamkommande flyktingbarn oftast är pojkar.

Av de 310 kontakterna gäller två tredjedelar barnfamiljer. Omkring en fjärdedel rör ensamkommande barn och unga vuxna. Resten, en liten andel, gäller vuxna utan barn eller frågor som ställts utan att det framgånget om några barn berörs.

Där det framgår varifrån i Sverige som kontakterna tagits så är mer än hälften från orter utanför de tre storstäderna. Bland storstäderna dominerar Stockholmsområdet helt. Få kontakter har tagits från Göteborg eller Malmö.

Cirka 60 ursprungsländer är representerade bland dem som tagit kontakt från Sverige. Spridningen är stor mellan länder i arabvärlden, f.d. Sovjetunionen, Europa (främst Balkan), Afghanistan och Iran, Sydamerika och södra Afrika. Fler än 10 som uppger samma ursprungsland noteras bara för fem länder: Irak (34), Afghanistan (19), Kosovo (14), Azerbadjjan (13) och Ryssland (12).

Kontakter från utlandet

För mailen från utlandet är den geografiska spridningen betydligt mindre. Mer än 85 procent av mailen skickades från länder i Mellanöstern, om man räknar med dem där land inte angavs men som var avfattade på arabiska. De oftast förekommande länderna var Irak och Palestina.

Mailen från utlandet är av två huvudkategorier. En del skribenter anger sin CV eller berättar att de vill fortsätta med sina studier eller söka jobb i Sverige. De frågar hur det går till. Den andra huvudkategorin är de som berättar om sin utsatta situation och att de inte kan stanna kvar i hemlandet. De frågar om det går

att få asyl i Sverige. Ett och annat mail som innehåller båda aspekterna skvallrar om att kategorierna kanske inte är så olika, även om den ena personen väljer att fokusera på sina resurser och den andra på farorna som gör att han eller hon måste ge sig av. Några kombinerar också motiven genom att beskriva hur förföljelse eller krigshändelser gjort att de tvingats avbryta sina studier eller sitt arbete - nu vill de fortsätta någon annanstans.

I en mindre del av mailen ställs konkreta frågor om till exempel Schengenvisum eller regler för anhöriginvandring.

Åldersfördelningen bland dem som skickat frågor från utlandet är svår att bedöma. Av de få åldersuppgifter som finns och övriga omständigheter framgår att det främst rör sig om unga män, men även en del familjefäder. Kvinnor och flickor förekommer, men sällan.

Kontakter från Sverige

Barn utan papper i Sverige är projektets egentliga målgrupp och beskrivningen i de följande delarna av kapitlet handlar enbart om de ca 470 barn och unga som berörs av de kontakter som togs från Sverige.

Projektets uppdrag var att få kontakt med barn utan papper, framför allt sådana som saknar vuxenstöd. Men texten på hemsidan uteslöt inte asylsökande barn eller barn i familj.

Utanpapper fick kontakt med barn och ungdomar från alla möjliga kategorier. Barnens legala status varierar nästan lika mycket som det geografiska ursprunget. Men det mest slående är hur svårt det är att upprätthålla distinktionen mellan asylsökande/gömd/papperslös, och hur många som har olika legal status till och med inom familjen.

Genom att använda en strikt definition för vilken status var och en haft vid den tidpunkten den första gången fick kontakt med hjälplinjen kan vi komma fram till att knappt 210 av 470 barn och unga vuxna hade varit asylsökande och fått slutligt avslag ("gömnda"). Omkring 35 barn och unga befann sig - just vid den tidpunkt de hörde av sig - i Sverige utan tillstånd men utan att ha sökt asyl, det vill säga att de kommit till anhöriga eller för att arbeta utan uppehållstillstånd ("papperslösa"). Bland dem fanns några barn som blivit föräldralösa och tagits om hand av släktingar i Sverige. 60 var asylsökande och omkring 25 hade någon form av visum eller tidsbegränsat tillstånd.

Alla dessa 330 barn och unga befann sig just då i Sverige utan tillstånd att bo här permanent. Av de 470 återstår 140. Av dessa var omkring hälften kvar i hemlandet eller något transitland och hälften vistades i Sverige med uppehållsrätt eller uppehållstillstånd. Att barn som befinner sig i utlandet finns med under rubriken "kontakter från Sverige" beror på att det är någon i barnets familj som befinner sig i Sverige och har tagit kontakt.

De barn som vistas i andra länder och de som har uppehållstillstånd i Sverige kan verka som två helt olika grupper. I själva verket är en del av dem syskon med varandra. Att så många som ca 70 barn och ungdomar som har laglig rätt att bo i

Sverige finns bland kontakterna beror främst på familjesplittring. Det rör sig om familjer som tvingats lämna barn i hemlandet, unga par som bildats i Sverige och står inför splittring och barn som får bo i Sverige men vars föräldrar ska utvisas. En mindre grupp är EU-medborgare som befinner sig i Sverige utan att ha reglerat sin status.

Vem som har det säkraste livet och bästa tillgången till barns rättigheter är inte självklart. Bland de barn som antecknats som EU-medborgare finns några som påträffats tiggande. Dessa kan formellt befinna sig lagligt i Sverige om de reser med vuxna som utnyttjar sin fria rörlighet - men det kan ändå vara så att dessa barn saknar det mesta och är bland de mest utsatta.

De strikta definitionerna är missvisande på många sätt. En stor del av de "gömnda" som har haft kontakt med Utanpapper är inte gömda; de lever i limbo med ett utvisningsbeslut som inte har kunnat verkställas till exempel på grund av att de saknar handlingar som hemlandet kräver för att ta emot dem. De vuxna i dessa familjer har vanligen arbetsförbud och får inte heller några ekonomiska bidrag. Detta är en kategori som rymmer tusentals människor i Sverige men som ännu inte har fått något eget namn i debatten. Andra är faktiskt gömda i den meningen att de håller sig undan utvisning som skulle kunna verkställas - men de arbetar, hyr bostad och barnen går i skola.

För att över huvud taget kunna kategorisera har vi antecknat vilken situation familjerna befann sig i vid den första kontakten. Men att vara asylsökande, gömd eller papperslös är inte ett livslångt tillstånd, utan delar av en migrationsprocess. Några av dem som rest in utan att söka asyl har varit asylsökande tidigare. Många av dem som var asylsökande eller hade tidsbegränsat tillstånd när de hörde av sig, har kort därefter fått slutligt beslut om utvisning. Andra som varit gömda har beviljats ny prövning och har blivit asylsökande igen, eller har fått tidsbegränsat uppehållstillstånd, åter andra har fått avslag igen efter en ny prövning. Några av dem som kom med visum och några av de "papperslösa" har sökt asyl - och så vidare. Några har rört sig mellan flera länder.

Sexton barn och unga vuxna har lämnat Sverige under den tid de hade kontakt med Utanpapper - och 25 har beviljats uppehållstillstånd. Eftersom de flesta bara har haft kontakt med projektet under ett antal veckor så kan fler vara utvisade eller ha fått stanna.

Många av barnen utan uppehållstillstånd har varit i Sverige i flera år och för de yngre barnen är Sverige ofta det enda hemland de känner till.

Exempel: Snälla, snälla...

Carmen är gravid

"Jag har kommit i kontakt med en flicka från Honduras. Carmen är 16 år. Det hon berättat för mig är att hon bodde hos mormor och morfar, men dessa är avlidna och hon har kommit till sin moster här i Sverige. Det är inte löst med uppehållstillstånd, det verkar vara så att det drar ut på tiden för att hon reste hit innan tillståndet var klart. Hon har ändå fått gå i skola. Det akuta nu är att Carmen är gravid. Hon är rädd och hon skulle behöva prata med barnmorska. Men vi har fått veta att hon måste betala fullt pris, det är 1500 kronor för varje besök och de pengarna har hon inte. Vad förlossningen kostar vågar vi inte tänka på. Min fråga är om ni har någon idé om hur det här ska lösas eller vart vi ska vända oss. Carmen måste verkligen få stöd."

(modifierat efter mail från skolsköterska, första kontakten)

Snälla snälla, hjälp mina syskon!

"Hej på er! Problem som jag har är för min bror och lilla sysster som fortfarande bor i P... i den svår situation. jag bor här i Karlstad och dett är bra för mig men när min far blev dödad vi sprang tillsammans från hemma. mina lilla syskon kom bort från oss. Min mamma är dett heter mormor till mina syskon för min stora sysster kunde inte hjälpa dem när hon död. Migrationverk har sagt att barnen kan inte komma för att de har inte här mamma. Men de är barn de kan inte klara i P... ensam. De kan inte språket. Min mamma har gjort allting men ingen har inte lyssna. Min bror också han har astma han måste sin Medecin. Jag vet inte vem tar ansvaret. Jag önskar ni kan se dett svår situation, jag kan inte äta och sova. Jag undrar har min syskon ingen rätt? Om det händer något illa vem tar ansvar? Snälla snälla jålp min bror och lilla sysster att de får komma till ett land där jag får också komma och ta hand om mina syskon. "

(modifierat efter mail från storebror/morbror, 17 år, första kontakten)

Kan ni hitta en familj så jag får börja skolan?

"Det är så här att vi har gömt oss för att Migrationsverket har sagt att vi ska åka hem fast det går inte. Det är därför jag undrar om ni kan hitta en familj där jag kan bo. Jag gick ut sexan och jag behöver börja sjuan nu. Men jag kan inte gå till skolan för att jag är liksom illegal. Jag tror att om jag är hos en svensk familj så måste de låta mig gå i skolan."

(modifierat efter telefonsamtal från flicka, 13 år, första kontakten)

Vem ska skydda mina barn?

"Vi är i Sverige sedan tre år. Vi har en dotter som är åtta och en pojke som är sex och Gud har givit oss en pojke till här i Sverige. Jag har två avslag från Migration. Nu har Migration sänt våra papper till polisen och vi får bara pengar för barnen. Det är 1850 kronor i månaden och vi är fem personer. Jag kan inte återvända till (...) för mitt liv är i fara och vem ska skydda mina barn? Jag reste för att skydda dem och nu kan jag inte ge dem ett liv här. Vi bor i ett rum hos en vän till oss, han har också barn i familjen och det blir mycket bråk. Min flicka sover inte och det är svårt för henne att hon inte är som de andra barnen. Var snäll och ring mig."

(modifierat efter mail från förälder, första kontakten)

Tre problemområden

Den konkreta anledningen till att man söker hjälp varierar och frågorna som ställts går ofta i varandra. En del av dem som ringt har haft en enda praktisk fråga som kunnat besvaras vid ett enstaka samtal eller genom hänvisning till någon annan organisation. Andra har behövt prata om många olika saker under en längre period.

Dagboken visar vilka problem de hjälpsökande själva har tagit upp, och i viss utsträckning svaren på följdfrågor som rådgivaren har ställt¹. Sammantaget kan man urskilja tre återkommande problemområden: Utvisning, familjesplittring och barnens tillvaro i den otrygga situationen.

Utvisning

Det i särklass vanligaste problemet som tas upp är att man har fått beslut om utvisning från Sverige. Man vill berätta om varför det inte går att återvända, att det måste ha blivit något misstag, att myndigheterna inte förstått, att advokaten inte lyssnat... Man har mer eller mindre desperata förhoppningar om att det ändå ska finnas någon väg att få myndigheterna att ändra sig, men man vet inte hur. Andra frågor dyker upp; ska man samarbeta med Migrationsverket, vågar man gå till polisen? Ska man hoppas på att utvisningen inte går att verkställa eller ska man gömma sig - eller är det trots allt bättre att låta sig utvisas?

I en del av ärendena handlar det formellt inte om avslag på asylansökan utan om överföring enligt Dublinförordningen, dvs att man ska skickas till ett annat EU-land. Bland de ensamkommande barnen är detta det vanligaste problemet, ofta sammankopplat med att man bedömts som vuxen på grund av åldern i ett falskt pass man rest med, eller att man antecknats som vuxen av polisen i ett annat EU-land.

I samband med utvisningsbeslut dyker frågor upp om regler, inte bara om uppehållstillstånd utan också om tider för överklagande, möjlighet att byta ombud, regler för förvarstagande, nedsättning av dagbidrag, om man får resa till ett annat land, preskriptionstider etc.

För föräldrarna väcker utvisningen minnen av våld och hot som drabbat dem i hemlandet och ibland hur de fördrivits därifrån. Även barn kan ha egna sådana minnen och vara rädda av den anledningen. Men barn som har bott en tid i Sverige har också sin egen föreställning om utvisningen, som handlar om att de ska drivas ut från sitt nuvarande hemland - Sverige.

Familjesplittring

Ytterligare ett stort problemområde är familjesplittring. Påfallande många har hört av sig på grund av att de fått problem med att återförena familjen, eller att

¹ Vissa av de beräkningar vi har gjort över problem som de hjälpsökande har bygger på statistik som innefattar alla Sverigekontakterna. Några av beräkningarna bygger – för att inte inkludera alltför fragmentarisk information – endast på de kontakter som har lett till anteckningar i dagboken vid minst fem olika tillfällen. Detta urval omfattar 90 kontakter och berör 187 barn och unga vuxna.

familjen står inför splittring. Reglerna för familjeåterförening är snäva - vilket också kan uttryckas som att barn i flyktingfamiljer förlorar rätten till sina anhöriga, inklusive föräldrarna. Detta kan ske på flera olika sätt:

- Barn som har blivit kvar i hemlandet får inte återförenas med föräldrarna så länge dessa är asylsökande eller har tillfälligt uppehållstillstånd. Denna situation kan bestå i flera år, trots att föräldrarna befinner sig i en helt laglig procedur. Om föräldrarna får avslag och bor kvar utan papper finns än mindre några lagliga möjligheter till familjeåterförening.
- Om en förälder får permanent uppehållstillstånd måste en separat ansökningsprocedur påbörjas för anhöriginvandringen, något som kan ta lång tid, även om barn automatiskt har förtur. Familjebanden ifrågasätts också i detta skede. Samtidigt tunnas de verkliga banden ut. Småbarn glömmet sina föräldrar. Barn som hinner fylla 18 förlorar rätten till återförening. Praxis är att åldern vid beslutstillfället gäller.
- Kriterierna för vilka som tillhör familjen är snäva. Det är inte säkert att ett barn som har blivit föräldralöst får lov att komma till det äldre syskon eller den släkting som enligt familjens eget synsätt skulle vara den bästa att ta hand om barnet. (Detta står stick i stäv med hur barn som är svenska medborgare behandlas om deras föräldrar omkommer.)
- Par som bildats under tiden på flykt splittras i samband med utvisning. Bland dem finns också barnfamiljer där kvinnan och mannen fått utvisningsbeslut till olika länder, utan att något av dessa länder har garanterat att de kan återförenas.
- När ett barn i en familj har fyllt 18 kan det utvisas ensamt, även om den övriga familjen anses ha skäl för att få uppehållstillstånd (till exempel för att en förälder har skyddsbehov eller yngre barn har anknytning till Sverige).
- En förälder som grips kan tas i förvar och skickas ut ur landet även om den övriga familjen inte har hittats eller inte kan utvisas till exempel på grund av pågående behandling. Samma sak gäller ett barn som fyllt 18.
- Ensamkommande barn får normalt inte återförenas med föräldrarna på annat sätt än att återvända till dem - om de går att finna. Föräldrar tillåts ansluta sig till barn i Sverige endast om barnet fått uppehållstillstånd på grund av skyddsbehov, vilket är ovanligt.

Bland dem som har vänt sig till Utanpapper finns exempel på samtliga dessa situationer, från den papperslösa pojken som bott i Sverige sedan han var tolv och som greps och fördes till föräldrarnas hemland ensam strax efter att han fyllt arton, till de tre barnen mellan 8 och 11 år gamla, som på väg till sin far i Sverige skilts från sina syskon och blivit kvar ensamma i ett främmande land, men som under flera år vägrades komma hit på grund av att familjebanden ifrågasattes.

Drygt 40 procent av de 470 barnen och ungdomarna berörs av familjesplittring.

Barnens tillvaro i Sverige

Det tredje stora problemområdet kan sammanfattas som "barnens tillvaro i Sverige". Men det skulle lika gärna kunna rubriceras "barnens mående" - eller kanske "skola, vård och omsorg". Hur barnen mår och vilken tillgång de har till basala rättigheter hänger samman. Detta har blivit tydligt då vi fått kontakt med ungdomar och familjer som levt gömda en tid. Många av dem har tagit upp konkreta problem med tillgång till skola eller daghem, och tillgång till vård av olika slag.

Det framkommer att både barn och vuxna mår dåligt. Redan av samtalen framgår ofta att den som ringer upp är i dåligt psykiskt skick. Bakom önskemålen om till exempel daghem - trots att en förälder är hemma - ligger insikt om att barnen far illa av isoleringen i hemmet. Föräldrarna vet att barnen behöver få leka med andra barn och träffa andra vuxna.

Småbarnen visar symptom på otrygghet som att de har svårt att sova, har mardrömmar och/eller kissar i sängen. De har problem med maten, de är klängiga, störiga eller frånvända. Svåra psykiska störningar som kan ge bestående men förekommer också. Ofta är föräldrarna i psykiskt dåligt skick, och det gäller också de unga vuxna. Kroniska besvär som astma och tuberkulos förekommer både bland barn och föräldrar.

Det har kommit upp flera exempel på att barn inte har fått nödvändig vård, till exempel att de har mycket trasiga tänder. Ett trettiotal av de barn som Utanpapper fått kännedom om berörs, främst barn som befinner sig irreguljärt i landet utan att ha varit asylsökande (och vars rätt till vård inte är reglerad med dagens lagstiftning). Barn som varit asylsökande skall få all vård enligt lagar och avtal men kan ändå gå miste om behandling genom att de inte har råd att ta sig till vårdcentralen eller hämta ut medicinen. Föräldrarnas rädsla kan vara ett problem, liksom personalens osäkerhet kring hur de ska hantera en patient som inte har personnummer. Ytterligare ett antal barn berörs starkt av att deras föräldrar inte har tillgång till vård.

Att barn inte har blivit insläppta i skola förekommer också, även om vi har intrycket att de flesta barnen i skolålder går i skola, i synnerhet de som varit asylsökande.

I många fall har det framkommit att familjen lider akut brist på pengar, även om det inte är många som har bett om ekonomiska bidrag. Bristerna framgår indirekt genom upplysningar om vad barnen fått att äta, boende i källare och sommarstugor, svårigheter att ta sig längre sträckor än man går till fots, etc.

För ett tjugotal barn och unga vuxna innehåller dagboken anteckningar om att vi fått höra misstankar om misshandel eller utnyttjande, antingen från barnet själv eller någon i familjen eller till exempel genom anmälningar till socialtjänsten. Allt sådant behöver självfallet inte vara kopplat till situationen utan papper, även om våld mot barn kan antas vara vanligare bland hårt pressade familjer.

Olika - och lika

Kategorierna går i varandra genom att man har olika status inom familjen och genom att samma personer växlar legal status över tid, som beskrivits ovan. Men kategorierna går också i varandra genom att personer med olika status kan leva på ungefär samma sätt. Ungdomar och föräldrar som rest in illegalt arbetar svart för att överleva, men det gör också ungdomar och föräldrar som kommit hit på flykt och gömmer sig för att undvika utvisning. Andra som har slutligt beslut om avslag fortsätter att leva som när de var asylsökande, i väntan på en utvisning som det är oklart om och när den kan verkställas.

Att man jobbar svart ska inte tolkas som att man tjänar bra genom att undvika skatt. I den mån det har kommit fram genom samtalen hur ungdomar och familjer försörjer sig utan legal inkomst, så handlar det om att arbeta mot mycket låg betalning och utan garantier. På landet kan det vara bärplockning och olika påhugg som reparationer eller målning. I storstäderna arbetar man svart på restauranger och med städning, eller med att dela ut reklam eller tidningar. Enstaka barn bidrar till försörjningen. Unga vuxna som är gömda/papperslösa arbetar mycket.

Även asylsökande lever ofta under ytterst små omständigheter och ibland hopträngda på ungefär samma sätt som gömda familjer, med hela familjen i samma rum.

För ungdomarna är utestängning från studier och arbetsmarknad och möjligheten att bilda familj stora orosmoment. En del är rädda för vuxna i sin omgivning, att de ska bli utnyttjade eller misshandlade. Några har redan varit med om det.

Skolbarn som har varit i Sverige länge uttrycker ofta att Sverige är deras land, de pluggar och har tankar om framtiden. Samtidigt uttrycker de känslor av olikhet och utestängdhet. Några av dem blir mobbade i skolan för att kamrater vet att de inte har uppehållstillstånd, några lever i en mycket otrygg familjesituation. Rädsla för andra vuxna i omgivningen nämns dock inte på samma sätt som av de unga vuxna. Däremot är många skolbarn rädda för att gripas och utvisas. Många är oroliga för hur föräldrarna mår, och en del av dem tar stort ansvar för familjen. Tankarna på syskon i splittrade familjer kan vara starka.

Det gemensamma för de allra flesta är just otryggheten. Barnen kanske inte förstår vad de har för legal status, och det gör inte alltid heller föräldrarna. Men de vet - åtminstone om de är i skolåldern - vilken status de *inte* har. De vet att de inte har den trygga tillvaro med familjen som andra har. De vet att de inte är säkra. Föräldrarna är otrygga och de är själva otrygga.

Med tanke på att hemsidan lämnade öppet för alla "barn utan uppehållstillstånd" att ta kontakt är det inte konstigt att de som grep möjligheten tillhörde olika kategorier. Antalet asylsökande var inte stort med tanke på hur stor den gruppen är. Var och en som tog kontakt hade sina skäl. En lärdom är att behovet av stöd kunde vara nog så likartat oavsett vilken kategori barnen formellt tillhörde.

Vi kan konstatera att ur barnens perspektiv är det inte särskilt fruktbart att särskilja asylsökande, gömda och papperslösa. De barn och ungdomar som vi har

fått kontakt med lever oavsett sin formella status under konkret hot om att bli avvisade i ordets alla bemärkelser: familjens upplösning, uteslutning ur samhället, att inte få känna trygghet och tillhörighet som andra barn.

Exempel: Sirwe kunde inte tala

Sirwe var en liten flicka, endast 2 ½ år gammal, vars föräldrar ringde vår hjälptelefon, för att de ville ha hjälp att få en dagisplats till Sirwe. Föräldrarna, som kom från ett land i Mellanöstern, hade sökt asyl, men när de fick avslag gömde de sig för att pappan riskerade sitt liv om han hade återvänt. Sirwe föddes i Sverige och mamman tog hand om henne när pappan arbetade, annars hjälptes de åt. Föräldrarna märkte snart att Sirwe inte var som andra barn. Hon lärde sig aldrig några ord, utan uttryckte sig bara med ”ljud”, hon tittade dem inte i ögonen, hon grät inte när hon gjorde illa sig. Föräldrarna trodde att ”felet” var deras; att det var för att de levde gömda som hon inte var som andra barn, att det var för att de kände sig oroliga och ledsna, som hon blev svår att få kontakt med. Därför ville de ha dagis till sin flicka, så att hon skulle få vara med andra barn och vuxna.

Men Sirwe visade sig vara mycket försenad i sin utveckling, motsvarande diagnosen autism. För att kunna hjälpa ett barn med autism måste en intensiv och långvarig behandling ges så tidigt som möjligt, då barnets hjärna förändras snabbt i förskoleåldern. Annars riskerar barnet att inte kunna relatera adekvat till andra människor, att inte kunna utveckla ett språk och den framtida livskvaliteten kan påverkas oåterkalleligt. Men eftersom Sirwe och hennes föräldrar levde gömda hade de inte kontakt med vare sig bvc eller barnomsorgen, där man i vanliga fall upptäcker barnets symtom och remitterar för utredning och behandling till BUP.

Sirwe och hennes föräldrar kom till Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris där de fick träffa en barnpsykoterapeut och en barnläkare. Föräldrarna berättade om Sirwe. Hon sover inte på nätterna, hon äter dåligt, hon blir matad, men går inte upp i vikt, hon pratar inte, hon är svår att få kontakt med, det är svårt att förstå vad hon vill och hon är ofta förkyld. Föräldrarna är uttröttade och mycket bekymrade.

Avidentifierad fallbeskrivning från Monica Brendler-Lindqvist, leg. psykoterapeut

2. Varför utan papper?

När Utanpapper-projektet startade i mars 2006 var antalet gömda barn ovanligt lågt. Många barn med utvisningsbeslut hade nyss fått sin sak prövad på nytt enligt en tillfällig lag. Många av dem hade fått permanent uppehållstillstånd, andra väntade fortfarande på besked. Idag, drygt två år senare, tycks antalet barn utan papper ha ökat igen. Det här avsnittet handlar om hur detta kommer sig - och hur många barn det kan röra sig om. Exempelen som förekommer är modifierade för att barnen inte ska kännas igen.

Under några månader vintern 2005-2006 gällde en tillfällig lag i Sverige som gav personer med avvisnings- eller utvisningsbeslut möjlighet till en ny prövning. Det var en övergångslag inför den nya Utlänningslagen som började gälla 31 mars 2006. Inte mindre än 31.000 personer fick sina ärenden omprövade enligt den tillfälliga lagen. Alla hade beslut om utvisning. Men bara 8000 av dem hade levt gömda, varav drygt 1500 barn.²

Alla som fick en ny prövning fick inte uppehållstillstånd - ca 13.000 personer blev över, varav drygt 1.500 barn. Bland dem som vänt sig till Utanpapper finns barn som levt gömda både före och efter den tillfälliga lagen, men vi vet inte hur många det var som lämnade landet och hur många som blev kvar.

En annan indikation på hur många tidigare asylsökande som är gömda är polisens siffra över dem som är efterlysta på grund av att de håller sig undan ett beslut om avvisning eller utvisning. Den siffran låg vid halvårsskiftet 2008 på drygt 7.500 personer, varav ca 650 var barn. Men denna siffra omfattar inte de efterlysningar som avskrivits efter att utvisningsbeslut preskriberats efter fyra år, eller utvisade som återkommit utan att söka asyl på nytt. Å andra sidan kan en del av dem som är efterlysta ha lämnat landet utan att meddela polisen.

Siffrorna från den tillfälliga lagen och antalet efterlysta med utvisningsbeslut är olika sätt att uppskatta hur många papperslösa det finns som varit asylsökande. Det är svårare att beräkna hur många människor som har rest in i landet utan tillstånd och utan att söka uppehållstillstånd. De som har rest in med visum eller från visumfria länder och som stannat kvar utan att ansöka om uppehållstillstånd finns inte heller registrerade.

En vanlig gissning är att de papperslösa som inte har varit asylsökande är ca 20.000 personer³. Organisationen ”dennaonsdag” som startats av papperslösa

² *Avrundade siffror från Migrationsverkets statistik oktober 2006. De som inte var gömda levde öppet med utvisningsbeslut som inte gått att verkställa, eller hade fått sina beslut nyligen. Av de 31.000 som anmälde sig fick 13.000 personer permanent uppehållstillstånd, varav drygt 4.000 barn. Tidsbegränsade uppehållstillstånd gavs till drygt 4.000 personer varav drygt 1.000 barn.*

³ *Se Kristina Mattsson ”De papperslösa och de aningslösa, Leopard förlag 2008.*

bedömer att de f.d. asylsökande är en stor andel av de papperslösa och att båda grupperna tillsammans är ca 25.000 – 35.000⁴.

Många av de papperslösa som kommit för att arbeta är sannolikt ensamstående eller föräldrar som har lämnat barnen i hemlandet. Men genom dem som vänt sig till hjälplinjen vet vi att det finns barn även i den gruppen.

Anledningen till att så många personer fick sina ärenden prövade enligt den tillfälliga lagen trots att de inte var gömda, var att många levde med utvisningsbeslut som inte kunnat verkställas. Denna ”gråzon” finns kvar. Hos Migrationsverket fanns vid halvårsskiftet 2008 omkring 8.000 personer inskrivna i mottagningssystemet med slutliga utvisningsbeslut som ännu inte verkställts. Omkring 4.000 personer hade fått sina ärenden överlämnade till polisen för verkställighet, men var inte efterlysta⁵. Hur många av utvisningarna som kommer att verkställas vet vi inte, men att döma av Migrationsverkets prognoser rör det sig om cirka hälften.

Ytterligare en svårbedömd grupp är de som har haft tidsbegränsade uppehållstillstånd som löpt ut. Dessa är papperslösa, även om en del av dem lever öppet med normala anställningar eller egna företag. Eftersom dessa personer själva ansvarar för att lämna landet eller söka uppehållstillstånd på nytt är antalet svårt att beräkna. Många av dem är ungdomar och familjer som fick tidsbegränsade uppehållstillstånd genom den tillfälliga lagen⁶.

Att det finns fler asylsökande som lever mer eller mindre öppet med icke verkställda beslut än de som är efterlysta hänger samman med att det är svårt att verkställa utvisningar till flyktländer som Irak, Afghanistan och Somalia.

Sammantaget leder dessa uppskattningar till att omkring 1.000 – 1.500 barn utan papper lever ”under jord” i Sverige idag och minst lika många är i riskzonen – de är papperslösa men lever öppet. I dessa siffror ingår inte unga vuxna och inte de barn som lever osäkert på grund av att de har föräldrar eller syskon som hotas av utvisning eller inte får återförenas.

Skälen som inte räcker

Att antalet gömda barn ökat under perioden som hjälplinjen har hållits öppen har märkts. Varje månad har ”nya” ungdomar och familjer med utvisningsbeslut kontaktat Utanpapper. I början var det främst sådana som av någon anledning

⁴ Anna Holmgren ”RITA – Rättvis ingång till arbete”, Fastighetsanställdas förbund 2008.

⁵ De som finns i Migrationsverkets mottagningssystem och de vars ärenden överlämnats till polis överlappar delvis varandra, eftersom överlämning till polis kan ske även om man inte har avvikit från Migrationsverket.

⁶ De flesta tidsbegränsade tillstånden från den tillfälliga lagen löpte ut under 2007. En del personer har sedan dess lämnat landet, andra har fått permanent uppehållstillstånd, en del är sökande på nytt. Hur många som lever kvar papperslösa är okänt. Andra med tidsbegränsade uppehållstillstånd är studenter och personer med tillfälliga anställningar. Enligt en intervju i Blekinge Läns Tidning den 14 augusti 2008 med Roy Melcher på Sveriges Kommuner och Landsting fanns vid den tidpunkten ca 3.000 personer bosatta i kommunerna med tidsbegränsade tillstånd som löpt ut.

inte hade omfattats av den tillfälliga lagen utan fått ett nytt beslut om avslag. Därefter har utvisningsbeslut enligt den nya Utlänningslagen börjat komma och med dem återigen människor som gömmer sig - samtidigt som möjligheterna att få en ny chans efter slutligt beslut har minskat med den nya lagen. Bland dem som håller sig undan finns också en del som fått beslut om överföring till ett annat EU-land enligt Dublinförordningen.

Det fanns förhoppningar om att den nya Utlänningslagen skulle medföra att besluten blev bättre förankrade och även accepterade, genom att besluten numera prövas i domstolar. Dessa förhoppningar tycks ha kommit på skam. De som har tagit kontakt med Utanpapper strax efter ett utvisningsbeslut har varit bestörta, känt sig kränkta och misstrodda. Samtalen har ofta handlat om att hjälpa människor att förstå att domen är slutlig och ta in vilken situation man kommer att hamna i om man inte följer beslutet.

Det ska också sägas att ett utvisningsbeslut för en barnfamilj som har utsatts för förföljelse eller hot om förföljelse inte nödvändigtvis innebär att barnen inte hörts eller att föräldrarna inte blivit trodda. Lagens definition av skyddsbehov handlar inte om vad man har upplevt utan risken för förföljelse i framtiden. Många utvisningsbeslut bygger på att berättelsen visserligen inte ifrågasatts, men att de asylsökande anses kunna söka skydd av myndigheterna i hemlandet eller i ett annat land. Detta gäller såväl barn som vuxna.

Rädda Barnen har givit ut tre rapporter om hur barns asylskäl bedöms⁷. I den senaste, *Nytt system, gamla brister?*, granskas hur ca 100 barns skäl har behandlats av Migrationsverket och domstolarna sedan den nya Utlänningslagen trätt i kraft. Det framgick att en stor del av barnen hade skäl som borde bedömas som skyddsbehov i juridisk mening, det vill säga att de handlade om till exempel risk att utsättas för förföljelse eller övergrepp. Men även om skäl som gällde skyddsbehov fanns omnämnda i asylhandlingarna, så förekom dessa inte alltid i själva bedömningen av barnens ärenden.

När barnen får uppehållstillstånd så ges det enligt undersökningen oftast på grund av "synnerligen ömmande omständigheter", till exempel hälsoskäl eller anpassningen till Sverige. När flyktingstatus eller skyddsbehov erkändes så var det familjens gemensamma skäl som blev avgörande. Två av de nio ensamkommande barn som ingick fick dock uppehållstillstånd som "skyddsbehövande i övrigt".

Rapporten granskar speciellt de barnspecifika skälen. Dit hör risk för barnmisshandel, utestängning från skolgång, kränkningar av barn i blandäktenskap, risk för att bli barnsoldat eller gatubarn. Risk för kidnappning, tvångsarbete, könsstympning, tvångäktenskap är andra exempel. Barnspecifika skäl fanns i 30 av 58 ärenden (familjeenheter). Men inte i något fall har barnspecifika skyddsskäl legat till grund för uppehållstillstånd som flykting. De

⁷ Karin Juhlén "Barns egna asylskäl 2003", *Rädda Barnen 2003*. Eva Rimsten "Barns egna asylskäl 2005", *Rädda Barnen 2005*, Lars Olsson "Nytt system, gamla brister?", *Rädda Barnen 2008*.

barnspecifika skälen behandlas mer ingående i bedömningen av ömmande omständigheter än vid prövning av skyddsbehov⁸.

Rädda Barnens jurist Lars Olsson kommenterade i en sammanfattning:

Många av de barnspecifika skäl som kommit fram i kartläggningen är av ytterst allvarlig karaktär, och det faktum att inget av dem legat till grund för ett uppehållstillstånd på grund av flyktingskäl talar för att situationen för barn i den svenska asylprocessen i centrala delar är oförändrad. Det grundläggande och kvarvarande problemet är att barns rättigheter inte förstås och inte tas på allvar. Detta kan leda till kränkningar av Sveriges internationella åtaganden, men också till katastrofala konsekvenser för de barn som söker asyl i Sverige.

Röda Korset gav i maj 2008 ut en rapport om utfallet av 2005 års utlänningslag⁹ som bland annat visade att Migrationsöverdomstolen tolkar lagens regler om skyddsbehov snävt. Detta visar sig inte minst vid bedömningen av vilket skydd människor som flytt från inbördeskrig eller andra svåra motsättningar i hemlandet behöver. Migrationsöverdomstolens snäva definition av vad som är inbördeskrig innebär att de flyende istället måste kunna visa att de är personligen drabbade av "svåra motsättningar". Samtidigt får svåra förhållanden vid internflykt inte bedömas som ömmande omständigheter - men de når vanligen inte heller upp till att i sig utgöra skyddsbehov. Sammantaget gör praxis i dessa frågor att få asylsökande från oroliga länder bedöms ha skyddsbehov, enligt Röda Korset. Rapporten pekar också att myndigheterna tycks fatta beslut utifrån bristande landinformation.

Båda rapporterna uttrycker dock att den nya processordningen för asylärenden är tydligare och mer förutsägbar än den gamla.

Utanpapper har inte haft ambitionen att undersöka varför människor lämnar sina hemländer eller varför asylsökande får avslag. Den information som har samlats systematiskt gäller barnens situation när de befinner sig i Sverige utan papper. Vi kan därför inte göra någon egen analys av asylpolitiken. Men vi kan se att en del av de berättelser som vi fått ta del av bekräftar iakttagelserna från de båda rapporterna.

Ett exempel på detta är iakttagelsen att barns asylskäl sällan syns i myndigheternas bedömningar. I ett fall har vi sett att ett barn närmast definitionsmässigt inte ansågs kunna ha skyddsbehov, trots att barnet redan varit fängslat och utsatt för tortyr. Detta är ett extremt exempel, men att barnen har skäl som inte riktigt syns i asylärendet är vanligt. Detta beskrevs i den första årsrapporten från Utanpapper på följande sätt:

"En del av de familjer vi träffar är på flykt från direkt personlig förföljelse eller från brinnande krig. Andra kommer från länder i efterkrigssituationer, inbördes

⁸ I rapporten ges exemplet att ett barns trauma enbart bedöms som en ömmande omständighet, trots att traumat uppstått då barnet blev vittne till våld.

⁹ Rebecca Stern "Ny utlänningslag under lupp", Röda Korset 2008.

konflikter eller med ett pågående förtryck. Situationen är ofta inte tillräckligt allvarlig för att asylsökande allmänt ska anses ha behov av skydd i ett annat land. Samtidigt kan den enskilda personen eller familjen ha individuella komplikationer som krånglar till situationen. En familj befinner sig i konflikt med en lokal befälhavare som har dödat fadern och nu hotar de äldsta pojkarna. En annan familj uthärdar i ett blandäktenskap som är illa sett och råkar ut för trakasserier som drabbar barnen. I en tredje familj är ett barn utsatt för hedersrelaterade hot - och så vidare. De svenska myndigheterna gör en allmän bedömning att de som har problem kan få skydd i sitt hemland av staten eller den egna gruppen. Men för dessa familjer med sina individuella komplikationer fungerar det inte. Familjens speciella problem och låga status i sin egen grupp gör att de inte litar på att skyddet i hemlandet är tillgängligt för dem. Men sådana individuella komplikationer anses sällan asylgrundande i sig själva - och det är inte säkert att de över huvud taget syns i asylärendet. För familjen betyder de allt, de drabbar barnen och gör att familjen finner det omöjligt att återvända."

Exempel: Domen handlade inte om Sara

Sara är arton månader gammal. Hennes föräldrar Aran och Natasja träffades på flyktningförläggningen. Natasja kom till Sverige med sin familj, som tillhör en minoritet i en tidigare sovjetrepublik. Hennes föräldrar fick stanna med den tillfälliga lagen, men Natasja hade hunnit fylla 18. Under väntetiden träffade hon Aran, som också är asylsökande men från ett helt annat land. Sara är inskriven i Arans pass och nu ska de alla tre utvisas till Arans hemland. Men Natasja vill inte tvingas bli muslim för att kunna gifta sig och Aran vet att 90 procent av flickorna könsstympas i hans hemland. Aran tror inte han kan skydda sin familj. Han har ingen talan i slakten, och han kanske fängslas. Natasja mejlade till Utanpapper när avslaget på asylansökan har kommit och advokaten inte verkar vara intresserad. Senare ringer vi upp och pratar direkt med henne.

Det visar sig när vi får läsa handlingarna att bedömningen i asylärendet handlar om helt andra saker än de Natasja berättat för oss. Där står om Natasjas föräldrars asylskäl och varför de inte är giltiga för henne. Om Aran står att han har undanhållit sig militärtjänst tidigare och att han eventuellt riskerar straff för detta, förutom två års militärtjänstgöring, men han anses inte löpa risk för något orimligt straff. Enligt Migrationsverket och domstolen kommer Natasja att kunna resa till Aran på besök och bara de gifter sig så kommer hon också att kunna få uppehållstillstånd i hans hemland.

Natasjas farhågor för Sara berörs inte alls i domen. Risker för könsstympning nämns inte. Problemet att Aran kanske inte får lov att gifta sig med en person som inte tillhör någon religion berörs inte, än mindre vad som händer om de hävdar sin rätt att fortsätta leva som sammanboende utan att gifta sig. Risker för att familjen splittras permanent tas följaktligen inte upp, inte heller problemet med vem som kommer att få vårdnaden om Sara om Aran skulle fängslas.

Flyktingens moment 22

Själva flyktsituationen kan i myndigheternas beslut om asylärenden ibland framstå som en indikation på att barnet eller familjen inte behöver skydd. Exempel på detta är då en familj inte kunnat få med alla barn i flykten, av ekonomiska skäl eller för att man inte ville utsätta barnen för den farliga resan med smugglare. Det faktum att man "lämnat" ett barn kan då anföras av Migrationsverket som argument för att situationen i hemlandet inte var så svår för barnen som föräldrarna påstått.

Ett liknande resonemang fann vi i ett beslut om en sextonåring som ansökt om att få komma till en släkting i Sverige, då han förlorat sina föräldrar. Släktingen hade försökt att ansöka för pojakens räkning, men blivit upplyst att denne själv måste ta sig till ett grannland där det finns svensk ambassad, för att söka därifrån. Det hade pojken gjort, och levde nu utan papper i grannlandets huvudstad, där han sålde pennor på gatan. Tillvaron som gatubarn beskrevs i avslagsbeslutet som att pojken "försörjde sig själv som försäljare" - alltså behövde han enligt Migrationsverket inte komma till den vuxna anförväntan. Pojken hade egna asylskäl som gjorde att han inte ville återvända till hemlandet. Men dessa skäl hade ingen betydelse, eftersom asylskäl enligt svensk lag inte kan leda till uppehållstillstånd om man inte redan har tagit sig till Sverige. Men man kan inte få inresevisum för att söka asyl.

Genom den här typen av regler och tolkningar kan barn försättas i en moment 22-situation. Pojken måste ta sig till ambassaden för att kunna ansöka om uppehållstillstånd - men lyckas han med det så är det ett bevis för att han klarar sig själv. Han fick till slut välja mellan att leva kvar utan papper i grannlandet - eller att utsätta sig för risken att på egen hand ta sig till Sverige med hjälp av smugglare, för att sedan kunna söka asyl här.

Att flyktingar är utlämnade till smugglarnas marknad leder också till att resvägen bestäms av smugglare och att resehandlingarna ofta är förfälskade - eller har slängts bort på smugglarens uppmaning. Att den asylsökande dyker upp utan identitetshandlingar och resedokument kan förklarligt nog leda till misstänksamhet i ankomstlandet - och i förlängningen till avslag.

En del ungdomar och familjer som tagit kontakt med Utanpapper har hamnat i helt orimliga situationer då alla handlingar de försöker lägga fram avfärdas som otillräckliga. Samtidigt krävs id-handlingarna för att bli trodd i asylärendet. Moment 22-situationen blir än tydligare då bristen på erkända id-handlingar kan omöjliggöra för den utvisade att börja på ny kula, till exempel genom att gifta sig i Sverige, att ansöka om uppehållstillstånd på grund av ett eget företag eller anställning, eller ens att återvända till hemlandet.

Att det inte finns något lagligt sätt att resa för den som behöver söka asyl är ett allmänt problem med EU-ländernas migrationspolitik, som har påtalats av UNHCR och andra organisationer och även av EU-kommissionen. Det speciella vi beskriver här är hur detta förhållande leder till familjesplittring och även vänds till argument mot barnens behov av skydd.

”Dublinfall” och åldersbedömningar

Alla asylsökande som går under jorden har inte fått beslut om utvisning till hemlandet. Bland de gömda finns numera en hel del som håller sig undan överföring till ett annat EU-land. Det kan vara ett EU-land som har utfärdat ett Schengenvisum de reste med eller som de har passerat. I många fall gäller det Grekland, ett fruktat land bland asylsökande på grund av det obefintliga stödet till asylsökande och de många vittnesmålen om misshandel och ovärdig behandling, medan möjligheten att beviljas asyl är mikroskopisk¹⁰.

Flera gode män och andra vuxna som arbetar med ensamkommande barn har vänt sig till Utanpapper för att larma om att ungdomar som av allt att döma inte fyllt 18 ändå fått beslut om överföring till ett EU-land där de inte kommer att tas om hand som barn. I några fall har det handlat om tonåringar som skulle skickas tillbaka till Grekland, trots att de hade misshandlats av polis där. Men det har även handlat om överföringar till andra EU-länder som väckt förfäran, då de gällt barn som redan tillbringat flera år på flykt i olika länder, barn som varit traumatiserade av händelser i hemlandet och under flykten eller barn som redan har levt på gatan i det land de ska skickas till.

Dublinförordningen, som reglerar vilket EU-land som har ansvaret för att pröva en asylansökan, gör undantag för ensamkommande barn. Dessa ska normalt få sin ansökan prövad i det land där de har anhöriga eller där de lämnar in ansökan. De vanligaste anledningarna vi stött på till att barn ändå får beslut om överföring är att en asylprövning anses påbörjad i det andra landet, eller att en åldersbedömning gjorts enligt "första asyllandsprincipen". Detta kan innebära att barnet rest med ett falskt pass som anger en högre ålder eller att gränsmyndigheten i något land på mer eller mindre starka grunder bestämt att en tonåring är över 18. Det kan också vara smugglaren som sagt åt barnet att uppges vara vuxen, till exempel för att få arbeta.

UNHCR har vädjat till EU-länderna om att inte återsända asylsökande till Grekland. Sverige har hörsammat denna vädjan, men då enbart för ensamkommande barn, vilket innebär att barnfamiljer kan skickas till Grekland, liksom den tonåring som bedömts vuxen av polisen där.

Migrationsverkets riktlinjer för hur en uppgiven ålder får ändras är relativt strikta (vilket kan leda till ett annat problem, nämligen att vuxna placeras i ungdomsboenden). Men en ålder som förts in i barnets handlingar i ett annat EU-land räknas inte som ändrad. En åldersbedömning som görs av Migrationsverkets handläggare i Sverige är en tjänsteanteckning och kan inte överklagas, trots att den får en stor rättsverkan. Däremot kan handläggaren själv ändra sin bedömning och göra en ny tjänsteanteckning, vilket har skett i en del fall. Den som bedöms vara över 18 får inte komma till ungdomsboende, får inte god man, kan vägras gå i skola, får inte tillgång till vård utöver akutvård och så vidare.

¹⁰ Se *“Position on the Return of Asylum-seekers to Greece under the Dublin Regulation” UNHCR 08-04-15* samt *“Et uverdig sjansespell om asyl i Europa”*, NOAS 08-04-09.

De stödpersoner som kontaktat oss om åldersbedömningar har i de flesta fall varit erfarna personer med kännedom om åldersproblematiken och att vuxna kan ha anledning att utge sig för att vara barn. Men de har reagerat när ungdomar som verkligen sett ut som barn och uppfört sig som barn, har stämplats som vuxna och lämnats utan stöd. Handlingar såsom id-handlingar och läkarintyg från hemlandet kan ha avfärdats. I ett fall anlidade Utanpapper barnläkaren Anders Hjern, som också varit socialstyrelsens expert gällande åldersutredningar av barn. Just den utredningen visade att alla de faktorer som undersökts, inklusive röntgen, talade för att det kunde vara riktigt att pojken var 15 när han kom till Sverige, som han själv sa. Ingenting talade för att han skulle ha varit 22, som det stod i hans falska pass.

Mottagandet för ensamkommande barn har i vissa kommuner kritiserats. Men där finns i alla fall kamraterna och i bästa fall vuxna man kan lita på. Att bli utslängd därifrån och från skolan kan vara en katastrof för en ung person som just börjat anpassa sig till tryggheten.

Åldersbedömningen får också betydelse i asylärendet. Den som bedömts som vuxen kan skickas tillbaka till hemlandet även om det inte finns någon anhörig som tar emot. Om det finns synnerligen ömmande omständigheter för att få stanna i Sverige så måste de för en vuxen vara starkare för att leda till uppehållstillstånd.

Det omöjliga valet

Vi kan inte ge något fullständigt svar på varför barn som får avslag blir kvar utan papper i Sverige, men de faktorer som nämnts ovan kan utgöra en del av förklaringen. De asylsökandes skäl faller utanför de ramar som enligt Migrationsverkets och domstolarnas praxis krävs för att få uppehållstillstånd, men för individerna var de ändå mycket starka skäl att lämna hemlandet, och rädslan för vad som skulle hända vid ett återvändande är alltför stor. Samtidigt kan en lång vistelse ha gjort Sverige till barnens/ungdomarnas nya hemland, som de absolut inte vill tvingas lämna.

Till allt detta ska läggas de kulturella aspekterna; att den som söker asyl inte förstår proceduren och vad som krävs, att det offentliga biträdet inte har varit tillgänglig eller gjort sig förstådd, att man inte alltid förstår vad man kan kräva (till exempel att få berätta för en kvinna eller att få muntlig förhandling) eller vem det är man ska vända sig till och vem som har makt att påverka.

För barn som aldrig har varit asylsökande är bakgrunden vanligen att föräldrarna eller de själva har kommit hit med besöksvisum eller från ett visumfritt land. Bland dem som vi har haft kontakt med, som inte själva ser sig som flyktingar, har en del valt att återvända, då de till exempel fått reda på vilka problem som uppstår då barnen blir äldre. Men för andra har det uppstått en anknytning genom arbete eller familjebildning, som gör att återvändande-alternativet blivit allt mindre attraktivt, eller skulle medföra familjens splittring. Det kan naturligtvis också vara så att tillvaron i hemlandet förväntas vara ett sämre alternativ för barnen än tillvaron utan papper i Sverige, även om man inte ser sig själv som flykting.

Ett viktigt perspektiv är de iakttagelser vi *inte* gjort. I hela materialet av 310 kontakter från Sverige rörande 470 barn och unga vuxna, så finns inte ett enda där problemet har varit "Jag vill inte vara här! Hjälp mig hem!" trots att informationen på hemsidan och annat utåtriktat material inte alls utesluter att barnet skulle vilja lämna Sverige eller till exempel behöva hjälp för att det utnyttjas av någon vuxen.

Samtidigt har frågan om uppehållstillstånd varit ständigt närvarande. Bland de familjer som vi fört anteckningar om vid minst fem tillfällen så finns hotet om utvisning eller familjesplittring eller båda delarna med som problem för nästan alla, oavsett av vilken konkret anledning man har tagit kontakt.

Det finns över huvud taget ingenting i vårt material som tyder på att de ungdomar och familjer som berörs har valt att leva utan papper, till exempel för att slippa avgifter och skatter eller för att komma undan rättvisan. Anledningen till att man inte har papper är inte att man valt det utan att man inte kunde få det.

Vi kan också se att valet inte alltid står mellan att vara gömd utan papper i Sverige eller att ha sina medborgerliga rättigheter i hemlandet. Även bortsett från att många hävdar att de på grund av trakasserier inte kommer att få tillgång till sina rättigheter, så är alla faktiskt inte heller erkända medborgare i något land. Det kan vara så att man tillhör en folkgrupp som har hamnat på fel sida av en gräns eller att folkgruppen har fått sina medborgarskap indragna i samband med en konflikt. En del levde gömda på grund av konflikter redan i hemlandet. En speciell situation som vi har stött på i ett tiotal fall är att ett barn har fötts i Sverige medan familjen levde utan papper. Ett sådant barn riskerar att bli statslös och inte erkännas i hemlandet heller.

Vi ser också att ensamkommande barn som får avslag löper en akut risk att bli unga vuxna utan papper. För Sverige är deras asylärende avslutat men för ungdomarna är situationen som drev iväg dem från hemlandet och familjen olöst. Därför blir de kvar i Sverige eller i något annat land, trots att det kan bli ett inskränkt liv utan uppehållstillstånd. I de fall vi har kunnat ta reda på vad som hänt ensamkommande ungdomar som vi haft kontakt med eller fått höra talas om och som fått avslag, så tycks de flesta ha hamnat i en osäker tillvaro som papperslösa i Sverige eller ett annat land, eller gör nya försök att söka asyl.

Under 2008 har andelen ensamkommande barn som får avslag ökat, och Migrationsverket har etablerat en ny praxis som innebär att minderåriga kan utvisas även om det inte finns anhöriga i hemlandet som kan ta emot dem. Det finns all anledning att vara uppmärksam på vart dessa barn tar vägen.

Alla har inte lika starka skäl att undvika ursprungslandet. Men även för dem som inte har varit asylsökande handlar det om ett bästa val, eller snarare det minst dåliga. Bakgrunden är det tvingande behovet att försörja sig eller behovet att få skydd hos vuxna anhöriga. För en del av dem som har varit asylsökande är det snarare ett omöjligt val, ett icke-val. Det känns omöjligt att återvända och därför stannar man kvar trots att det också är omöjligt. Man har problem med allt - men det största problemet är hotet om utvisning och den starkaste drömmen är den om uppehållstillstånd.

Exempel: Vågar Rahman återvända?

Rahman kommer från ett asiatiskt land. Hans föräldrar är med i ett oppositionellt parti och sitter fängslade, efter att ha anklagats för att ha smädat presidenten. För Rahman var det en självklarhet att fortsätta kämpa i deras fotspår, trots att han egentligen inte var så insatt i saken. Det räckte för honom att veta att regimen fängslat hans föräldrar. Han försörjde sig själv genom att sälja bröd på en järnvägsstation. Han hade bara gått i skolan i något år, och när han som femtonåring hjälpte till att sprida en förbjuden tidning så kunde han nätt och jämnt läsa vad där stod. Polisen kom på honom och han hamnade i fängelse i tre månader.

När Rahman under asylintervjun ska berätta om tiden i fängelset är det svårt för honom, enligt protokollet gråter han och säger att det inte går. Till slut berättar han att han blev slagen ungefär en gång i veckan. De som slog honom brukade fråga vilka som skrivit i tidningen. Han sa att han inte visste något, och sedan blev han slagen tills han tappade medvetandet. När han en gång bad att få träffa en doktor för att han var rädd för vad som hänt med hans huvud, ökades misshandeln just mot huvudet. Efter tre månader släpptes han, men en polis i hemstaden utsågs till hans övervakare.

Den behandling som Rahman beskriver, att bli misshandlad av myndighetspersoner för att förmås att lämna uppgifter i ett förhör, kallas för tortyr. Slag under fotsulorna, som han berättar om, är en vanlig tortyrmetod. Rahman har skador som har undersökts i Sverige. Ingen i Sverige har ifrågasatt att Rahman faktiskt har utsatts för misshandeln. Han fick ändå avslag på sin asylansökan. Migrationsverkets resonemang var att Rahman var så ung och visste så lite om partiet, att han knappast kan vara av intresse för myndigheterna i hemlandet. Visserligen har han varit fängslad, men det berodde enligt Migrationsverket på att han skulle frågas ut om andra. Det var tidningsskribenterna som var av intresse, inte han själv.

För Rahman spelar det inte så stor roll varför han blev slagen. Han kan inte tro att myndigheterna i hemlandet skulle sluta bry sig om honom. Det trodde inte heller hans farfar som hjälpte honom att lämna landet.

Rahmans advokat begärde muntlig förhandling i Migrationsdomstolen, men detta nekades. Domstolen godtog Migrationsverkets resonemang och slog fast utvisningsbeslutet. Migrationsöverdomstolen gav inte prövningstillstånd. Därmed blev domstolens resonemang inte heller prövat i högsta instans: Ska ett barn som utsatts för tortyr bedömas inte riskera något vid ett återvändande, just för att han är ett barn?

I Sverige har Rahman pluggat så mycket han orkat och talar flytande svenska. Han är sjutton när detta skrivs. Det gör honom mycket rädd att tänka på att utvisningen ska verkställas, även om han hoppas att hemlandet ska vägra ta emot honom. Han har varit i kontakt med flera hjälporganisationer. Hitills har dock ingen sett någon möjlighet att påverka utvisningsbeslutet.

3. Vad kan man göra?

I det första kapitlet nämndes tre problemområden som tagits upp av dem som söker hjälp i Sverige: Utvisning, familjesplittring samt barnens tillvaro i Sverige. Det här avsnittet handlar om hur vi har arbetat för att angripa dessa problem och försöka stödja de ca 470 barn och unga vuxna vi kommit i kontakt med, och även besvara de 283 mail som kommit från utlandet. Fallbeskrivningarna i avsnittet är modifierade för att inte kunna kännas igen.

De flesta mail och telefonsamtal till Utanpapper besvarades av ett team om tre personer med olika kompetens; Sanna Vestin, Mario Morrone och från december 2006 Tyko Granberger¹¹. Bemanningen motsvarade från början en heltidstjänst, från december 2006 två heltidstjänster.

Verksamheten dominerades helt av de kontakter vi fått i Sverige. Även detta avsnitt handlar främst om dessa kontakter. Men även mailen från utlandet besvarades, och vi ska inleda med några ord om dem.

Standardsvar till utlandskontakter

Av mailen från utlandet var den allra största mängden skrivna på arabiska, men också några på spanska, engelska, ryska, franska eller svenska. Projektet anlätade en översättare och tolk som läste de arabiska breven en dag i veckan. Ett mindre antal brev fick personliga svar, men den stora merparten fick ett av de standardsvar på arabiska som utarbetades vartefter.

Vanligast av standardsvaren till utlandet var de allmänna svaren som innehöll grundinformation om inreseregler och asylregler respektive regler för studier och arbete i Sverige samt för familjeåterförening. För irakier och palestinier fanns särskilda standardsvar som innehöll en kort förklaring av Sveriges asylpraxis för dessa nationaliteter. (Dessa justerades då praxis ändrades.) De flesta av standardsvaren innehöll tämligen avkylande formuleringar om att det är svårt att få uppehållstillstånd i Sverige och om Dublinreglerna. Avsikten var att ge realistisk information som annars är svår att hitta från utlandet.

Då behov uppstod formulerades ett nytt brev som kunde användas som standardsvar för vissa frågor, till exempel visumregler och möjligheten att få uppehållstillstånd på grund av vårdbehov.

Genom standardsvaren upptog arbetet med utlandskontakterna liten tid i förhållande till sin mängd. Några få som gällde barn i speciella situationer, oftast med anknytning till Sverige, ledde till en fortsatt kontakt på ungefär samma sätt som kontakterna som togs från Sverige.

¹¹ Sanna Vestin är journalist, tidigare redaktör för tidskriften *Artikel 14*, författare till bl.a. *Flyktingfällan*, *Ordfront 2006*. Mario Morrone är leg. psykoterapeut med lång erfarenhet av behandlingsarbete. Tyko Granberger är masterutbildad i internationella relationer och har arbetat med ungdomsprojekt.

Personligt stöd till Sverigekontakter

Kontakterna som tagits av någon i Sverige har oftast inletts med ett kort telefonsamtal där vi antingen försökt besvara frågan direkt, eller - om det verkar behövas mer samtal och åtgärder - bestämt tid för ett nytt samtal, eventuellt med tolk. På ungefär samma sätt har mailen besvarats antingen med omedelbara upplysningar eller kompletterande frågor och eventuellt erbjudande om telefonsamtal.

Vid det första längre samtalet har ofta två av teamets medarbetare deltagit, för att vi ska kunna hjälpas åt att ta ställning till vad som verkar vara huvudproblemen, om vi ska arbeta vidare och i så fall på vilket sätt - eller om vi borde försöka lotsa till någon annan som finns i barnets närhet eller behärskar problemet bättre. Efter detta samtal har för det mesta en medarbetare haft huvudansvaret för att fortsätta kontakten med barnet eller familjen, även om vi har haft återkommande möten där vi har diskuterat förhållningssätt och problem.

Av de unga vuxna höll de flesta själva kontakten med Utanpapperteamet, direkt eller genom sin partner - många av de unga vuxna var par som stod inför att splittras genom utvisning. Av de ca 30 ensamma barnen höll omkring en tredjedel själva kontakt, medan resten företrädde av en stödperson. Av de ca 200 barnfamiljerna var det omkring 25 där vi enbart hade kontakt med ett barn, eller där vi oftast talade med ett barn.

I de flesta fallen var det alltså en vuxen som höll kontakt, ungefär lika ofta en förälder som någon utanför familjen. Stödpersonen utanför familjen är någon som sett barnen och blivit orolig för dem; en skolsköterska, en diakonissa, en anställd på ungdomsboendet, en god man, en granne, en kompis...

Om man istället betraktar hur många anteckningar projektets dagbok innehåller för olika barn - det vill säga hur mycket tid vi har ägnat åt dem - så blir bilden en helt annan. Direktkontakterna med barn och unga vuxna är de som oftast har utvecklats till långvariga kontakter, och därmed har de präglat projektet. Även en del föräldrar har haft återkommande kontakt med projektet under lång tid. De kontakter som tagits av en stödperson utanför familjen har oftare bestått i en enstaka fråga eller önskemål om råd hur man kan gå tillväga för att hjälpa ett barn eller en familj i en viss situation. Efter en kort diskussion har stödpersonen fått den information som efterfrågades, eller hänvisning till någon annan organisation. Samma sak har för det mesta skett när en vuxen person utan barn har ställt en fråga för egen räkning.

En livlina - inte en lasso

Inom Rädda Barnen kallades Utanpapper för "livlinan". Det är ett uppfordrande namn. Att starta en hjälplinje är ett ansvar. För att få hjälp måste den nödställda visserligen ta initiativ, gripa tag i livlinan, vilja något. Men sedan krävs att det finns någon i båten som håller fast och tar emot.

Bilden av livlinan är uppfordrande - men också vanskelig. Det är en allmän erfarenhet inom socialt arbete att vuxna människor mår bra av att ta eget ansvar, och att en stödperson som tar över ansvaret kan göra en otjänst. Ingen mår bra

av att bli behandlad som ett hjälplöst offer. Detta har varit ett återkommande samtalsämne inom Utanpapper-teamet. När det gäller barn och ungdomar kan avvägningen vara svårare än för vuxna. Barn mår inte heller bra av att behandlas som offer - men de ska inte heller behöva ta samma ansvar som vuxna.

För människor som lever utan papper tillkommer ytterligare en aspekt. Många är ytterst isolerade och tvingas ta ansvar för sina egna liv in absurdum. Om man redan tvingas vara sin egen tandläkare eller försöka uppfostra sina barn utan kontakt med andra människor, så är kanske inte ytterligare individstärkande och ansvarstagande ens främsta behov, i varje fall inte utan delaktighet i ett socialt sammanhang.

Övervägandena har lett till diskussioner inom teamet kring vilket uppdrag vi ska ta på oss för varje enskild ungdom eller familj. Ska vi erbjuda oss att ta en myndighetskontakt eller ska vi bara ge råd? Ska vi ringa tillbaka för att höra hur det gick? Ska vi be om att få läsa handlingar och ta kontakt med advokaten? Ska vi ifrågasätta föräldrarnas syn på barnens behov?

Sådana här gränsdragningar har ibland varit problematiska. Däremot har vårt förhållningssätt till det illegala i situationen inte varit ett problem inom teamet. Det är projektets utgångspunkt att även papperslösa har rättigheter. Vi skulle inte ha varit till något vidare stöd för dem som sökte vår hjälp om vi hade inlett kontakterna med att ifrågasätta att de över huvud taget befann sig i Sverige. Har de kommit hit som barn är det hur som helst inte deras ansvar.

Detta är också en fråga om förtroende. För att kunna komma till tals med barnen eller föräldrarna måste vi förtjäna deras tillit genom att inte vara en myndighet, genom att inte lämna ut dem, genom att vara beredda att prata på deras villkor om deras problem, antingen problemet var fotbollsträningen eller behovet av en tortyrutredning.

Rädda Barnen öppnade inte hjälplinjen för att komma åt samhällets problem med barnen utan papper. Det var tvärtom: Avsikten var att ta reda på vilka problem barnen har med samhället. Det var en livlina, inte en lasso.

Att vi försökt möta barnen och deras föräldrar med respekt och utgå från deras perspektiv och deras frågor betyder inte att svårare problem inte kunde diskuteras. När det väl finns förtroende, när den hjälpsökande är säker på att stödpersonen faktiskt lyssnar (och inte kommer att ringa polisen) - då kan tilltron också räcka till för att stötta i ett annat skede, antingen familjen har gjort ett val att gömma sig eller våga resa tillbaka.

Exempel: Storasyster har dött

En familj från ett land i Latinamerika kom till Sverige med sina tre barn, Dafina 13 år, Daniel 11 och Milos 8 år. Förhoppningen var att äldsta dottern som hade en långt framskriden blodsjukdom skulle kunna få vård i Sverige. Men detta hjälpte inte, dottern avled och nu ska familjen utvisas. Mamman lider av cancer, men anses kunna få vård i hemlandet. De mår alla psykiskt dåligt och i samband med dotterns begravning har pappan fått en hjärtattack. Barnen har svårt att sova och äta. Föräldrarna upplever att pojkarna anklagar dem för att ha orsakat storasysters död genom att resa till Sverige. När de får kontakt med Utanpapper har de just fått anvisning att flytta till ett transitcentrum inför utresan om några dagar.

Sönerna vill inte lämna det ställe där storasyster är begravd. Eftersom familjen har sålt allt de hade för att komma till Sverige har de inte mycket att återvända till. Samtidigt är det uppenbart att även om utvisningen är nära förestående så är de överväldigande problemen egentligen storasysters död samt föräldrarnas sjukdom och omsorgssvikt.

Vårt stödarbete består till en början av samtal med farmor och farfar som bor i Sverige och har tagit hand om barnen under tiden här. Farfar berättar att föräldrar och barn inte klarar av varandra. När familjen flyttar till förläggningen blir situationen värre. Efter ett långt samtal kommer vi fram till att det bästa skulle vara om barnen fick vistas hos farföräldrarna, även om utvisningen snart ska ske. Vi pratar både med föräldrarna, med personalen på förläggningen och andra inblandade på migrationsverket så att alla ska vara införstådda.

Nät pojkarna kommit tillbaka övergår samtalen till hur farföräldrarna ska kunna stötta dem i sorgen. De vill gärna åka till graven och efter råd från Rädda Barnens Barn i sorg-team så ger vi några tips på enkla ceremonier som de kan utföra, som till exempel att ta med lite jord som minne. Senare berättar farmor att besöket blev svårt men också fint. Efteråt hade barnen skapat ett litet minnesaltare med en bild på systemen.

Vi talar med pappan och söker efter en vårdkontakt för att undersöka hans hjärta. En mottagning för papperslösa låter honom träffa en hjärtspecialist. Hans hälsotillstånd visar sig behöva övervakas, men det är inte så allvarligt att det kan ses som hinder för att verkställa utvisningen.

Nu följer samtal med flera personer på Migrationsverket.

Mottagningshandläggaren tycker att utvisningen är en tragedi, men juridiskt finns inget hinder och asylhandläggaren är mån om att verkställighet ska ske snarast. Farföräldrarna vill ha möjligheten att adoptera om det värsta skulle inträffa - att båda föräldrarna avlider - och vi undersöker hur en sådan process skulle gå till. Vi tar också reda på vilka möjligheter det finns för återbesök - det kan bli svårt eftersom familjen sökt asyl och fått avslag.

Nästa dag har utvisningen verkställts. Familjen befinner sig enligt farmor i ett temporärt boende för säsongsarbetare i hemlandet. Detta samtal, då vi resonerade om vad som hänt och barnens framtid, blev den sista kontakten. Trots att situationen var så sorglig blev det ett bra samtal kring hur vi försökt göra det vi kunde till barnens bästa i en svår situation, och hur farföräldrarna skulle upphålla kontakten i framtiden.

Att vända på problemen

De problem som rör utvisning och familjesplittring, det vill säga själva det faktum att man är utan papper, har vi oftast inte kunnat lösa, även om det finns undantag. I några enstaka fall har våra insatser haft avgörande betydelse, i andra har vi kunnat bidra till en lösning, inte minst genom att klargöra barnets situation för beslutsfattare och i några ärenden bekosta en advokat eller en medicinsk utredning.

Det kan säkert vara så att det finns hjälpsökande eller stödpersoner som blev besvikna för att vi inte kunde lösa problemen. Kanske Rädda Barnen hamnade på en eller annan lista över "alla som inte gjort något". Men de flesta tycks ha uppskattat det vi kunde göra - oftast att prata om situationen, i Sverige och i hemlandet. Vi har kunnat reda ut och förklara det juridiska, som man kanske inte har förstått. Vi har kunnat undersöka hur ett ärende ligger till, och vi har kunnat diskutera om det finns andra vägar att gå än att vara gömd i Sverige.

Men det faktum att problemen är svåra att lösa gör också att de har en annan sida, som vi har försökt lyfta fram: Om nu barnet är utan papper och det är svårt att göra något åt den saken, åtminstone omedelbart, då måste barnet få ha ett så normalt liv som möjligt i den situationen. Detta har vi arbetat med direkt, genom samtal med barn och ungdomar som inte bara handlat om problem och uppehållstillstånd utan också om kamrater, utbildning, framtidsdrömmar och fritidsintressen - mycket fotboll har det blivit! Indirekt har vi arbetat med samma sak genom att försöka se till att barn blir insläppta i skolor och på daghem och i andra sociala sammanhang.

Vi har försökt se barnets situation där andra inte har sett det. Många familjer har komplicerade flyktsituationer och det är som vi sett vanligt att barnets upplevelser och behov av skydd inte syns i asylärendet. Genom att vi sett situationen från sidan har vi kunnat prata med föräldrar om barnets behov, vi har kunnat uppmärksamma advokater och handläggare på barnets situation. Det har också handlat om att se hur barnet mår och har det här och nu, att barnet blir hört och att någon lyssnar.

Till föräldrar har vi hela tiden upprepat, direkt eller indirekt: "Glöm inte att du är förälder. Du kan inte vänta med att vara förälder tills din situation är löst. Barnet växer upp här och nu och det bästa du kan göra för ditt barn är att finnas för barnet och försöka se till att barnets liv blir så normalt som möjligt."

Vi har kunnat förklara situationen för skolpersonal och vårdpersonal som är osäkra på vad de får göra med ett barn utan papper, och uppmuntra dem att se till barnets behov som med alla andra barn. Vi har också återkommande samrått med advokater om barnets situation och vad som kan göras.

I en del fall när ett barn eller ung vuxen har behövt en professionell samtalskontakt så har teamets psykoterapeut Mario Morrone inlett en sådan. 20 barn och vuxna har tagits emot av honom eller av andra psykoterapeuter inom Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris. När barn och ungdomar långt från Stockholm har behövt den typen av stöd har vi försökt att se till att de fått hjälp av barn- och ungdomspsykiatrin där de befinner sig. För några barn och

föräldrar har vi sett till att en större medicinsk utredning blivit gjord. I ett par fall har projektet bekostat en tortyurutredning.

Ofta är det just samtalsstöd som behövs. Men vi har främst strävat efter att se till att det finns stödpersoner i barnets närhet som ser barnet. Allra bäst är om vi eller någon annan kan stötta föräldrarna, så att de - som finns där kontinuerligt - ger bra stöd. Därför har vi haft mycket kontakt med diakoner, skolsköterskor, gode män, aktiva i asylgrupper.

Av statistiken framgår att rådgivning och samtal direkt med barn eller förälder är den vanligaste åtgärden - som har förekommit i de flesta kontakter. Därefter kommer samtalen med stödpersoner utanför familjen. För närmare uppgifter om antal barn och ungdomar som fått stöd, se statistikbilagan, sid 91. Hur många som har hittat den information de behöver redan på hemsidan, vet vi inte. På hemsidan har funnits information om rättigheter, riktad direkt till barnen, och en faktabank med aktuell information främst för vuxna.

En grupp barn som inte är inräknade i projektets statistik är de som fick ett välkommet avbrott i tillvaron som papperslösa då de fick åka på sommarkollo på en av de "vanliga" barnkolonierna utanför Stockholm. Lägret arrangerades för dem av organisationen Ingen Människa är Illegal. Arrangörerna vände sig till Rädda Barnen för att få hjälp med planering, krisberedskap och bidrag till finansiering. Utanpapper bidrog med tips och rådgivning och med bidrag till hyran. Vi fick en fyllig rapportering i ord och bild om den intensiva veckan och även inspelningar av sånger och radioinslag som barnen hade framställt. Dikten *Jag vill bara landa*, som inleder och fått ge namn åt denna rapport, författades och framfördes vid det tillfället. Även år 2008 ordnades ett sommarkollo av samma organisation.

Barn utan papper - barn först och främst

En återkommande iakttagelse i den årsrapport som Utanpapper lade fram våren 2007 var att barn utan papper i första hand blir bemötta som utan papper, i andra hand som barn. Vi konstaterade att barnen utsätts för en diskriminering på flera olika nivåer. *För det första* genom att de inte alltid får tillgång till vård och socialt stöd som de har rätt till enligt svensk lag, ibland på grund av att personal inte har kunskap eller tycker att det är olämpligt, ibland för att vanliga åtgärder inte fungerar i barnens osäkra situation och ibland av praktiska orsaker. *För det andra* finns diskrimineringen i lagar och förordningar, i och med att rättigheterna enligt Barnkonventionen inte är inskrivna. *För det tredje* sker en ekonomisk diskriminering genom att åtgärder för barn utan papper inte ersätts av staten på samma sätt som för andra barn. Sammantaget tycktes det inte vara lika noga med barn utan papper som med andra barn.

Denna iakttagelse kvarstår efter ytterligare ett år. Barn utan papper får inte tillgång till sina rättigheter. Detta innebär att dessa barn faktiskt behandlas som mindre värda än andra barn. Men under året har en intensiv diskussion förts och opinionsbildning har bedrivits, inte minst av nätverk som arbetar med frågan om vård för papperslösa. Detta har satt spår, och det har säkert även vårt eget arbete gjort, på så vis att det har blivit vanligare att vårdpersonal och skolpersonal är

införstådda med att barn utan papper har rättigheter. Diskrimineringen genom lagar och förordningar finns kvar, men den står under diskussion.

Det som har hänt under 2007-2008 accentuerar vad vi kunnat se från första början; att mycket hänger på hur enskilda personer agerar, och att mycket kan bli annorlunda och bättre för dessa barn, om de alltid ses som barn först och främst, av var och en som möter dem. Detta är en insikt, som sporrar till fortsatt arbete.

De konkreta insatser vi har gjort från Utanpapper fokuserar på rättigheter som barn har även i exil - rätt till föräldrar, rätt till hälsa, rätt till utbildning.

Samtidigt har vi sett att behovet av vuxenkontakter och socialt stöd är stort. Ibland har samtalskontakten varit det viktigaste stödet för en tonåring. Men i praktiken kan ett centralt litet team inte vara samtalspartner för många barn och ungdomar ute i landet. Därför har den naturliga arbetsmetoden blivit att uppmuntra ungdomarnas kontakter med stödpersoner i omgivningen och stötta genom att vara bollplank även för stödpersonerna.

Vi har försökt att inte låta de olösta samhällsfrågorna skymma sikten för vilka konkreta insatser som kan göras för barnet. Därför fick vi också vara med om den stora glädjen den dagen lille Ahmed, 5 år, fick återförenas med sina föräldrar efter att ha blivit kvar utan papper i hemlandet då hans pappa tvingades fly. Vi fick dela lyckan den dagen Ismail, 17 år, fick börja i skolan efter att varit utanför ett helt år, och vi fick känna lättnaden den dagen Susan, 15, efter all peptalk, vågade följa med till domstolen och berätta för domaren vad som hade hänt henne - och blev trodd!

Exempel: Susan vågar inte berätta

En 15 årig flicka mailar.

”Hej ! Jag är en tjej som kommer från (...) med min mor. Nu har vi fått första avslag om att få stanna i Sverige. Jag tycker inte att beslutet är rättvist om vi blir tillbaka skickade så kan det betyda döden för min mor och jag blir skickad till helvetet.. Jag blev attackerad i (...) flera gånger så hårt så jag legat i sjukhuset . andra har bränt vårt hus ner .pappa och bror överlevde. mamma är jättekonstig och kan inte sova för att hon grubblar över det som har hänt hela tiden. Det gör mig väldigt ledsen och rädd att se mamma så där.Vi ber er att hjälpa oss för det som advokaten gör för att hjälpa oss räcker inte. Detta brevet är skrivit av en kompis till mig för jag kan inte tillräckligt bra svenska om ni ringer mig får ni gärna ha en person som pratar engelska. MVH: Susan”

Vi arbetar generellt inte med asylsökande men eftersom ett barn tar kontakt svarar vi.

”Hej Susan och tack för ditt brev. Jag förstår att du är orolig för hur det ska gå. Du och din familj har som du beskriver gått igenom mycket otäcka händelser som självklart tagit hårt på er alla. Din mamma verkar vara chockad av det som hänt och jag förstår att du tänker mycket på henne. Jag skulle vilja fråga dig om det är ok att jag och en till person som jobbar här ringer upp din mamma nu på fredag klockan 13.30 för ett samtal? Vi brukar ställa lite frågor om hur situationen ser ut just nu. Jag vill säga att vi nog inte kan göra så att ni får stanna eftersom vi inte är en myndighet och inte har den makten. Men vi kan börja med att prata. Maila gärna tillbaka till mig så att jag vet om tiden passar eller inte. Med vänliga hälsning, Tyko Granberger”

Flickan mailar och säger att det går bra. Vi ringer upp mamman som berättar en historia om våld och övergrepp med etniska och politiska förtecken. Flickan har vid upprepade tillfällen utsatts för våld, något som hon själv skrivit i mail till oss. Men mamman berättar också att varken advokaten eller Migrationsverket tagit upp vad flickan varit med om. Vi fortsätter att maila med flickan, som har egna frågor.

”Hej Susan

Vad bra att du skriver till oss. Jag ska försöka besvara den fråga du hade och också ge dig en tanke. Du frågar om barn får stanna här efter två år. Det är så att migrationsverket kan bry sig om att man har bott här länge. Men det är inte så att om man varit här i två år så får man automatiskt stanna. Istället bryr sig migrationsverket om ifall man har anknytning till Sverige. Med anknytning menas att man har ett liv här, kan tala språket bra, har gått i skola. Därför kan det vara bra att få intyg från skolan om hur det går för dig och hur dina lärare och andra på skolan tycker att du fungerar. Om du vill kanske du kan be en lärare och kanske skolsystem eller kurator att skriva något om hur det går för dig i skolan. Det är inte säkert att Migrationsverket bryr sig så mycket om sådana intyg men det är bra att de får veta hur det är.

Sedan har jag en tanke till dig. Jag tänker att det är viktigt att både advokaten och migrationsverket får höra om din historia och vad du har varit med om i ditt land. Annars kanske din mamma kan berätta om du inte vill. Det kan vara så att

advokaten inte frågar dig direkt och kanske får du själv säga till advokaten att du vill berätta, eller be mamma göra det. Du har rätt att berätta om det du varit med om. Lycka till i domstolen och hör gärna av dig om det är något annat du undrar över.”

Svaret på förslaget om att berätta kommer snabbt:

”Hej. Vi snart ska åka till domstolen. men jag är jätte rädd och jag vill inte prata om saker som har hänt med mina familj. om jag åker inte ska det ändra någonting eller inte.med vänlig hälsning.”

Innan vi svarar pratar vi med Susans mamma igen och får veta att hon träffat advokaten som inte visade det minsta intresse. Hon säger att advokaten pratade i telefon om annat under samtalet. Även hon frågar om det är någon idé att vara med i domstolen.

Det är inte självklart att vi ska lägga ansvaret på flickan att delta. Å andra sidan finns en risk att detta blir ännu ett fall där barnets skäl inte kommer fram. Vi kan inte bedöma om advokaten verkligen är oengagerad, men det är sant att inte ett ord om flickans skäl finns i Migrationsverkets beslut. Vi bestämmer att ta kontakt med en erfaren kvinnlig advokat som kan träffa både Susan och hennes mamma åtminstone vid ett tillfälle. Denna berättar för mamma och dotter hur det fungerar i domstolen. Advokaten pratar i enrum med flickan om vad hon varit med om och förklarar för henne att hon kan be om att få prata ensam med domaren också. Samtidigt fortsätter vi att peppa Susan.

”Hej Susan

Det är helt naturligt att du inte vill prata om de saker som hänt dig och din familj. Det är så otäckt och det är inte konstigt att du känner dig rädd. Samtidigt är det väldigt viktigt att domstolen får veta vad som hänt. Du har upplevt saker som inget barn ska behöva uppleva och det är viktigt att de som bestämmer får höra det. Kanske kan de då förstå att (...) inte är ett säkert land för er att åka tillbaka till. Jag kan tyvärr inte lova att ni får stanna även om du berättar din historia men chansen är större.

Ibland kan det också vara skönt när man fått berätta och ens tankar kommit ut. Jag tror att din lärare som heter Erika kan följa med dig till domstolen om du vill. Mario har pratat med henne och fått veta att du också kan få prata med kuratorn när du kommer tillbaka. Du får också gärna skriva till mig när du vill. Bästa hälsningar, Tyko”

Susan följer med till domstolen men utan förhoppningar. Direkt efteråt mailar hon och frågar vad de ska göra om de får avslag igen. Men efter ett par veckor kommer domstolens beslut. Vad Susan berättat vid förhandlingen vet vi inte, eftersom en del av domen är sekretessbeslagd, men hon är uppenbarligen hörd och hon nämns i domen, som fastställer att hon har skyddsbehov. Susan mailar igen, nu tillsammans med mamma:

”Hej . Jag vill tacka er för eran hjälp med vår uppehållstillstånd.Utan er hjälp hade det inte gått.Vi är er evigt tacksamma.Vi har nu fått uppehållstillstånd och ville att ni skulle få reda på det. Eviga tacksam. Susan och Nancy.”

4. Sverige - dröm och mardröm

Tyko Granberger har arbetat inom Utanpapperteamet som rådgivare. Han har varit den som oftast svarat i hjälptelefonen och har även hållit långvarig kontakt med ett antal ungdomar och stödpersoner. I det här avsnittet lyfter han fram barnens egna röster och vad han tycker att vi kan lära av dem. Observera att inga riktiga mail till hjälplinjen citeras. Vissa av citaten kommer ur intervjuer med barn som nu har uppehållstillstånd, andra är konstruerade för att likna mail som kommit till Utanpapper.

Det första citatet kommer inte alls från Utanpapper - men kunde ha gjort det¹²:

”Jag pratade med en kille som sa att han var trött på att alla kallade honom gömd. Jag tänkte att han kanske hellre skulle vilja bli benämnd papperslös eller - trots att han inte längre var det i juridisk mening - asylsökande. Då sa han att han inte ville bli kallad det heller och inte heller ville han bli kallad barn. Undrade frågade jag honom vad han då ville bli kallad och han svarade 'Safar'.”

Beteckningen gömd är något vuxna lägger på barnet, inte något det lägger på sig själv. Barnet ändrar inte hela sin identitet för att det fått avslag på sin asylansökan. Det förändras inte över en natt från ett vanligt barn till ett gömt barn. Det som förändras är vuxnas syn på det, vilka rättigheter det ska ha tillgång till och därmed dess hela tillvaro.

Bara ett barn som lever gömt eller som har levt gömt vet hur det är att göra det. Utanpapper har varit i kontakt med barn i alla åldrar men i denna del är det mest tonåringarnas röster som sammanförs. Deras berättelser ger en inblick i hur livet ter sig som gömd. Det här avsnittet är lika mycket en framställning av deras styrka som en beskrivning av deras utsatthet. Genom sin styrka påminner de oss vuxna om att de har rätt till ett bra liv samtidigt som de visar att de är överlevare som mäktar med en för många otänkbar tillvaro. Och de visar oss att de - trots att de inte alltid får lov att vara det - fortsätter att vara barn.

Men barnets egen styrka räcker inte alltid. En tillvaro utan fungerande vuxenkontakter och samhällelig omsorg tär på barnet. Ofta får de ta ett stort ansvar i familjen, både mentalt och praktiskt. Mentalt lämnas de ofta ensamma att förstå en svårbegriplig och omvälvande asylprocess och migration. De blir också i vissa fall ställföreträdande föräldrar för sina syskon men också sina föräldrar. Det mentala och praktiska ansvaret går hand i hand som när barnet genom föräldrarnas språkliga brister får vara familjens tolk.

Bilden av Sverige

De flesta barn som lever gömda har någon gång levt öppet i Sverige. Det gäller inte barn som fötts medan familjen varit gömd och inte heller barn som aldrig varit inne i asylprocessen - men det gäller de allra flesta. De flesta av barnen har

¹² Fritt efter ett liknande exempel av etnologen Gillis Herlitz, föreläsning i Växjö 4 juni 2008

också någon gång haft en bild av landet Sverige, en dröm om något bättre. Den bilden har vi fått ta del av i mail som kommit från utlandet.

"Vi önskar fara till ert fria land Sverige. Kan vi leva där i fred? Vi såg den sajten [utanpapper.nu] och förstod att vi har rättigheter och att människan har värde i ert land."

Merdan & Jiwan 15 år, från Irak (översatt och modifierat citat)

För barn på flykt som ännu inte kommit hit kan Sverige vara vad de hör och fantiserar om. Mail från ungdomar utanför Sverige innehåller ofta beskrivningar av Sverige som de mänskliga rättigheternas, fredens och frihetens land. Brevet målar upp en bild av ett land där de får gå i skola, där de slipper bli trakasserade för att de tillhör en minoritet eller slagna för att de är barn. Ibland kan vi ana bakgrunden, drömmen om att till exempel slippa oroa sig för om mamma farit illa medan man varit i skolan eller att undkomma lotten att vara barnsoldat i vuxnas krig.

Tanken på Sverige tycks väcka en förväntan om en plats där allt kommer att lösa sig och där det kommer att vara lugnt och skönt. För vissa blir det också så. De barn som möter trygghet och tas emot väl vågar tro att Sverige vill ha dem och att de fått ett nytt hem, oavsett hur länge de blir här.

"Älskar landet Sverige jättemycket. Jag älskar Sverige och jag läste mycket om Sverige när jag läste geografi, om statskicket, sociala livet och språket, som jag vill lära mig. När jag blir klar med mina studier vill jag leva i Sverige. Hoppas ni hjälper mig med detta. Önskar all lycka till landet Sverige."

Arman 17 år, från Syrien (översatt och modifierat citat)

Väl på plats får de asylsökande familjerna och barnen tillgång till rättigheter som de kanske aldrig haft tidigare. Det gör att de trots oro och väntan på besked kan behålla den förväntan som tog dem hit.

Men för dem som går igenom en utdragen asylprocess och drabbas av avslag övergår förväntan till försiktighet. Hoppet om ett bättre liv avtar i den otrygga tillvaron. På frågan om hon drömde om framtiden svarar en flicka så här:

"Nej det vågade jag inte, varken det eller hoppas på frihet. Jag var för rädd för att det inte skulle inträffa, rädd att bli besviken igen."¹³

Emina, 20 (intervju)

Emellanåt växlar försiktigheten till förtvivlan. Förtvivlan kan utlösas av hopplösheten efter ytterligare ett avslag eller maktlösheten inför familjens förfall.

¹³ De intervjuer som citeras här kommer ur rapporten "Barn utan papper - barn först och främst", Rädda Barnen 2007. Intervjuerna förbereddes av Tyko Granberger genom telefonsamtal med ungdomarna var för sig och därefter i form av ett panelsamtal som han ledde vid seminariet "Papperslös men inte skyddslös" 23 mars 2007. De uppföljande personliga intervjuerna med var och en av ungdomarna gjordes av Anna Waldehorn.

Den diffusa och svårförståeliga tillvaron gör att många söker svar på varför de lever som de gör och framförallt varför ingen gör något åt det.

”Hej Jag skriver för att jag står inte ut med att jag inte vet vad som händer. Jag hatar att gå hem, det är värst på lördagar och söndagar vi orkar inte laga mat om ingen hälsar på alla bara smäller i dörrarna. Jag tänkte bara fråga dig varför får vi inte veta något?, vad kommer att hända när polisen har bestämt sig? varför lyssnar de inte när vi förklarar?”

Angela 15 år, väntar på beslut om ny prövning (modifierat citat)

Det är svårt för vuxna och ännu svårare för barn att hantera oron, maktlösheten och rädslan. Det är stressande att behöva förstå frågor som i många fall inte har några bra svar. ”Varför flydde vi? Varför får vi inte stanna? Vad händer om polisen kommer? Vad händer om vi utvisas? Varför ska jag behöva tänka på allt det här, kan inte någon hjälpa mig, jag är ju bara ett barn?” Det svåraste att förstå kan vara att det inte finns en väg eller en lösning i sikte. En familj lamsläs och använder den sista energin för ett nöddrop:

”Jag vill att ni ska ta mina tre barn så att de kan leva som andra barn. Vi vill bli av med denna mardröm. Varför förstår ni mig inte? Min man har rasat samman och jag tror att han har blivit galen. Våra barn dör sakta. De tynar bort både fysiskt och psykiskt. Vi har hoppats så mycket men nu har vi bara tålmodet kvar, hur mycket ska en människa tåla? Det räcker med fem år, vi lever och dör varje dag och vi har inget vett kvar i våra huvuden. Snälla hjälp oss att ta hand om våra barn och om ni inte har egna barn ta hand om våra så att de kan leva på riktigt.”

Alina, gömd förälder (modifierat citat)

För barn är det extra svårt att tolka situationen och därför söker många barn efter att förstå, kanske för att kunna fortsätta hoppas. Barnet behöver hopp om att det finns en väg ut ur mardrömmen, tillbaka till drömmen om trygghet och frihet.

... och verkligheten

Men det är inte lätt att förstå sig på sin tillvaro, inte när man är barn och speciellt inte när man är på flykt i ett främmande land. Barn som flyr till Sverige och lever som gömda möter en värld av dubbla budskap. Kanske har de fått lära sig redan innan de kom hit hur väl Sverige skulle ta hand om dem. ”I Sverige får alla barn gå i skolan” kanske mamman sa till flickan som inte fick gå i skolan i hemlandet. ”De kommer att ta hand om dig i Sverige så att du inte behöver vara med i kriget” sa farbrodern till pojken som inte ville rycka in i armén eller gå med i milisen. Genom att se hur andra barn har det i Sverige lär barnen sig om orättvisor men också om rättigheter. De lär sig att rättigheter också är någons skyldighet. En pojke skickar brev till organisationer han tror kan ingripa.

”Jag vet inte längre hur många länder vi varit och det var flera år sen jag fick gå i skolan mina syskon har inte äns börjat. Var snäll och hjälp oss för våra rättigheter som det står att Sverige ska göra... jag är nu 15 år och det är

inte rätt att jag skulle ha varit med om sånt som vuxna inte behöver. Var snäll och glöm inte bort oss.”

Yusuf 16 år, flera avslag i olika länder (modifierat citat)

Budskapet om barnets värde grumlans av den egna upplevelsen av diskriminering och utanförskap. Samtidigt som barnet får lära sig att det har rättigheter får det också veta att det är illegalt. I ett barns huvud är det kanske inte så stor skillnad mellan hemlandet och Sverige, om det finns poliser som är ute efter en i båda länderna.

”Klockan fem på morgonen kom polisen. Vi hade samarbetat hela tiden och pappa sa det men ändå vi fick inte packa någonting, vi skulle bara gå till bilen. Alla såg hur de gjorde till oss, som att vi är brottslingar. Jag trodde mamma skulle dö på flygplanet hon var helt vit ... sen lämnade dom oss där och sa att vi skulle gå till polisen i ett hus som fanns där.. Svenska poliserna sa att det är OK vi ska inte vara rädda. Jag fick gå med mamma och jag såg att de slog henne men de släppte oss sen. Pappa släppte dom flera månader senare när det var nyår men min storebror är fortfarande borta ...”

Viktor 15 år, utvisad familj som återkommit (modifierat citat)

Hur barnet ser på sig självt och sitt värde påverkas av hur det behandlas. Barnet som gömmer sig ser att det utlovade inte uppfylls. Barnet känner inte till vilka regler och överväganden som hindrar, men det förstår att det behandlas annorlunda än andra barn.

När förväntan och verklighet inte stämmer överens riskerar drömmen om Sverige att bli en mardröm. Barnet är oönskat i Sverige och känner av det. I värsta fall upplever barnet inte bara sig själv som ett offer för makter utanför dem själva, utan också som den skyldiga som ska straffas.

”Jag vill veta varför jag inte får gå i skola. Förut jag fick gå i skola men nu är vi inte asylsökande längre får jag inte det. Vi har fått många avslag från Sverige men mina vänner är i skolan. Mamma sa att det var farligt med skolan och att polisen kan ta mig där. Varför kan dem ta mig jag är ingen kriminell! Kan ni göra så jag kan gå tillbaka till skolan nu?”

Loana 13 år, gömd (modifierat citat)

Självupppoffring som försvar

Barnet som blir sett och behandlat som en börda kan internalisera den bilden och acceptera den, och få svårt att se sitt eget värde. För att hantera besvikelsen och frustrationen tar vissa barn på sig både skuld och ansvar. Att ta till en självupppoffrande handling eller åtminstone tänka på den kan verka som en möjlig strategi i en omöjlig situation, ett sätt att förändra sin och sin familjs tillvaro. Möjligheten att familjen skulle få förståelse om barnet offerar sig kan ge barnet, som känt sig så värdelöst, en strimma makt.

”Jag älskar att leva jättemycket, men det känns inte som att jag lever längre jag tänker jämt på soldaterna och busen som de brände upp... Jag gick i parken och när jag såg fåglarna som inte behöver tänka på något så tänkte

jag att om jag hoppade från fönstret skulle jag vara en ängel och flyga som fåglarna. Kanske alla skulle förstå och min mamma skulle inte behöva åka tillbaka till kriget. Men jag kan inte dö för min mamma vill gå med mig hela tiden och jag måste trösta henne..."

Fatma 12 år, asylsökande (modifierat citat)

Tanken på att offra sig själv kan kännas som en skyddande rustning. En sådan rustning kan tynga ner och skada sin bärare. Men självupppoffrande kan också vara en strategi för att överleva, ett sätt att vara till lags. Barn är ytterst beroende av sina föräldrar och andra vuxna. Det gäller i synnerhet barn som lever gömda. De måste, liksom sina föräldrar, vara till lags för att få stöd och hjälp och inför myndigheterna. De egna behoven får stå tillbaka, och beroendesituationen gör det också svårt att reagera på orättvisor. En underbetald arbetare har svårt att klaga på arbetsgivaren, en mobbad elev har svårt att säga till lärare och rektor. Vad skulle protesten leda till? Att arbetsgivaren anger arbetaren för polisen? Att skolan tillkallar föräldrar och lämnar in en polisanmälan? Det är svårt att säga ifrån till en person vars välvilja man är beroende av för sin överlevnad.

"I augusti jag gömdat första gång! eftersom jag inte känd någon bodde i ett rum i en skola. på dagarna svartjobbade i en kontor där fanns en man som 50 gav mig jobbet. Avlön, tiderna va hela dagar o kvällar o värsta var att han pratad sex me mig... jag träffad annan man som gav mig prov jobbet i ett hund affär jag lätsades att inte fått avslag men så fort fick veta jag har negativ, han hotade att jag fick sluta om jag inte gjorde sex med honom. Jag har varit andra ställen o det blir alltid samma. jag blivit sjuk att jag varit ensam hemma eller om jag går ut alla får göra vad dem vill till mig, jag kan bara gråta när jag ensam. Jag bor en källare nu. Behöver en som kan stoppa de här eller kan jag gå skola igen. snälla jhjälp mig!"

Marjam, 21 år (modifierat citat)

En del barn tar på sig själva skulden, eller stänger oron och ångesten inne. Andra klarar av att ge uttryck för sina känslor och protestera. Reaktionen är ett friskhetstecken, som visar att barnet lever och finns, men också att barnet inser att det är situationen som är onormal och skulle kunna förändra – inte de själva. Den tanken kan ge kraft. "Om ingen annan gör någonting så får väl jag göra det" tänker en flicka. "Om de bara förstod min situation så skulle de inte behandla mig så här". "Jag finns och om ingen annan ser det så får jag visa dem. Jag ringer till advokaten." En flicka skickade sitt brev både till biskopen, statsministern och Rädda Barnen.

Det har gått bra för mig i skolan nu och där finns också mina kompisar och Hasse som är min lärare. Jag vill inte att det ska börja om igen att jag inte får gå i skolan, jag vill gå i nian och att allt blir normal. Jag bor ju här

Angela 15 år (modifierat citat).

Instängd - utestängd

Barn som lever gömda växer upp snabbt. De får ofta ta del av sådant som de inte är mogna nog att förstå. Samtidigt behöver åtminstone äldre barn och ungdomar få veta vad som händer för att behålla åtminstone litet av kontroll över sin situation. Gramoz, Edona och Alöna, som alla har levt gömda men nu har uppehållstillstånd, berättade på ett seminarium om sin vuxna roll i familjen samtidigt som de betonade hur viktigt det är att få vara barn.

”Det är viktigt att vuxna frågar barn hur de mår så att de också känner att man existerar, annars kan man känna sig väldigt utanför. Som gömd växer man upp väldigt snabbt. Man är inte barn utan blir en pappa i familjen. Man översätter åt sina föräldrar och följer dem överallt för att tolka. Eftersom man följde med sina föräldrar får man ibland veta för mycket. Ibland vill man ju också bara vara ett barn, leka lite och inte bry sig så mycket om den egna situationen.”

Gramoz 18 år (intervju)

”Jag var arg hela tiden, på att vi aldrig gick på stan eller gjorde något kul. Enda gången vi kom ut var för att gå till läkaren eller advokaten. Det var orättvist och jag var arg på mina föräldrar... Men jag försökte förstå. Det jag saknade mest var friheten.”

Edona 14 år (intervju)

”Jag var kanske 13 eller 14 år när jag kunde översätta och det kändes lite vuxet: Nu kan jag något som inte mamma kan. Många gånger var det bra att jag följde med för Migrationsverket hade dåliga tolkar... Det var bra men samtidigt förlorade jag min barndom... samtidigt är det viktigt att inte undanhålla information från barnet, då blir man inte tagen på allvar. Fast jag hade förstås velat vara mer barn ibland.”

Alöna 17 år (intervju)

En del barn är så identifierade med sin stödfunktion att de är övertygade om att de bär familjen på sina axlar. En tolvårig flicka svarade så här på en förfrågan om hennes mamma hade möjlighet att komma till ett möte med asylgruppen i en närliggande ort:

”Ja... jag har pratat med min mamma om den mötet, och hon sa att hon känner sig osäker utan mig. Hon kan inte förstå hur ska hon åka till Malmö utan mig.”

(Elvira, modifierat citat ur telefonsamtal)

Hur mycket ett barn klarar att hantera av familjens situation beror på många faktorer. Ett litet barn som får veta allt för mycket kan blir instängd i en vuxentillvaro. Ett äldre barn som inte får veta något kan å andra sidan känna sig utestängt, även om föräldrarna bara försökt skydda från det svårbegripliga. ”Bry dig inte om det du, det där är vuxensaker!” Barn som redan tagit på sig mycket ansvar i familjen kan ha stor kunskap om situationen och är kanske inte bara i behov att befrias från ansvaret utan också att få förståelse och erkännande. Om

de bara avlastas kan skyddet i värsta fall bli en exkludering. Barnet har fråntagits sin överlevnadsstrategi utan att få något i utbyte och lämnas i en tillvaro av växande frustration och ensamhet. Balansgången mellan skydd och respekt handlar om att möta barnet där det är.

”När jag berättade saker för vuxna hände det att de sa: Jag förstår. Det gjorde mig arg och frustrerad. Det kändes inte som att någon kunde förstå hur mitt liv var, för man kände sig så ensam. Så när de sa sig förstå var det som de ljög och då ville man inte tala med dem om sina problem. Vuxna ska ta barn på allvar och samtidigt vara på deras nivå.”

Gramoz (intervju)

Gömda barn behöver också leka

Det är inte så konstigt att barn som lever gömda har svårt att hoppas. De är offer för omständigheterna och kan inte välja en annan tillvaro. De kan inte göra sina föräldrar friska eller påverka myndighetsbeslut, men en del av dem försätts ändå i situationer som skulle vara svåra även för vuxna att hantera.

”Eftersom jag var den enda som kunde språket fick jag följa med mina föräldrar på läkarbesök eller till migrationsverket och advokaten. Jag har hela tiden förstått vad som har pågått och när min pappa behövde åka till läkaren för sina smärtor fick jag följa med som tolk. Jag satt med vid röntgen och när de skulle spränga hans njursten. Den dagen ville jag inte att andra barn skulle se mig. Jag kände mig annorlunda, som barn ska man ju gå i skolan vid den tiden på dagen. Och tänk om någon tyckte att det var konstigt att jag inte var i skolan och stoppade mig. Tänk om de upptäckte att vi var gömda och skickade oss tillbaka.”

Edona (intervju)

Genom hjälplinjen har vi fått kontakt med barn vars dröm om frihet och trygghet i Europa slutat med misshandel och övergrepp. Flera har misshandlats av polisen i Grekland. Det finns barn som har fått stryk även i Sverige. Ett par pojkar har hamnat på gatan efter avslag och överlevt på tiggeri. Andra ungdomar utnyttjas i svart arbete och utsätts för övergrepp.

Dessa barn är i högsta grad offer. Även de ungdomar som så småningom fått uppehållstillstånd kan ha förlorat en del av sin uppväxt i utanförskap och utsatthet. Alöna uttryckte detta: ”Jag kom hit som 12-åring, blev tonåringen, men missade allt för att vi inte fick stanna”.

Många barn och ungdomar finner ändå strategier för att överleva och behåller sin livskraft. Om inte rädslan och oron helt avtrubbar eller förlamar så leker också gömda barn. Många undersökningar har visat att gömda barn har större möjligheter att behålla sin hälsa och klara av en svår period, om de får möjlighet till ett så normalt liv som möjligt; att leka, träffa andra barn, gå i skola etc. Även barn som vi haft kontakt med genom hjälplinjen eller intervjuat har på olika sätt sagt ”hela livet behöver ju inte handla om att man är gömd” - som Gramoz uttryckte det. Även om tillvaron förändras så har man samma behov som andra barn.

"Ibland vill man ju också vara ett barn, leka lite och inte bry sig så mycket om den egna situationen... Man är inte bara gömd utan en person också."

Gramoz 18 år

Kontakten med empatiska och trygga vuxna är viktig för barnet. Emina berättar hur skönt det var att ibland komma ifrån sin familj och deras situation och få vara med ett andra par föräldrar som hon kunde vara barn hos. Edona talar om hur viktigt det är med vuxna som kan lyssna när barnet är i behov av att prata och hur skönt det är att slippa behålla allt inom sig.

När barnet möter vuxna som lyssnar till dem och finns där för dem och ger dem stöd i form av förståelse, avlastning och värme, så ökar barnets livskraft samtidigt som förtvivlan minskar. Det ger en grund för hoppet att komma tillbaka. Många barn som levat gömda berättar om hur viktigt stödet från utomstående varit för dem. I många fall vill de också göra något för andra. De vill hjälpa människor i liknande situationer som de själva varit i, bli lärare, läkare, advokater, sjuksköterskor, hjälparbetare och vara en del av ett vuxet samhälle som förstår och tar emot.

"Och i framtiden om vi får stanna i Sverige så ska jag plugga till advokat. Om jag blir det, så ska jag hjälpa människor som har samma problem som jag."

Yusuf 13 år (modifierat citat)

Genom sina berättelser och sina brev erinrar det gömda barnet om att det lever gömt men också moraliskt glömt. De enkla önskemål som vissa barn uttrycker visar att barnet ställts utanför de mest självklara rättigheter.

"Jag hade önskat att någon annan burit ansvaret för min familj. Jag hade velat vara ett vanligt barn med kompisar, skola och fritidsintressen som alla andra barn. Jag hade velat komma hem och säga: Mamma, jag går ut nu!"

Edona (intervju)

I ett samhälle som bygger på alla människors lika värde och särskild omsorg om utsatta barn borde det inte finnas någon ursäkt som kan rättfärdiga att ett barns liv begränsas på detta sätt. Att barns mänskliga rättigheter åsidosätts innebär att barnet inte har tillmätts samma värde som andra barn. Detta kan barnet ta till sig med följd att den egna självkänslan sätts ned. Istället för att släcka barnets livskraft har vuxna i barnets omgivning möjligheter att låta den växa. Vilka rättigheter barnet får tillgång till och vilket värde barnet får uppleva att det har, påverkar hur barnet kommer att må och utvecklas i livet.

"I mitt drömsverige ska alla barn få vara barn och trots att föräldrarna är gömda ska barnen få gå i skolan. Det är inte barnens fel att det förs krig i deras hemländer utan de ska få leva som alla andra."

Gramoz (intervju)

Exempel: Ismail tog på sig allt

Ismail kom från ett land i det forna Sovjetunionen till Sverige som 15-åring. Hans föräldrar hade dödats i ett attentat och han hade själv varit kidnappad. Under ett halvår hade han hållits inlåst och misshandlats. Han berättade bara fragmentariskt om vad han varit med om men det var tydligt att han inte kunde tänka sig att resa dit igen. Jag dör hellre än jag åker tillbaka, sa Ismail första gången vi pratade. "Jag lovar att jag tar livet av mig om polisen kommer, inget skämt!" Ismail och hans familj hade inte fått söka asyl i Sverige för att de passerat ett annat EU-land, nämligen Polen, på vägen hit. Sverige hade inte sett över deras ärende utan skickat en förfrågan till Polen som accepterade. Familjen utgick från att de skulle avvisas vidare till hemlandet. Ismail och hans familj gömde sig. Du måste hjälpa oss med asylen sa Ismail till mig. I mötet med Ismail fick jag ta hänsyn till hans situation, hans mognad, hans kunskap och okunskap, hans behov och vilja.

Vi hade många långa samtal som i början handlade om asylsökandet men som sedan alltmer kom att beröra Ismails personliga tankar om sig själv. Vi hade inte ett spikat schema, utan pratade om det som kom upp när vi lyfte på locket. Ibland blev det fotboll; lika ofta pratade vi om den situation han befann sig i. Att samtalen fick flyta mellan olika delar av hans liv var viktigt för att han skulle få dela sina tankar om sin tillvaro. Frågorna som kom var ofta relaterade till hans roll i familjen. Ismail, som pratade bäst svenska i familjen, hade fungerat som tolk i alla familjeärenden och var mycket insatt i familjens situation. Men han tolkade den ibland lite fel. Han kunde omöjligt förstå allt som hände med hans mamma och pappa - eller för den skull vad som hände med hans systrar. Han förstod inte heller alla turer och regler som omgav familjens asyl. Med mig kunde han reflektera och samtala kring vad han ville göra och inte ville, vilka skyldigheter och vilket ansvar han hade och vad han inte behövde lägga ner energi på. Asylprocessen kom allt mer sällan upp under våra samtal. Vår anknytningspunkt i stödsamtalen blev vår mänskliga relation snarare än den fråga som fört oss samman i början. Genom att samtala fritt kunde han få en tillflyktsort där han fick vara en ung kille med allt vad det innebar. När Ismail sedan började skolan hade han möjlighet att få kontakt med andra ungdomar och vår kontakt minskade.

Att stödja en ung människa som Ismail är en balansgång. Det var en utmaning att finna balans mellan att hålla honom oinformerad och därmed riskera att han kände oro och utanförskap, men samtidigt skydda honom från sådant som han inte hade förutsättningar att ta till sig. Det blev viktigt att skilja mellan fakta och känslor, speciellt rädslor och fantasier. Samtalen påverkades av dualiteter som hjälpare - utsatt, medborgare - icke-medborgare och vuxen - barn. Det är viktigt att veta vilken roll man har. Men jag ville ändå försöka möta Ismail som personen "Ismail" och behandla honom på ett jämlikt sätt, bortom rollerna.

Ismail fick ta på sig ett stort ansvar i familjen och en del av mitt arbete gick ut på att visa för honom att han inte behövde ha hela sin familjs välbefinnande på sina axlar för att duga. När föräldrarna knappt tar hand om sig själva och än mindre barnet, tar barnet ofta på sig rollen som fixare - eller blir själv en del av den dysfunktionella familjen. Den roll jag fick att, som en storebror eller extra

förälder, leta sätt att avlasta Ismail både praktiskt och mentalt och sätta gränser för hans ansvar, var viktig. Därför var det också viktigt att hitta stödpersoner som på plats kunde bli familjens nätverk och avlasta dem.

Tyko Granberger

5. Revan i väven

En psykosocial betraktelse av människor som vistas i Sverige utan papper.

Mario Morrone Lamanna är psykoterapeut med långvarig erfarenhet från öppenvårdspsykiatri för barn och ungdomar, institutionsarbete med tonåringar och som psykoterapeut för vuxna. Inom Utanpapper har han varit konsult för det övriga teamet, men har också tagit emot sökande i behandling. Här gör Mario en sammanfattning av de svårigheter som livet som gömd medför och beskriver arbetet med några exempel. Exemplen är verkliga men detaljer har ändrats för att personerna inte ska kännas igen.

Gruppen papperslösa är heterogen. En del har ordnat för sig på ett sätt som vittnar om sällsam initiativförmåga och kapacitet. Trots att de är bittra över den behandling de anser sig ha blivit utsatta för, kämpar de och lyckas organisera det för sig och sina familjer på ett efter omständigheterna bra sätt. Vi får inte göra dem till offer, men inte heller glömma att de ibland är det.

I de flesta fall är deras problem objektiva, i den bemärkelsen att problemen härstammar från den aktuella livssituationen. De har i första hand problem med svenska myndigheter. Man ska inte begå misstaget att likställa benämningen papperslös med psykiatriska svårigheter. För några av dem blir dock påfrestningarna som är en del av livet som gömd, orsaken till att den psykiska balansen tappar åt fel håll och psykiska sjukdomar kan bryta ut.

Utvandring/Invandring/Exil

Människor har alltid flyttat och anledningarna har varierat. Emigration, (utvandra) betyder ge sig iväg, lämna, Immigration (invandra) betyder komma för att stanna. Både utvandra och invandra är delar av en process som kan ske successivt eller överlappande. De människor som är papperslösa har påbörjat en process - vandrat ut - men kan inte avsluta nästa etapp, vandra in, och hamnar därför i ingenmansland. Några har lämnat sitt land frivilligt, andra tvingas eller drivs till det.

I antikens Aten kunde det bestämmas av politiska skäl att medborgare skulle lämna staden. Då skrevs den straffades namn på en snäcka (ostrakon) och den exil man tvingades till kallades ostrakismös. Det primära målet med åtgärden var bestraffning, dessa människor skulle lämna staden för att de var oönskade. Straffet bestod i att dessa människor berövades gemenskapen med resten av medborgarna. De papperslösa har hamnat i ett läge där de också är "landlösa". De kan inte återvända och har inget land som tar emot dem.

Den i London bosatta argentinska psykoterapeuten Claudia Yelin, har skrivit bland annat om invandringens och exilens våndor. Jag lånar hennes metafor om livet som en väv eftersom jag tycker att den på ett vackert sätt illustrerar de sammanhang vi människor är underkastade och lever i.

Som individer ingår vi ständigt i olika grupper gentemot vilka vi har olika typer av relationer, vilka genererar både skyldigheter och rättigheter. Det är en osynlig väv

som både omger oss och som vi är en del av. Vår delaktighet i den tar vi för givna. Delar av väven är mer påtagliga än andra, som familj, vänner eller arbete. Andra delar av väven tar vi för givna och lägger inte märke till. De finns där på samma sätt som den luft vi andas och vi ägnar dem ingen tanke fram till det att något händer som gör oss medvetna om deras frånvaro.

Väven består av alla medlemmarnas interaktioner och en varp som utgörs av olika element, språk, vanor, geografisk tillhörighet, gemensam uppfattning om historia och/eller framtiden, det som med andra ord brukar kallas för kultur, bidrar till att väven håller samman. På det personliga, subjektiva planet fyller dessa aspekter en viktig psykologisk funktion. De ger stadga och bidrar till att vår känsla av inre fortlöpande sammanhang hålls vid liv. Med andra ord är de en del av vår identitet och bidrar samtidigt till att upprätthålla den.

Att flytta, emigrera, gå i exil, åstadkommer en reva i väven, men eftersom vi är en del av väven sargar revan också oss. När det självklara och av den anledningen omedvetna försvinner, uppstår känslor av förvirring. Insikten om förlusten, när den väl uppstår, uppenbarar sig oftast långsamt. Smärtan däremot finns ganska omgående utan att man är varse om dess rötter. När så många aspekter av livet förändras i ens omgivning, kan det vara svårt att upprätthålla en inre känsla av kontinuitet och identitet.

Integration

Att både lämna bakom sig denna osynliga väv och att tillgodogöra sig den nya väven, med språk, vanor, sociala koder, förväntningar, dofter, klimat och så vidare, är en process som är långsam, mödosam och smärtsam. Men den kan också rymma nyfikenhet, spänning och lättnad. Samtidigt, till och med under optimala förutsättningar, är omställningen tidskrävande. En del forskare påstår att integrationsprocessen tar flera generationer i anspråk, att de individer som föds först efter två generationer uppfattar sig själva som en del av det samhälle deras förfäder har flyttat till. Det finns stora individuella variationer, när det gäller hur fort processen kommer igång. Faktorer såsom ålder, utbildningsnivå, ambitionsnivå och anledningen till att man lämnat sitt hemland har betydelse.

En viktig faktor i sammanhanget, som står utanför den invandrades påverkan, är det nya landets beredskap att ta emot nya människor, hur välkomna, behövda och respekterade de blir. En annan aspekt som enligt forskningen har betydelse är huruvida individerna som invandrar har för avsikt att stanna i mottagarlandet, hur de ser på sin framtid: vill de stanna eller vill de åka tillbaka så fort som det bara är möjligt? De individer som ser mottagarlandet bara som en tillfällig vistelseort har, oavsett hur länge de bor i landet i fråga, svårast att integreras.

I Sverige är vi vana vid att saker och ting fungerar enligt förväntade mönster. Det finns en stark tilltro till myndigheter och den statliga förvaltningen i stort. Människor som kommer hit har i många fall fått veta i förväg att Sverige är ett demokratiskt land, att man tar emot folk som flyr undan förföljelse. De blir förvånade först, och sedan rädda och ibland så småningom ilska när deras verklighet kolliderar med de ”praktiga” tjänstemännens krav på intyg och dokumentation. De papperslösa upplever ofta att deras historia och intentioner ifrågasätts och misstänkliggörs av tjänstemännen.

Den nödvändiga omställningen av de psykiska strukturer som invandringen förutsätter läggs på is när den sökande väljer att/känner sig tvungen att gömma sig för att undvika ett ännu större problem: att bli skickad tillbaka till sitt hemland (vanligtvis) eller till ett tredje land.

Hur mår de gömda?

De människor som vi har träffat under de senaste två åren har inte mått bra. De vi har mött antingen genom mail, telefonsamtal eller på besök på Rädda Barnen har varit skrämde och ångestfyllda. Vi har kunnat konstatera att många av dem som vi har haft i behandling och påfallande många av de barn och vuxna som vi har haft kontakt med visar symtom som trötthet, sömnlöshet och irritabilitet. En gemensam nämnare för många är att de har uppvisat realångest. Realångest är den typ av ångest som är direkt relaterad till den yttre livssituationen. Den ångestvarianten är sammankopplad med situationer som individerna uppfattar som ett hot mot eller förlusten av grundläggande områden som till exempel självkontroll, trygghet, säkerhet, frihet, hälsa och integritet. För de gömda är alla dessa områden i fara.

De vuxna vi har haft kontakt med har gett uttryck för att de upplever att de inte råder över sina liv. Ovisshet vad gäller framtiden och upplevelsen av maktlöshet ger i vissa fall upphov till känslor av misstänksamhet och ilska mot det land och/eller de människor som man hade förväntat sig att få hjälp av. Andra reagerar med att klandra sig själva och vända ilskan inåt, med depressiva symtom som resultat.

Realångest fyller vanligtvis en funktion: signalera att något inte står rätt till och avisera fara. På det sättet förbereds vi både kroppsligt och psykiskt för att försvara oss eller fly, med andra ord att hitta en lösning till den trängda situationen. Den beredskapen visar sig i en mängd kroppsliga reaktioner som ökad vaksamhet, ökad puls, stegrat blodtryck, muskulära spänningar, snabbare andningsfrekvens. Detta beredskapstillstånd ska vara övergående tills man kommer undan den hotande faran. Om de yttre faktorer som har orsakat reaktionen permanentas, uppstår risken att det kan leda till skador av både psykisk och fysisk karaktär. Det som startade som en normal reaktion inför en onormal situation, löper risken att spåra ur om beredskapssituationen drar ut på tiden eller permanentas. Vi har träffat människor som har befunnit sig i den situationen i mer än åtta år.

Några av de vuxna vi har träffat har uttryckt stark besvikelse över situationen de befinner sig i. De tycker att de inte har något alternativ till att gömma sig. Livet som gömd gör att vaksamheten, misstänksamheten och rädslan kan ta överhand och präglar hela tillvaron.

De gömda behöver kontakter för att klara sig och hamnar i beroenderelation till andra människor för att kunna utföra de enklaste uppgifter i samhället. Beroendet rör alla livets sfärer - ekonomi, bostad, vård osv. Beroendesituationen uppmuntrar till att känslor av maktlöshet gör sig gällande och dessa i sin tur leder till regression: vissa människor börjar tänka, känna, bete sig på en nivå som står under deras egentliga förmåga. Föräldrar och unga vuxna som vi har träffat upplever skam över att behöva vara beroende av andra, de plågas av skamkänslor och att känna sig som en börda för andra. I syfte att överleva samt för att de vill

minska beroendet av andra har de gått med på att arbeta för löner som vanligtvis ligger mycket under de normala och under omständigheter som är hälsovådliga. Alla orkar inte ordna för sig själva eller lyckas göra det bästa av situationen. En del människor har inte tillräckligt med kraft för att uthärda situationen, inte minst på grund av att de var märkta av dåliga erfarenheter redan innan de kom hit. De visar symtom som till exempel sömnlöshet, aptitlöshet, viktnedgång, olustkänslor, mardrömmar, likgiltighet, irritabilitet. Listan kan göras lång. Dessa symtom är de vanligast förekommande, åtminstone bland vuxna.

Många av de människor som söker sig hit och beslutar sig för att gömma sig har en långvarig erfarenhet av förföljelse.

Vi bär alla ett starkt behov av att begripa det sammanhang vi befinner oss i, det skänker en känsla av kontroll över oss själva och vår omgivning. När vi ställs inför situationer som vi inte kan kontrollera, eller vars utgång är oviss, tenderar vi att ändå försöka göra det nya begripligt för oss. Men om vi, som många gånger är fallet för de papperslösa, varken förstår eller har kontroll över situationen, skapar vi förklaringsmodeller som kan gå stick i stäv med verkligheten. Då uppstår till exempel förföljelsefantasier som kan vara mer eller mindre verklighetsfrånvända. Ytterligare ett sätt att handskas med situationen, som är föga givande, är att förneka omfattningen av de svårigheter som är förknippade med situationen som gömd och på så sätt förvränga synen på realiteten.

Hos de vuxna som har barn, upptäcker man inte sällan en stark känsla av skuld gentemot barnen. Den skulden härstammar från olika källor. Några har uttryckt skuld för att de gav sig in i politiska aktiviteter som ledde till den situation de i dag befinner sig i.

Andra ångrar inte sina beslut men lider av att barnen inte kan leva ett normalt liv; att barnen saknar viktiga vuxna, far- och morföräldrar, som finns kvar i hemlandet. Barnen kan heller inte träffa jämnåriga på lika villkor. Föräldrarna lider av sin erbarmliga ekonomiska situation. De kan inte erbjuda sina barn samma standard som andra när det gäller mat, kläder och leksaker.

Barnen

Barnen är beroende av vuxna, vanligtvis föräldrar, som ansvarar för deras väl och ve. Om vi ska kunna se och försöka förstå barnets reaktioner måste de ses i ett sammanhang. Det sammanhang som de flesta barn befinner sig i är deras familj. Barnen i dessa familjer ser föräldrar som är oroliga, irriterade, nedstämda och visar olika fysiska symtom som huvudvärk, rygg- och magont men framför allt en brist på glädje och framtidstro som barn så väl behöver. Barnen är av naturen jagcentrerade, det vill säga att de utgår ifrån att allt som händer har med dem att göra. Barn är mer jagcentrerade ju yngre de är. Om föräldrarna inte mår bra kopplas detta av barnen automatiskt till det egna beteendet: ”det måste vara något jag har gjort fel”.

Många av de barn vi har haft kontakt med har varit separerade från personer som har varit viktiga för dem. Ibland har de varit separerade från föräldrarna i olika omgångar innan de kom hit, eller under tiden som de har varit gömda. Ibland har de lämnats i hemlandet med människor som har fungerat som ställföreträdande

föräldrar, vanligtvis mor- eller farföräldrar. Syskonseparationer förekommer också. Vi vet att separationerna ofta ger upphov till skuldkänslor, inte sällan tror barnen att de har gjort något fel och därför inte får bo hos sina nära och kära. Inte nog med det, separationer gör att känslan av sammanhang och kontinuitet rubbas. Vi har träffat barn vars känslomässiga och intellektuella förmågor har blivit drabbade av upprepade flyttningar och separationer, med utvecklingsförseningar som resultat. Dessa barn har blivit mycket känsliga för separationer och är allmänt otrygga.

Ett sätt att handskas med den situationen har för några av barnen varit att regrediera. Det innebär att gå tillbaka i den känslomässiga/kognitiva utvecklingen till en nivå som man har redan lämnat bakom sig. Ett exempel som de flesta känner igen: när ett barn får ett syskon kan barnet reagera med att ånyo vilja ha blöja, trots att han/hon klarar sig utan, eller att barnet kan bli klängigt och krävande och vilja ha föräldrarnas uppmärksamhet på ett sätt som han/hon inte har behövt tidigare.

Otryggheten har en källa som är verklig. Familjerna känner sig hotade, och är hotade av att polisen kan gripa dem. Flera barn som vi har varit i kontakt med uttrycker sin rädsla för att polisen kan komma och hämta dem och deras familjer. Några barn har varit med om våldsamma ingripanden från ordningsmaktens sida, och några har bokstavligen sprungit ifrån polisen när polisen har kommit till det ställe där de har vistas. Rädsla har sedan dess blivit en del av deras vardag och präglat deras liv. En tonåring berättade att han hade beväpnat sig med en kniv de första veckorna i Sverige, då han var rädd att polisen skulle kunna skicka honom tillbaka. Vi har träffat barn som har varit rädda för att vistas i skolan eftersom de har trott att skolpersonalen kunde samarbeta med polisen. Det är vanligt bland de gömda barnen att all kontakt med människor och eller institutioner som uppfattas som representanter för det ”officiella” Sverige, såsom skolan och sjukvårdsinrättningar, präglas av misstänksamhet och rädsla. Barn som har haft tillgång till skolgång, ger ofta uttryck för en känsla av att vara annorlunda och inte höra till de grupper som de är en del av, som till exempel skolklassen.

Inte så sällan uppvisar barnen beteendeproblem. De är hyperaktiva, okoncentrerade, rastlösa. Vi har kunnat se att dessa barns föräldrar oftast har kraftigt nedsatt förmåga till hållande, det vill säga att föräldrarnas förmåga att ta hand om barnens reaktioner på bland annat frustration, sorg och besvikelse är reducerad, oftast på grund av den långvariga utnötningsprocess som väntan i ovisshet innebär.

En del barn gör om situationen, det vill säga de visar inte sina egna behov av kontinuitet, trygghet, omhändertagande utan blir istället ”självförsörjande” med ett allsmäktigt förhållande till sin omgivning. Genom detta beteende avvärjs den smärta som innebär att konstatera att föräldrarna inte räcker till. Eller också, som i fallet med de ensamkommande barnen, är de tvungna att klara sig själva. Barnen betar sig som om de både kan och vill klara av alla problem som uppstår inte bara för dem själva utan också för deras egna familjer. En tonåring som tillfälligt bodde gömd hos en familj, avstod systematiskt allt hon erbjöds utöver maten. Hon ville inte vara en belastning för familjen som inhyste henne och tillbringade det mesta av tiden ensam inne på sitt rum.

P är en 16-årig kille som är social och engagerad i det han tar sig an. Han har tillfälligt fått ett arbete, hans sätt har renderat honom respekt och beundran av både arbetskamrater och chefer. Det är bara två personer som vet om hans situation som gömd.

Det faktum att han är omtyckt i kombination med att han är gömd, blir ett problem för honom. Arbetskamraterna har bjudit honom att delta i olika fritidsaktiviteter efter jobbet. P har tackat nej varje gång, och hittat på olika motiv till det. Han är rädd för att vistas ute och av den anledningen komma i kontakt med polisen. Nu börjar han oro sig, ursäkterna till att han inte kan följa med börjar sina, och han är rädd för att arbetskamraterna kan tycka att han tror sig vara överlägsen och av den anledningen inte vill umgås med dem.

Barnen saknar den grundläggande trygghet som härstammar från det faktum att de nödvändigaste behoven är tillgodosedda.

Det psykoteraeutiska arbetet

Det terapeutiska arbetet med både familjer och individer skiljer sig från det traditionella i flera avseenden.

I psykoteraeutiskt arbete brukar man vanligtvis betona vikten av fasta ramar i form av bland annat tider, plats och regelbundenhet. Dessa så kallade parametrar har som funktion att skapa den trygghet som möjliggör och ger kontinuitet till den process som ett psykoteraeutiskt arbete innebär. I arbetet med gömda kan det vara svårt att upprätthålla dessa ramar. Terapeuten, beroende på i vilket sammanhang man arbetar i, kan känna sig nödgad att göra saker som andra ansvarar för eller som patienten sköter i en vanlig terapi. Terapeuten får vara beredd att ta kontakt eller samarbeta med instanser som klienten har kontakt med. Man kontaktar lärare, advokater, Migrationsverket, läkare, osv. Kanske gör man avkall på parametrar som fasta tider, plats och så vidare, allt efter behov. Anledningarna till det är flera. De flesta gömda kan inte prata svenska, eller också är deras kunskaper bristfälliga och dessutom har de en begränsad inblick i hur samhället är organiserat. Av den anledningen vet de inte vart de ska vända sig. Hur länge kan familjen eller individen vistas på den ort där de för tillfället befinner sig? Hur långt måste de åka till mottagningen? Har de råd med det? Kan de komma med regelbundenhet?

Det finns praktiska svårigheter med att bedriva psykoteraeutiskt arbete med gömda. Som terapeut har man knappt konstaterat att både behovet och motivationen för ett terapeutiskt arbete föreligger när man kan konstatera en annan typ av svårigheter: de gömda saknar den grundläggande trygghet som vanligtvis anses nödvändig för att starta och bedriva psykoteraeutisk terapi.

Ofta har jag frågat mig vad jag kan erbjuda den här familjen, den här tonåringen, eller barnet, när det har känts att allt är hopplöst och det är svårt att se någon ljusning. Men inte så sällan har familjerna varit tacksamma för att någon har lyssnat på vad de har att säga. Vi ska inte underskatta vår roll som den som "lånar sitt öra" till en medmänniska.

Exempel: Fatima, Celina och Ricardo

Några funderingar om ursprungstrauma och situationen som gömd, samt inre och yttre värld.

18-åriga Fatima kom till Sverige för drygt åtta år sedan. Hon kom med sin familj: mamma, pappa och en bror. Familjen ansökte om asyl, fick nej från Migrationsverket, överklagade och fick ånyo ett negativt besked. Eftersom familjen ansåg att de inte kunde åka tillbaka utan att utsättas för repressalier i hemlandet, beslöt de att gömma sig. Familjen har varit splittrad sedan dess, dels av praktiska skäl - familjen består av flera familjemedlemmar och vill inte ligga de människor de bodde hos till last, dels av säkerhetsskäl – polisen har svårare att få tag i alla familjemedlemmar om de bor på olika adresser. Fatima hänvisades till oss av en frivilligorganisation. Den psykiatriska mottagningen, där hon hade en kontakt sedan ett år tillbaka, ansåg att de inte längre kunde ta emot henne eftersom hon höll sig gömd. När hon sökte hjälp på Rädda Barnen var hon deprimerad, rädd, visade fobiska symtom, och hade varit isolerad i flera år.

Den första bedömningen var att Fatimas aktuella problem var resultat av invälda orsaker: det fanns traumatiska erfarenheter, generationsmotsättningar, efterdyningen av det förtryck familjen hade upplevt i hemlandet, och livet i ovisshet i Sverige i mer än åtta år (av dessa cirka fem år som gömd).

Med den bakgrunden hade familjens stöd varit avgörande för Fatimas överlevnad. Utan det sammanhanget hade Fatima antagligen gjort verklighet av sina deklarerade självmordsintentioner.

Samtalen

Arbetet har bestått av individuella samtal en gång i veckan, varvat med familjesamtal samt konsultation med psykiatrisk läkare och medicinering.

Det har varit nödvändigt att bistå med familjesamtal eftersom familjen har befunnit sig i kris. Fatimas sätt att förhålla sig till omvärlden såg ut att bestå av en blandning av nonchalans och tillbakadragenhet. Hon ansåg att ”det är kört” för hennes del och därmed tyckte hon att det inte fanns något mer att göra för henne. Gång på gång sa hon att enda anledningen till att hon var vid liv var att hon ville spara sina föräldrar sorgen efter hennes död. Hon avvisade systematiskt varje försök att ingjuta hopp i henne. Under en period var familjen asylsökande på nytt och hon kunde ha rört sig ute, men även då avvisade hon förslag om att använda sig av den frihet som hon hade kunnat åtnjuta. Traumat hade lämnat spår i form av rädsla och hat, som hon vände mot sig själv.

Vid ett par fall har jag kunnat konstatera att en olycklig samverkan mellan ursprungstrauma och situationen som gömd äger rum hos den drabbade (i de fall de har varit utsatta för traumatiska situationer innan de gömde sig).

Fatimas trauma uppstod då hon drabbades av känslor av maktlöshet och rädsla när både hennes mor och lillasyster blev ofredade av säkerhetstjänsten i hennes närvaro. Hon var bara ett barn, men också storsyster och därmed tyckte hon att hon skulle försvara mamman och systemen. Nu i Sverige, i hennes

föreställningsvärld, fanns ingen skillnad mellan representanterna för säkerhetstjänsten och de myndigheter som här nekade familjen en fristad.

Hos Celina, en annan ung person, handlade traumat däremot om ett tidigt övergivande. Detta trauma hade lämnat spår i form av misstänksamhet gentemot omgivningens intentioner, en gnagande känsla av att det går inte att lita på någon och som konsekvens därav ett starkt behov av att vara tvungen att klara saker och ting på egen hand.

Situationen som gömd aktiverade, genom rädsla och osäkerhet, det ursprungliga traumat. I det vardagliga livet kunde de mest banala händelser anta skrämmande proportioner.

Ett exempel: Celina hade fått börja i en skola där få vuxna kände till hennes situation som gömd. En dag när hon går i korridoren, är det en lärare hon bara känner ytligt som hälsar på henne. Omedelbart grips Celina av tanken att läraren antagligen har fått reda på att Celina är gömd och därför är så vänlig mot henne. Vänligheten har hon ingenting emot, men däremot är hon rädd att om det sprids att hon är gömd, kommer polisen förr eller senare också att få reda på det, hon kommer att gripas och skickas tillbaka.

En annan ung person, Ricardo, berättar om en liknande händelse: en vuxen som Ricardo har en nära relation till, går förbi utan att hälsa på honom, antagligen upptagen av egna funderingar. Ricardos fantasi är att denna vuxna person tycker att han utgör en belastning på grund av sin belägenhet som gömd och inte vill veta av honom och därför ignorerar honom.

Eftersom denne vuxne är viktig för Ricardo - han är bokstavligen beroende av honom - blir den tolkning som han gör av händelsen smärtsam och svår att uthärda. Om de människor som han är beroende av tröttnar på honom, kan han bli övergiven. På det sättet kan den ursprungliga situationen, den som utlöste traumat, äga rum igen. Hans upplevelse är att han riskerar att bli föräldralös igen.

I båda fallen väcker en vardaglig, till synes banal händelse - att bli hejad på eller inte - känslor av att vara annorlunda. ”Jag är en som gömmer sig, är här ”illegalt” samt ”jag är en som potentiellt kan bli övergiven för att jag ligger andra till last”.

I det första fallet upplever Celina sig själv som en särpling, (en som behandlas annorlunda på grund av att man är gömd). I den andra situationen är Ricardos upplevelse att han kan vara till last. Båda situationer är potentiellt farliga eftersom de kan resultera i att man blir lämnad, och detta utgör kopplingen till det trauma som båda ungdomarna har varit med om (båda hade tidiga erfarenheter av att blivit övergivna av sina föräldrar).

Men detta handlar inte bara om Celinas eller Ricardos benägenhet att tolka sin omvärld utifrån tidigare upplevelser, utan också om en verklig övergivenhetssituation: Celina var i lagens mening minderårig när hon sökte asyl, hon kom ensam som 15-årig flykting till Sverige. Hon har reellt blivit sviken - av den myndighet hon hade vänt sig till för att få hjälp av.

Slutsatser

Sammanfattningsvis skiljer sig det psykoterapeutiska arbetet med gömda från "vanligt" psykoterapeutiskt arbete på ett par sätt:

a) Oförutsägbarhet om processens fortskridande

Som jag tidigare har skrivit söker de flesta människor hjälp för att de uppfattar att de har svårigheter med svenska myndigheter, de anser att de inte har blivit hörda, upplever realängest inför sin situation. I några fall har situationen gått så långt att psykiatriska svårigheter har uppstått. Inte så sällan har situationen som gömd varit den utlösande faktorn. De gömdas verklighet förändras inte i och med att man söker hjälp - i bästa fall förändras sättet att handskas med den. Människorna är gömda och det finns alltid risk att kontakten avbryts, av olika skäl: man måste lämna orten där man bor, polisen har fått tag i familjen, man har inte råd att betala för tåg/buss/tunnelbanne-biljetten, för att komma till terapin, och så vidare. Verkligheten tränger sig in på ett påtagbart sätt i terapirummet.

b) Svårigheter att hålla traditionella psykoterapeutiska ramar.

Det krävs att psykoterapeuten tar en mer aktiv roll i relation till patientens omgivning. Vanligtvis är psykoterapipatienter mer eller mindre en del av "väven". Gömda är inte det och därför är de vilsna och har svårt att orientera sig i samhället. De gömdas rättsliga möjlighet att utnyttja olika sociala förmåner eller rättigheter är kraftig beskurna. Det gäller att veta vilka alternativ som finns tillgängliga för dem - frivilliga organisationer, kyrkor, och så vidare. Gömda patienter är begränsade i sina språkkunskaper och har oftast inte något större socialt nätverk som kan hjälpa dem att ta de kontakter som är nödvändiga. Det är inte ovanligt att terapeuten på grund av sina kunskaper om "väven" förmedlar kontakter, frågar advokater, kontaktar skolor, osv. Det i sin tur bäddar för risken att terapeuten idealiseras, mer än vanligt, i takt med att han/hon lämnar sin normala neutrala position. En tilltagande idealiseringsprocess kan innebära både risker och förtjänster. Detta kommer att vara beroende av patientens personlighetsstruktur samt terapeutens förmåga att använda den i processens tjänst.

Slutligen tycker jag är det viktigt att tillsammans med patienten inledningsvis definiera vad det är för syfte med samtalen som vi ger oss in på, och framförallt kunna prata om de risker som föreligger och som gör att behandlingen kanske måste avbrytas. Detta kan man ha anledning att återkomma till under processens gång.

Mario Morrone Lamanna

6. Att vara stödperson

Rapporten *Barn utan papper - Barn först och främst*, den rapport från Utanpapper som Rädda Barnen gav ut i juni 2007, innehöll flera avsnitt om stödpersoners roll. De berörde hur man kan reagera när man möter människor i utsatta situationer och hur man kan hantera sina reaktioner. I det här kapitlet ska vi återknyta till en del av dessa resonemang för att sedan låta två av Utanpappers medarbetare i en ny intervju reflektera över de svårigheter man kan uppleva som stödperson.

När vi använder uttrycket "stödperson" här, är det medvetet vagt. Ur barnets perspektiv finns olika vuxna som de kan få stöd av. Det kan vara vuxna som arbetar ideellt till exempel i en asylgrupp eller Rädda Barnen-förening, vuxna som möter dem i sitt arbete som lärare eller kanske i kyrkan. Det kan också vara personer som har till yrke just att stötta den som mår dåligt, som till exempel en psykoterapeut. Diskussionen i det här kapitlet rör främst hur personer som *inte* har en sådan yrkesroll hanterar att vara stödperson, även om resonemangen självfallet också kan vara giltiga för en erfaren terapeut.

Tyko Granberger anställdes som konsult i projektet Utanpapper, med en av sina viktigaste uppgifter att svara i hjälptelefonen. Han hade erfarenhet av att arbeta med ungdomar i andra sammanhang men är inte utbildad psykolog eller psykoterapeut. Vid det förra intervjutillfället beskrev han hur mötena med ungdomar och familjer som befinner sig i svåra situationer skapat känslor som frustration, sorg eller ilska:

"Det är inte fel att ge utlopp för sina känslor. Men att jag som stödperson ständigt identifierar mig med den hjälpsökandes sorg är inte konstruktivt för någon av oss. (...) Det svåraste i mitt arbete är känslan av att inte kunna påverka den sökandes situation. Sällan finns det några enkla lösningar, ibland finns det ingen lösning alls. Mailens anonymitet kan också vara svårt att hantera. I de flesta av våra kontakter med flyktingar har vi ett ansikte på den sökande eller i alla fall en röst. I mailet finns inget sådant. Den som skrivit mailet har ofta haft tid på sig att beskriva sin situation. Därför kan mail bli väldigt tunga att hantera. Anonyma och abstrakta men ändå utlämnande."

Tyko berättade om hur han försökt tänka för att varken bli för nedtryckt eller avskärma sig.

"När jag känner mig otillräcklig som stödperson försöker jag tänka att den sökandes situation inte är värre bara för att jag vet om den. Har jag dessutom gjort allt som står i min makt, då finns det kanske inget mer jag kan göra för stunden. Jag får försöka acceptera att det inte går att göra mer."

Det handlar också om att kunna växla spår och prata med barnen om helt andra saker, menar han.

"Man är aldrig bara asylsökande eller gömd utan så mycket mer. Man är barn, kille eller tjej, fotbollsälskande, studerande och framförallt människa."

Stödpersonernas drivkrafter

Mario Morrone är som tidigare presenterats psykoterapeut, och har arbetat med flyktingbarn sedan 80-talet. Han beskrev i den nämnda rapporten att det är viktigt att man som stödperson är medveten om sina egna motiv, annars finns det en risk för att man gör mer skada än nytta. Han räknade upp **politiska, religiösa och humanitära drivkrafter**, som exempel på att man har idéer om rättigheter, människors lika värde etc som man vill förverkliga. Men för de flesta finns också **personliga drivkrafter** som till exempel kan böttna i egna erfarenheter av att själv ha varit utsatt. Nu vill man reparera eller försöka "rätta till" det som tidigare gått snett, eller så vill man helt enkelt inte att andra ska behöva uppleva det man själv anser vara jobbigt, förnedrande eller smärtsamt. Skuld känslor inför att man själv har det bättre kan också spela in.

Mario tog också upp att stödpersoner kan ha motiv som de är mer eller mindre omedvetna om. Det kan vara en önskan om att vara behövd, men också en önskan om att känna makt - något som kanske är mindre angenämt att erkänna för sig själv. Sådana motiv kan leda till motreaktioner från de sökande i form av orimliga krav eller behov att markera vilken ställning de själva en gång har haft.

Mario Morrone berättade också om hur både barn och vuxna kan regrediera, det vill säga att man går tillbaka till ett tidigare utvecklingsstadium som känns tryggare, när man utsätts för stora förändringar eller andra situationer som är svåra att hantera.

"Regredierade barn blir ofta tysta, tappar språket, kissar på sig, slutar leka, tappar aptiten, får sömnstörningar eller blir bråkiga. Regredierade vuxna uppfattas ofta som irrationella krävande, arga, naiva, röriga, ansvarslösa, inställsamma, respektlösa, anklagande, klängiga och ledsna. De kan uppfattas som otacksamma, få överklighetskänslor, paranoidea föreställningar, dela upp omgivningen i goda och onda människor."

"Regression bland vuxna som gömmer sig är ofta en följd av att de känner sig fullkomligt maktlösa. De har tappat kontrollen över sina egna liv, deras öde ligger i andra människors händer. De kan också ha upplevt flera förluster som de för det mesta inte är medvetna om eller förnekar. Så länge förnekelsen pågår är det svårt för dem att få en nyorientering i livet. "

Stödpersonernas reaktioner

Monica Brendler-Lindqvist, som är psykoterapeut på Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris och även projektledare för Utanpapper, tog upp den här tråden och beskrev att människor som har regredierat kan väcka starka känslor hos de personer som de möter:

"Hos stödpersonen kan det skapa en önskan om att ta hand om den sökande. Det kan i sin tur leda till att den sökande förblir regredierad eller att regression till och med fördjupas. Regredierade människor kan också bli krävande, anklagande och ilska gentemot stödpersonen eller andra personer i deras omgivning. Sådana känslouttryck är svåra att hantera och kan väcka frustration och irritation hos stödpersonen, känslor som för många stödpersoner är tabubelagda i relation till

flyktingfamiljerna. Stödpersonen kan anklaga sig själv: Jag får inte vara irriterad på den här mamman, hon har det ju så svårt.”

Begreppet *parallellprocess* används inom psykoterapin för att förklara hur processer och känslor kan transporteras mellan en klient eller patient och en psykoterapeut, och även återspeglas mellan psykoterapeuten och dennes handledare. Monica förklarade hur detta kan appliceras på relationen mellan stödpersoner och hjälpsökande flyktingbarn eller familjer.

"Stödpersonen kan få känna på eller bli bärare av samma känslor som finns hos de familjer de arbetar samman med. Till exempel kan en sökande som är på väg in i en depression överföra denna process på stödpersonen. För varje gång de träffas ser stödpersonen, på samma sätt som den sökande, allt färre alternativ och situationen blir honom eller henne snart övermäktig."

"Överföringen av känslor och processer beror delvis på att man kan identifiera sig med den sökande, det vill säga gå i deras skor och känna vad de blir eller har blivit utsatta för. Men en del stödpersoner upplever också liknande situationer som de sökande individerna eller familjerna. I likhet med hur flyktingfamiljen har blivit bemötta kan de bli avvisade av myndigheter när de försöker att driva familjens fall eller bli respektlöst behandlade när de försöker stödja en familjemedlem att få vård. Genom att bli utsatt för andras ilska, fördomar och skuldbeläggning kan även stödpersonen uppleva en känsla av maktlöshet. En familj som lever gömd kan också få en splittrad föreställningsvärld med skarpa gränser mellan onda och goda människor. För dem blir verkligheten obegriplig och ångestfull, ibland paranoid och i det närmaste psykotisk. Om stödpersonen dras med in i dessa kraftfält kan han eller hon själv uppleva sig hotad, förvirrad, förföljd och maktlös."

En speciell situation som kan vara viktig att förstå, är den som uppstår när en stödpersonen känner att han eller hon blivit förd bakom ljuset av den sökande. Det kan kännas tabubelagt att tala om lögner bland sökande eftersom gömda familjer ständigt blir ifrågasatta av svenska myndigheter. Men upplevelsen av att någon man har försökt att hjälpa ljugit för en, kan vara mycket provocerande och smärtsam och är därför viktig att identifiera. Känslan av att bli sviken påminner om erfarenheter från andra relationer och väcka starka känslor som ilska, och besvikelse. För att kunna gå vidare behöver vi finna en väg genom vilken vi kan få en upprättelse. För att minska maktlösheten behöver vi kunskap som hjälper oss att inte vara rädda för att åter möta andra människor, säger Monica.

Tillsammans identifierade Mario Morrone och Monica Brendler-Lindqvist fyra viktiga delar i det skyddsnet som en stödperson behöver::

- Att ha samarbetspartners och ingå i ett nätverk - det vill säga att inte gå utanför sitt kompetensområde eller slita ut sig, utan samarbeta med andra kring uppgifterna.
- Att erkänna för sig själv att man kan ha olika sorters känslor, både positiva och negativa - det betyder att man behöver vara i kontakt med sig själv och kunna identifiera sina egna problem och behov.

- Att få möjlighet att ventilerat sina tankar och känslor med andra - till exempel genom att ingå i ett team som har möjlighet att samtala regelbundet om dilemmer som uppstår.
- Att vid behov få hjälp att sätta ord på inre konflikter, till exempel när man börjar känna känslor som griper tag i ens eget privata liv. Då kan det vara nödvändigt att ta hjälp utifrån av en professionell psykoterapeut.

Lärdomar av erfarenheterna från Utanpapper

Det första året med hjälplinjen var tungt. Det kom många svåra samtal och medarbetarnas roller som stödpersoner var oklara. Därefter strukturerades verksamheten bättre, bland annat med en begränsad telefontid och en tydlig arbetsfördelning. En och en halv timme i veckan avsattes för att Tyko Granberger och Sanna Vestin, som tog emot de flesta samtal och mailen, skulle få tid att diskutera problem, uppföljningar och förhållningssätt med Mario Morrone som konsult.

Nu träffas de igen, för att diskutera hur direktstödet har fungerat. Sanna frågar och lyssnar, medan Tyko och Mario svarar.

Tyko: Det har varit intensivt, jag har kommit väldigt nära de hjälpsökande, och det har varit ett stort bearbetningsprojekt att möta sitt eget lilla jag i dem man möter på vägen. I början utgick jag nog mycket från mig själv och relaterade till sånt jag själv varit med om eller hört om. När jag till exempel pratade med en viss pojke så kände jag att jag verkligen måste hjälpa honom - och det berodde på att jag kunde identifiera mig med honom. Jag såg inte alltid det subjektiva i det, mitt eget behov att hjälpa någon som liknade mig själv. Men när jag jobbat en lite längre tid tror jag att jag har gått vidare till att se mer objektivt på dem jag träffar.

Mario: Arbetet med människor som behöver hjälp kan väcka känslor utifrån ens egen sårbarhet. Det du säger är att du kunde identifiera dig så mycket med den du skulle hjälpa att det var svårt att skilja på hans och dina behov. Du har gått från det till att särskilja behoven. Jag tror att det är en mycket viktig sak. Annars finns risken att man inte ser den andras behov utan tvingar på den andre lösningar som inte fungerar. Det är bra att fråga "vad vill du ha hjälp med?". Sedan kommer nästa fråga; vad som står i ens makt att göra.

Tyko: I början hade jag problem med att jag identifierade mig med en person. "Jag förstår dig, jag känner inte bara empati utan sympati, jag tror att jag känner de känslor som du känner..." Jag blev helt upptagen, och vi pratade mycket om det i teamet. Sen när jag skulle ta ett steg tillbaka och försöka sätta ramar för hur mycket jag skulle göra, så var jag orolig att jag skulle distansera mig för mycket. Jag hade en period när jag tänkte mycket på hur jag skulle kunna hålla balansen. Hur ska jag avhålla mig från sympati utan att distansera mig från dem jag möter

- **Blir den här problematiken annorlunda för att man arbetar med papperslösa?**

Mario: Det blir alltid en reaktion när man blir för involverad. Då vill man ha avstånd för att inte drunkna. Men jag tänker att problemen med att dra gränser

också hänger ihop med att vi skapade den här verksamheten under tiden. Vi har ett uppdrag och vi får betalt. Då vill man arbeta så professionellt som möjligt. I det ingår att veta vad man gör och varför. Men när vi startade fanns det ingen struktur för att arbeta med papperslösa. Asylrådgivning fanns, och psykiatri och andra delar men inte någon allmän hjälplinje dit vi kunde vända oss och fråga "hur gör ni?". Hur man avväger mellan avstånd och närhet, det var en del av strukturen som vi måste skapa. Det fanns inga uttalade förväntningar från Rädda Barnen om vad vi skulle göra med dem som sökte vår hjälp. Projektet var beroende av om man kunde hitta externa sponsorer.

Tyko: En annan skillnad är att det inte verkar finns någon struktur för att lösa grundproblemet, som det finns för andra barn och ungdomar. Om man jobbar med en familj som är medborgare så vet man till exempel att det finns en socialtjänstlag som står på deras sida. Om situationen blir för svår för barnen så finns det i sista hand en möjlighet att de blir omhändertagna. Men för papperslösa barn verkar strukturen inte vara lika självklar, fast den borde vara det. Det gör att man måste vara påhittig på ett helt annat sätt! Samtidigt kan det bli diffust. Jag kan känna att jag jobbar på ytan - på djupet finns det något som jag inte rår på och det är hela asylprocessen.

Mario: Ja, de här barnens behov är så stora och vissa av dem kan man inte tillgodose själv - man kan inte ge dem papper! Genom det uppstår många andra behov och man måste prioritera, vilka behov ska man ta sig an? Man kan aldrig säga att nu finns det stöd som behövs. Man kan inte rå på asylprocessen, men det finns andra behov om man kan försöka lindra, som tillgång till skola, dagis, vård. Ändå kvarstår alltid behov eftersom samhället inte finns där som för alla andra.

- **Vad väcker det för känslor?**

Tyko: Det är spännande för att man får jobba kreativt med ett område som är outforskat. Samtidigt är det oerhört frustrerande, att det inte finns en banad väg att gå. Det blir så mycket arbete kring perspektiven, hur andra ser på barnen, om de ser dem som barn eller bara som utan papper, och hur de ser på sig själva. Det skapar frustration, man känner sin egen litenhet. Men att bli arg kan ge en tändning också, bränsle till att fortsätta kämpa. Man kan känna att det verkligen finns ett konkret problem och att det man gör har betydelse.

- **Hur märks det att du blir frustrerad?**

Tyko: Då kastar jag böcker i väggen! Nej, det gör jag inte. Jag bär med mig frustrationen i olika sammanhang. Jag blir arg. Men det är svårt att hitta någon att rikta ilskan mot. Är jag arg på en individ eller på en kultur? Om jag är sur på den familj som jag försöker stötta, eller på handläggaren på Migrationsverket, så är det på individnivå. Om jag har läst en insändare och blivit sur på debatten så är det på kulturell nivå och är jag sur på ett nytt lagförslag som begränsar rättigheter för papperslösa ännu mer, så är det något på strukturell nivå. Om jag kan urskilja vilken nivå jag är sur på så är det kanske lättare att använda ilskan konstruktivt.

Mario: En del av det som vi upplever som orättvisor beror på luckor i lagen och regeringsbeslut, det ligger på en politisk nivå. Det är också viktigt att se att det vi gör i projektet hjälper till att lindra en del brister också på den nivån. Vi har till

exempel påverkat när det gäller skolgång för gömda. Men så finns en annan typ av ilska som har att göra med den ångest som man tar del av när man träffar familjerna. Det är svårt att dra sig undan sådan ångest som är verklig och som har att göra med den osäkra framtiden. Man blir smittad av familjens maktlöshet. Sen finns ytterligare en frustration som kan uppstå för att vi själva tillhör en kultur och har värderingar som kan komma på kollisionskurs med familjens, så att man inte förstår varför de beter sig som de gör.

Tyko: Ja, man möter en familj i svår situation men ofta också en familj med en annan kulturell bakgrund än man själv har. Det är bra med kulturkompetens för att förstå hur rollerna i familjen ser ut, hur de relaterar till varandra, varför det alltid är en viss person i familjen som ringer... Jag behöver veta om det finns något i den kulturen jag behöver ha i åtanke när jag vill prata med barnen eller ser hur de i familjen relaterar till varandra. Det kanske är svårt om det är mönster som man inte alls själv är van vid.

Mario: Jag både håller med och inte... Visst möter man familjer med olika kulturer. Men det får inte bli så att man måste gå på kurs för att bli kulturkompetent och att alla andra avsäger sig ansvar. Möter man familjer som har en annan kultur så kan man alltid fråga "varför gör ni på detta viset?". Man kan vara nyfiken och engagerad, tala om att man inte förstår och hur man själv brukar göra. Annars finns en risk att man främliggör, sätter avstånd. Som debatten har gått de senaste åren så har prat om kultur nästan kommit att ersätta rastänkande. "De har en annorlunda kultur och därför kan vi inte ha dem här..." Sen är det klart att om man möter familjer där föräldrarna slår barnen eller männen slår kvinnor eller det inte finns kunskap om barns behov - då reagerar man med motstånd, det är en ryggmärksreflex. Men de flesta föräldrar vill sina barn väl. Om de får möjlighet att hitta andra modeller så suger de åt sig kunskap. Så var det i Sverige också. Man får påminna sig att det inte är så länge sedan barnaga förbjöds här.

- **Hur kan man som stödperson hantera all frustration?**

Tyko: Man behöver jobba med sin egen personliga utveckling som stödperson, det är oundvikligt.

Mario: Man kan jobba med sina egna behov mer eller mindre omfattande, från att gå i analys fem gånger i veckan till att ha handledning eller få en konsultation då och då. Arbetar man professionellt så måste man ha strukturer för det. Det är viktigt att vi i projektet har avsatt tid för att prata med varandra, ventilerat det som händer och prata om känslorna det väcker. Så är det i alla arbeten där man möter människor i nöd. De som arbetar i brandkåren eller polisen behöver också handledning, och vetskap om att det finns någon som har ansvar för det arbete de gör. Jag tror att det är skillnad att arbeta som stödperson frivilligt i en liten stad. Det är bra att det finns människor som gör det, men det finns en risk att man blir utbränd om man inte själv får tillräckligt stöd. Det är slitsamt att konfronteras gång på gång med maktlöshet, ångest, frustration... Det finns förstås också glädjestunder, men de flesta som söker upp stödpersoner gör det för att de har problem. Det viktiga är att man är medveten om hur man reagerar på det och hittar ett sätt att bemöta de svårigheter som uppstår.

- **Inom det här projektet har ni ju fungerat som rådgivare åt många andra stödpersoner. Kan ni säga något om deras behov?**

Tyko: Många stödpersoner kommer med en reaktion. "Nu har det gått för långt, nu har jag stött på något som jag knappt kan tro är sant." När man känner att man sett något orimligt, då måste man prata med någon. Men vem? Många gånger har jag varit den personen, när jag svarat i telefon.

Mario: Stödpersoner har sökt oss av olika anledningar. En del har ringt hit när de är överväldigade av problemet, när de inte längre vet vad de ska göra. De vill prata, de vill ha hjälp med advokat och andra saker. Andra har ringt mer för att uppmärksamma Rädda Barnen på saker och ting, de har velat göra oss medvetna om vilka ofattbara saker som händer, att ett barn inte får vård eller vad det nu kan vara fråga om. Men vi har också stött på stödpersoner som velat kasta ut en familj de hårbärgerat, de har känt sig helt översköjda av problemen och har inte haft kraft och resurser för att bemöta familjens behov. Ibland har det räckt att lyssna och bara prata om problemet, på samma sätt som det ibland hjälper flyktingfamiljer att få prata om problemet.

Tyko: Ett annat positivt exempel kan vara att man har utvecklat ett barnperspektiv efter samtal med oss. Kanske barnet i en familj har fått vara den som har kontakten med myndigheter och andra, men föräldrarna sedan inser att barnet kan få vara i centrum utan att behöva ta ansvaret. Vid nästa samtal med oss kanske man använder tolk istället.

- **Är det ett problem att behålla barnperspektivet när man samtidigt måste skydda barnet från att behöva ta för mycket ansvar, och försöker att tala med föräldrarna istället?**

Mario: Visst kan det vara svårt att hålla barnperspektivet levande när man mest talar med de vuxna och hör vad de behöver. Det har jag fått lära mig allt eftersom. Men även vuxna i gömda barnfamiljer kan behöva stärkas. Om man kan stötta de vuxna så hjälper man barnen indirekt. Om de vuxna inte fungerar så påverkar det barnen. Majoriteten av de vuxna saknar arbete. Att försörja sig själv och sin familj bidrar till integritet och självrespekt. Arbete kan vi inte ordna - men om man avlastar föräldrarna en del andra bekymmer så kan de ha mer kraft att vara förälder.

Tyko: Utmaningen är att veta vad barnets behov är. Om en förälder kommer och säger att vi måste göra det eller det och ni måste hjälpa oss... Föräldern har ansvar och rätt att bestämma att jag ska flytta, jag ska gifta mig, jag ska skiljas, barnet ska sluta skolan. Missar stödpersonen kontakten med barnet så vet man ju inte vad som är barnets behov.

Mario: Det skiljer sig inte från hur det är med andra familjer. De här barnen är snarare mer utsatta för att föräldrarna är försvagade. Barnen behöver trygghet och kontinuitet som alla andra barn. De två sakerna är det brist på i familjer utan papper. Kontinuitet, trygghet - även känslomässig trygghet.

- **Spelar det någon roll för den jag försöker hjälpa vilka motiv jag har?**

Mario: Det spelar roll om den personliga motivationen börjar störa arbetet, om man slutar lyssna till den som behöver hjälp.

Tyko: Man kan ha många motiv. Om motiven från början är att man vill hjälpa sig själv eller bedriva en politisk kampanj mot en orättvisa, och man mår bra av att hjälpa så är det OK - bara man inser att man har egna motiv. Vid varje möte, varje beslut, måste jag se vems behov jag uppfyller.

Mario: Problemet är att många gånger är vi inte medvetna om motiven. Folk som drivs av sina politiska behov kan ibland stjälpa snarare än hjälpa, eftersom de har ett schema i huvudet redan i förväg. Det kan vara till exempel att jag inte kan tala med någon från Migrationsverket, för det är en fiende. Den inställningen försvårar dialogen. I sista hand kan det bli svårare för den enskilde flyktingen att få det han eller hon behöver. Det kan också finnas de som vill frälsa andra, det är också ett annat behov än att hjälpa den enskilde. Risken är att man tappar bort familjens behov.

Tyko: Därför är det så viktigt att komma ihåg vad man jobbar *för*, snarare än att överbetona det man jobbar emot. Jag jobbar för en bättre tillvaro för de här människorna, mer än jag jobbar emot det jag tycker är orättvist. För att uppnå något konstruktivt måste man skapa någonting.

- **Det kan väl också vara ett eget motiv att vilja vara den som hjälper, känna sig god och behövd?**

Mario: Det är inget dåligt motiv, vem vill vara elak? Om man försöker arbeta professionellt inom en institution måste man veta vilka ramarna och förväntningarna som gäller i just den organisation som man verkar. Har man en profession så finns det också tydliga förväntingar på vad man ska göra i sin yrkesroll. Men på små orter, där det kanske inte finns så mycket institutioner, då får man få ta vad man har och göra det bästa av situationen. Välvilja, sunt förnuft och någorlunda koll på sig själv kommer man långt med.

Tyko: Det är svårt att dra gränser även som proffs. Men det kanske är ännu svårare om man arbetar som frivillig och inte har tydliga ramar från början. Då möter man de papperslösa som medmänniskor först och främst. Det måste vara svårt att veta vad det är man gör och varför man gör det, var man ska dra gränserna.

Mario: Oavsett vilken motorn är så har man gjort ett fritt val. Man kan komma ganska långt med det också. Det reglerar sig också på ett naturligt sätt. Om man går in och erbjuder till exempel att en familj får flytta in hos en själv, så kommer man kanske att upptäcka att det här går inte, när situationen inte löst sig efter ett par veckor som man trodde. De här relationerna är inte så väldigt annorlunda än andra relationer, man ska inte mystifiera dem. Man måste alltid vara varse sina egna begränsningar. Det som är annorlunda med papperslösa är att deras behov är så mycket större. Inga pengar, ingenstans att bo, ingen mat, behöver träffa läkare, behöver gå i skola... Därför blir det viktigare att kunna sätta gränserna, inte

minst för sig själv. Man måste veta till exempel när det är dags att sätta den här personen i kontakt med en läkare eller advokat.

Tyko: När man hittar någon att stödja så är det lätt att man ramar in bilden: jag är en god hjälte, medan den sökande är ett offer som jag kan hjälpa. Men den sökande kanske vill vara en egen stark person och göra sina egna saker. Jag tänker att just barn är suveräna offerobjekt. Barn är så utsatta. Men om en hjälpare begränsar sin syn på barnet så att de bara blir offer, så missar man barnets potential, men man riskerar också att lämna barnet bakom sig om det blir en konflikt som leder till att kontakten bryts. Man kan ta exemplet att en familj får allt materiellt stöd, och hjälparna tycker att sedan ska de vara tacksamma i sitt gömställe. Familjen klättrar på väggarna och kräver något annat än att vara instängda. Då tycker hjälparen att de är jättejobbiga, hon orkar inte göra mer. Ett annat exempel är att hjälparen går in i en uppfostrarroll och vill tala om hur familjen ska bete sig och hur barnen ska uppfostras. Det blir inget jämnt perspektiv, det blir i bästa fall välgörenhet.

Mario: ... och mycket av det som görs för gömda flyktingar *är* oavlönat, frivilligt, det *är* välgörenhet! Sedan begär man tacksamhet, det är mänskligt. Det är när man inte tar hänsyn till familjens behov som det uppstår konflikter. Men om de inte hade fått mat och husrum så kanske de inte hade haft ens det... Hur mycket krav kan man ställa på folk som hjälper frivilligt? Ingen frivillig kan ur egen ficka uppfylla alla behov som en gömd familj kan ha.

Tyko: Men om det blir så att ett barn inte vågar anförtro sig och tala om vad han eller hon skulle behöva eftersom barnet uppfattar att man inte ska ställa mer krav på stödpersonen - då kanske stödpersonen missar att man kunde haft ett stort socialt utbyte. Det är inte säkert att det behöver vara ett större åtagande för att man ser sin egen roll och att relationen skulle kunna vara mer jämlik.

Mario: Det är klart att det alltid ska finnas respekt i alla relationer. De här falluckorna har att göra med att det oundvikligen är en ojämlik relation när den ena parten har hus och bil och mat på bordet, och den andra har brist på allting. Det hindrar inte att alla ska behandlas med respekt. I den respekten ingår även respekt för sig själv och sina begränsningar, att man är klar över vad man klarar av och vad man är beredd att ge.

Stödpersonernas kavalkad

Barn och ungdomar kan få möta många olika stödpersoner under sin tid som gömda. Tyko Granberger presenterar några av dem...

Snälla Sofi

Hennes största problem är att hon inte kan säga nej - det tar stopp. Hennes stora fokus på att vara till lags går dock utöver hennes arbete och hon kan inte hålla sina löften, vilket leder till besvikelser hos andra men också hos henne själv då hon inte kan upprätthålla de relationer hon tycker är så viktiga.

Osäkra Olga

Kan aldrig ge ett säkert svar. Drar ut i det längsta på att ta beslut. Osäkerheten smittar av sig på andra. Hon vill vara till lags men framförallt vill hon vara allas vän. Hon vill inte trampa någon på tårna och gör ingenting förhastat. Hon vill också för egen del utforska alla möjligheter. Att lämna alla dörrar öppna är ett sätt att inte missa något.

Golvade Gunnar

Han har varit aktiv länge och stöttat i vått och torrt. Han finns till för alla utom sig själv. Istället för att sätta gränser spränger han dem. Han tar på sig allt i gränslös sympati. Han jobbar och jobbar och håller det han lovar. Eftersom han inte kan sätta gränser jobbar han på till han stupar golvad och utbränd.

Säkra Sandra

Hon är så säker på sin sak att hon inte kan ta in någon information. Hon är van att ha rätt eller i alla fall tro det och kör sitt race. Att lyssna är inte hennes starka sida och därför utgår hon från sig själv och därmed hennes egna behov snarare än andras. Hennes övertro på sig själv kan också leda till att hon gör saker utanför sin förmåga.

Ilskna Ivan

Han driver på och skyr inga medel när han vill ha sin vilja igenom, oavsett om det gäller honom själv eller den fråga han driver. Målet helgar medlen är hans ledord. Hans inre drivkraft är ilska och den kan lätt vändas mot den som står i hans väg.

Orubbliga Osman

Han är tydlig med att sätta gränser men mest för gränssättandets skull. Att säga ja är att öppna upp och därför blir det nej som svar på nästan alla frågor han får. Envis som få säger han nej kanske för att slippa komma för nära eller för att lösningen som presenteras för honom inte är perfekt nog.

Klagande Kalle

Att gå till honom med sina problem kommer att leda till att de känns värre. Han väver in både sina egna bekymmer och hela världens elände och samtalet slutar med en djup suck. Ni kommer inte närmare en lösning efter det möte utan har snarare grävt ner er båda i båda den ogästvänliga och hårda världens alla problem.

Bettan Bra

Finns hon? Hon som inte bara får saker gjorda utan som också alltid gör rätt? Hon som balanserar perfekt mellan sina egna och andras behov? Kanske inte. De flesta av oss får nöja sig med att försöka känna våra begränsningar - och vad vi är bra på. En del är bra på det juridiska eller det ekonomiska, andra på socialt stöd. Var och en kan reflektera över vad just jag kan ge och var mina gränser går just nu.

7. Barn i migration

Reflektioner om barnet som offer eller rättssubjekt

Sanna Vestin är frilansjournalist och informatör inom ämnesområdet asylrätt och flyktingpolitik. Hon har sin yrkesbakgrund inom andra områden men har sedan 80-talet varit frivilligt engagerad i interkulturell verksamhet och solidaritetsorganisationer för flyktingar. Hon har varit samordnare för projektet Utanpapper och haft huvudansvaret för att ta emot mailfrågor. Här sätter hon in erfarenheterna från projektet i ett internationellt och historiskt perspektiv. Exempelen i avsnittet bygger på verkliga händelser men är sammanblandade för att ungdomarna inte ska kännas igen.

Vera var åtta år när hon kom upp på besök till Rädda Barnen tillsammans med sin betydligt äldre storebror. Storebror hade kommit till Sverige tio år tidigare. Vera är född här. De hade skickats tillbaka till föräldrarnas hemland efter flera år, men där hade de inte lyckats bli registrerade.

Vera var papperslös i föräldrarnas hemland. Hon fick inte börja skolan. Till slut hade de kommit tillbaka hit. Den här gången hade de inte sökt asyl. Både storebror och mamma jobbade, svart. De hyrde lägenhet och klarade sig själva.

Jag frågade storebror varför de kom tillbaka när han visste att de inte hade chans till uppehållstillstånd, men han ryckte på axlarna. Vi har inte rätt att bo någonstans, Vera har inga dokument någonstans, sa han. Här har jag i alla fall gått i skola och vi kan språket. Varför skulle det vara bättre i något annat land?

Vera var arg. Hon kommenterade ilsket, upprepade lika tjatigt som vi "Vera, Vera", "dokument, dokument". Hon fick ett papper att rita på och ritade tvärt något som antagligen var just ett dokument - och som hon demonstrativt rev sönder ovanför papperskorgen. Hon var uppenbarligen hjärtligt trött på att höra talas om dessa dokument och problem och sin egen roll.

Det var ändå uppfriskande att träffa dem, för de uppförde sig verkligen inte som offer. Vera var förbannad och storebror var bestämd. Han bad om hjälp med en sak och så var det bra med det. Det han ville var att Vera skulle bli insläppt i skolan.

Annars är det vanligt att barn lyfts fram som oskyldiga offer. När journalisten skriver om flyktingfamiljen vill han ha ett litet sjukt barn på bilden, hellre än den arga pappan som talar om sina rättigheter. Humanitära organisationer lyfter helst fram de mest hjälplösa bland de drabbade i en katastrof.

Synen på barnet som offer dominerar bilden av barn i migration. *Antingen* talar vi om barn i trafficking. De barnen är offer för någon som har tvingat dem eller lurat dem att följa med och som har försatt dem i en förfärlig situation. Att rädda dem innebär att rädda dem från människohandlaren, att låta dem komma hem igen.

Eller så talar vi om asylsökande barn. De är offer för förföljare i hemlandet som har drivit föräldrarna eller dem själva på flykt. Sedan får de avslag och så blir de offer för myndigheterna i Sverige som vill driva tillbaka dem. Att rädda dem innebär att hjälpa dem att få stanna här. *Eller* - det är ytterligare en bild - är de asylsökande inte flyktingar, och då är barnen snarare offer för föräldrarnas beslut att bosätta sig i Sverige, som leder till att barnen kan tvingas leva gömda och fara illa. De barnen behöver i så fall räddas från missriktade hjälpinsatser.

Offret är, liksom skurken, en arketyper som vi känner igen och vet hur vi ska förhålla oss till. Om asylsökande är skurkar så ska de hållas borta, är de offer så ska de tas emot. Om den papperslösa flickan betraktas som en svartarbetare som drar ner lönenivån ska vi (medborgare) kasta ut henne, om hon betraktas som ett offer för människohandlare ska vi rädda henne. I båda fallen hamnar vi själva på den rätta sidan.

Schablonerna riskerar att skymma verkligheten. När någon frågar om Utanpapper har fått kontakt med barn i trafficking, så händer det att jag säger nej. Jag utgår ifrån att den som frågar tänker på till exempel en sextonåring som lurats iväg från Moldavien och hålls inlåst i en lägenhet där hon tvingas prostituera sig. Ingen sådan flicka har tagit kontakt. Däremot fick vi redan första dagen mail från Marjam, en flicka som varit asylsökande och fått avslag. Hon bor i en källare och måste ha sex med sin chef för att han inte ska ange henne för polisen.

Möjligen tänker jag på Jennifer när någon frågar om trafficking. Jennifer är en ung flicka från Burma som kom till Sverige på flykt från trafficking i Thailand. Det var alltså inte människohandlare som tog hit henne, utan hon hade flytt hit för att slippa dem. Nu skulle hon skickas tillbaka. Det var en präst i en norrländsk stad som ringde Utanpapper för att fråga om det inte går att stoppa sånt.

Har ni träffat några försvunna barn? är en annan fråga som jag fått många gånger. Numera brukar jag säga ja, för jag tänker på Eddie, en suttonåring från Afghanistan.

Eddie var ute på stan när han ringde senast, och han hade sovit ute den natten. Dagen innan hade han stuckit från ungdomsboendet. Han skulle skickas ut från Sverige och förstod inte. - Men jag har börjat skolan! Jag har aldrig gått i skolan förut, jag vill göra det! - Vad ska jag göra nu, det är match på lördag och jag har inga basketskor! - Jag kan inte åka till Grekland nu, poliserna där slog mig och sa att jag inte fick komma tillbaka!

Eddie hade snurrat runt i flera olika länder redan, ständigt dumpad av vuxna som inte tagit ansvar för honom. Han hade varit utan papper sen han var tretton. Han hade dykt upp i Sverige och gett oss chansen att göra honom till en kille som går i skolan och spelar match. Men så kommer det inte att bli. Han blir papperslös i Sverige om han går under jorden eller i Grekland om han skickas dit - eller någon annanstans. Det finns inga regler som sätter stopp för det.

Eddie kommer att hamna i statistiken som ett försvunnet barn. Men de som frågar om försvunna barn tänker oftast inte på honom, utan på barn som någon illasinnad vuxen har försett med mobiltelefon och sedan hämtat från en flyktingförläggning.

I tidigare kapitel har vi tagit upp att det blir fel när barn kategoriseras i migranter, asylsökande, försvunna, gömda, papperslösa... Eddie tillhör alla kategorierna. Dessutom är han *både* ett ensamkommande barn som har skickats iväg för att studera och få det bättre *och* ett ensamkommande barn som flytt från död och elände.

Eddies storebror hade kidnappats och dödat och Eddies mamma trodde att det snart skulle bli hans tur. Hon ville rädda honom. Han är flykting. Ändå säger han: Mamma skickade hit mig, jag kom hit för att studera.

För Eddie är det ingen motsättning. Han kom till Sverige för att få ett normalt liv, vara den i familjen som skulle studera och arbeta. Det var precis det han inte kunde göra i hemlandet. Där kunde han bara gömma sig för att överleva, eller möjligen gå med i en milis, inte leva ett normalt liv. Han var flykting redan där.

Det är också sant att han kom hit för att hans mamma skickade iväg honom. Annars skulle han ha stannat och försökt skydda mamma och småsystkonen. Han skäms fortfarande för att han inte gjorde det.

Eddie grubblar över hur han ska kunna gottgöra dem han lämnat efter sig. Hans största problem är att en av hans småbröder skulle varit med honom, men fastnade i ett land på vägen och lever utan papper där, som gatubarn. Det var för att lillebror skulle få hjälp som Eddie först tog kontakt med Utanpapper.

Migration som livsstrategi

Rädda Barnen publicerade 2007 en rapport med titeln "*Child Migration and the Construction of Vulnerability*", skriven av de brittiska forskarna Julia O'Connell Davidson och Caitlin Farrow. De hade gått igenom all forskning de kunnat finna inom området och slogs just av kategoriseringen, och synen på migrerande barn som eviga offer - naiva, passiva, inkompetenta.

Julia O'Connell konstaterar att forskningen oftast handlar om trafficking eller ensamkommande asylsökande barn, och den utgår ifrån att barns migration inte gynnar det enskilda barnet. Forskare fokuserar på de negativa aspekterna av migration utan att ta upp eventuella fördelar för individen. Men de flesta migranter ser faktiskt ett positivt resultat av att flytta utomlands.

Den ökande litteraturen om trafficking av barn är enligt Julia O'Connell ett exempel på snedvridning. Trafficking måste naturligtvis bekämpas, men risken är att en överfokusering kan leda till att åtgärder som rör barn i migration helt inriktas på att förhindra barn från att migrera, medan inga åtgärder vidtas för att göra migrationen säkrare.

På motsvarande sätt, menar Julia O'Connell, så finns det en risk att om man fokuserar alltför mycket på att stoppa handel med barn så kan det leda till att barn som migrerar på andra sätt hamnar i större utsatthet. Om åtgärderna till exempel leder till att allt mer av de arbeten som ungdomar kan få bara förmedlas illegalt, så ökar riskerna, framför allt för de barn som hamnar i stängda miljöer som hemarbete.

Titeln "*The construction of vulnerability*" syftar på offerrollen som barn ges när migranter beskrivs. Men den syftar också på att det ofta är genom statens åtgärder mot migration som barns rättigheter kränks, snarare än att migrationen i sig är farlig för dem.

Julia O'Connell och Caitlin Farrow efterlyser åtgärder som syftar till att försäkra att barn i migration inte får sina rättigheter kränkta. Exempel på detta är att det skulle behövas fler legala vägar för migration, så att föräldrar inte ser sig tvungna att lämna barnen i hemlandet, eller väljer illegala vägar. Det behövs också skydd för barn som hamnar i extremt utsatta eller exploaterande miljöer, antingen de invandrat legalt eller illegalt.

Alla barn och ungdomar som reser utomlands är inte offer. Jag behöver bara gå till min egen familj för att se andra mönster. Min släkt finns både i Sverige och i USA. Ett par av mina kusiner åkte över dit för att bo med släkten och plugga något år. Det skedde i båda riktningarna. En av mina amerikanska kusiner bodde ett år hos min mamma. Utbytet har fortsatt i nästa generation; nu är det kusinbarnen som reser.

Svenska ungdomar arbetar i Norge. En del sticker till London istället, svenskkolonin i London är som en mellanstor svensk stad. Det finns också svenska ungdomar som rest iväg till Brasilien, Thailand eller Japan för att jobba ett tag. Föräldrarna låter dem ge sig av fast världen är farlig. Och orättvis! Fattiga ungdomar från Afrika eller Kina gör också de här resorna, med den skillnaden att de har mycket större anledning att ge sig av. Och samtidigt är det farligare för dem, därför att de inte har några lagliga vägar att resa – på grund av visumtvång och andra hinder.

För dem som klarar resan finns det jobb. Det är därför de fortsätter att komma.

För många som tar sig till Sverige är ryktet om skydd och mänskliga rättigheter viktigare än ryktet om jobb. Det märks på alla de förhoppningsfulla mail vi har fått till Utanpapper från utlandet, främst på arabiska.

Frågan om migrationen är positiv för flyktingfamiljerna beror på om de lyckas eller inte. När den trakasserade familjen nått sin gräns och bestämmer sig för att ge sig av, då väljer de mellan trakasserier och ett lugnt normalt liv i ett annat land. Om de lyckas, så kan migrationen bli barnens stora lyft i livet.

Men de flesta som söker asyl får avslag. Avslaget behöver inte bero på att det skulle vara barnets bästa att återvända till föräldrarnas hemland, eller att familjen inte har råkat ut för något farligt. En vanlig orsak till att asylsökande får avslag är bedömningen att de borde ha kunnat få skydd någon annanstans, i hemlandet eller i ett annat land. Myndigheterna kan alltså acceptera att familjemedlemmarna var trakasserade och kanske till och med förföljda, men beslutet kan ändå bli att detta inte är Sveriges ansvar. Familjen utvisas med hänvisning till att de måste försöka få skydd på närmare håll.

Nu, med ett avslag, befinner sig familjen i en helt annan valsituation. Man kan inte längre välja mellan trakasserier i hemlandet och det normala liv som man drömde om att få i Sverige. Finns det ett val så står det mellan det gamla livet

hemma eller livet som papperslös i Sverige. För barn som bott länge i Sverige och kanske i större utsträckning än föräldrarna lämnat det gamla landet bakom sig, blir utvisningsbeslutet än mer dramatiskt.

Beslutet må vara fattat i demokratisk ordning och kommer förmodligen att verkställas utan att någon hotar familjen till livet. Ett barn som bott länge i Sverige upplever ändå att det ska tvingas lämna sitt hem - som en flykting. Även om familjen går under jorden tvingas barnet ofta lämna skolan, släktingarna och kamraterna. Känslan av kränkning är stark. Gömda barn är Sveriges internflyktingar.

Barn som lever gömda uttrycker ändå ibland att till och med livet som gömd är bättre än hemlandet. Ingen kastar sten på en i skolan, man behöver inte springa hem och oro sig för vad som hänt mamma sen man gick i morse. Samtidigt vet stödpersoner som träffar gömda familjer att otryggheten som gömd och bristen på resurser att leva ett normalt liv i längden kan bli förödande. Rätt som det är stannar barnen i alla fall hemma från skolan för att hjälpa mamma som mår så dåligt.

När en familj utvisas tänker jag ibland att det hade varit bättre för dem om de aldrig hade gett sig av. Allting har bara blivit värre. Men det är när migrationen misslyckats, som jag tänker så.

Att nå dit man tänkt sig behöver inte betyda att få asyl i Sverige. Låt oss ta som exempel en fattig by i Kina där hela familjer har bestämt sig för att emigrera. De åker några i taget och slår sig ner i samma område i Italien. Där sliter de ont och har det fortfarande fattigt och eländigt, men de arbetar och själva tycker de att de har gjort ett bra val. I en annan kinesisk by har man en annan strategi. Där ger sig unga människor av en och en, de arbetar utomlands och skickar hem pengar. Ibland börjar ungdomarna studera, en del gifter sig och några blir kvar utomlands. Andra kommer hem efter några år och då är det deras tur att bygga familjens nya hus¹⁴.

På det hela taget kan en migration, antingen den är permanent eller cirkulär, vara en livsstrategi så god som någon. Om migrationen ingår i en sådan strategi, då är den som blir stoppad och tillbakaskickad mer illa ute än den som lyckas. Besparingarna är borta utan att man fick något för dem, man är bara ännu fattigare. Livssituationen för fattiga ungdomar i Kina är inte bättre än för migrantarbetarna i Italien. Men om vi inte jämför med dem som lyckades utan istället med flickan som blir lurad av smugglaren och aldrig kommer fram dit hon skulle utan säljs till en bordell istället, så hade det varit bättre för henne att bli stoppad.

¹⁴ Exempelen är inspirerade av flera källor: Avsnitten om migrantarbetare i "När tusen eldar slickar himlen" av Ola Wong, Ordfront 2007, Reportage om migranter från Kina i Italien, Dagens nyheter samt radioprogrammet Kaliber "En kinesisk flicka", Sveriges Radio 07-12-02

En tidig beskrivning av tonåringar som skickas ut på livsfarliga resvägar finns i boken *Sotarpojken*, en barnbok av Lisa Tetzner. Den skrevs på 1930-talet och ges fortfarande ut i nya upplagor.

Huvudpersonen Giorgio är en trettonårig pojke i en schweizisk bergsby som säljs av sina utfattiga och olycksdrabbade föräldrar. Barnsmugglarens båt går i kvav. Bara några få av pojkarna överlever och kommer fram till Milano där de ska arbeta som mänskliga sotarvaskor i skorstenarna. Sotarmästarna håller dem magra för att de ska kunna göra sitt jobb. Historien utspelar sig i mitten av 1800-talet.

Boken är gripande för både barn och vuxna. Misären pojkarna lever i och Giorgios kamp för att överleva är lika spännande som det är fascinerande obegripligt hur hans snälla och älskade föräldrar kunde skicka iväg honom.

Men mot slutet gör boken en märklig vändning. Sotarpojkarna bildar förening och får stöd av en läkare och andra vuxna att sätta vissa gränser för hur de behandlas. De har kontrakt och diskuterar vuxet vad de ska göra när kontrakten går ut. När jag var barn tyckte jag att den här delen av boken var tråkig. Det lyckliga slutet borde vara att pojkarna blev befriade. Men så var det inte. Det lyckliga slutet kommer när Giorgio är vuxen och tillbaka i sin by, som den nye läraren. Det har gått nio år.

När Giorgios gamla farmor känner igen honom påminner hon om att han inte ville gå hemifrån, och att hon då sa åt honom: - Om du är en riktig pojke och inte någon feg stackare, så går du. Gjorde jag inte rätt?

- Jo, du gjorde rätt, farmor, svarade Giorgio. Jag har alltid tänkt på dina ord.

Jag vet inte om farmor hade rätt. Giorgio var bara tretton. Hans bästa kompis dog i Milanos slum, lungsjuk, hungrig och utmattad. Han hade behövt räddas - men till vad? Hemma svalt de ju redan. Men Giorgio överlevde. På samma sätt överlevde krigsbarnen som skickades från Finland till Sverige på 40-talet, och barnen till irakiska motståndskämpar som skickades till Sovjetunionen på 80-talet, just för att överleva. Men barnen tog också skada av att skiljas från sina föräldrar.

Lisa Tetzner byggde sin roman på ett dokumentärt underlag. Det hon beskrev hände för mer än 150 år sedan, men lösningarna hon ser liknar dem som Rädda Barnen föreslår i rapporten om barn i migration: Se till att det finns legala vägar, tvinga inte fattiga människor att ta hjälp av skurkar. Och framför allt: skydda barnens mänskliga rättigheter var de än befinner sig, utan att först fråga efter vilken kategori de tillhör.

Föräldrar som gömmer sig med sina barn i Sverige står inför liknande dilemmor som Giorgios föräldrar. Ska jag utsätta barnen för det här livet i Sverige? Eller ska jag utsätta dem för att åka tillbaka till hemlandet?

Offer för migrationspolitiken

Vera, flickan som rev sina "dokument", framstod inte som ett offer. Att detta kändes befriande för oss som träffade henne hänger ihop med att vi hela tiden i stödarbetet försöker att undvika att hamna i fällan att *behandla* hjälpsökande som

offer, för att inte bidra till passivisering och utanförskap. Samtidigt var naturligtvis även den här lilla flickan som alla andra barn utan papper ett offer för situationen. Fattigdom, krig och förföljelse är inte barnens fel. De är offer för människorna som drev dem på flykt, eller för de omständigheter som fick föräldrarna att välja att ge sig av.

I värsta fall kan barnen också offras som en signal för migrationspolitiken. Den brittiska författaren Liz Fekete beskriver i sin bok "*They are Children Too*"¹⁵ hur regeringar i olika EU-länder sätter upp kvantitativa utvisningsmål för att visa att de kan hantera migrationen. Målstyrningen gör att barnfamiljer, äldre och traumatiserade människor blir extra utsatta i stället för att få ett extra skydd. De är helt enkelt lättast att utvisa. Samtidigt tvingas tjänstemän att genomföra en politik som kräver att de inte ser barnen som barn.

Barn i Europa fångslas och utsätts för våld. Barn grips i gryningsräder. Barn får se sina föräldrar misshandlas och förnedras. Barnen blir inte bara offer, de blir *nödvändiga* offer i kampen om vem som ska få vara i vår världsdal.

Behandlingen av migrerande barn går förstås inte att särskilja från EU-ländernas allmänna invandringspolitik. Denna präglas av att flyktinginvandring och oregerad arbetskraftsinvandring ses som hot som det gäller att hålla tillbaka, snarare än att man söker vägar att välkomna de spontant arbetssökande och ge skydd åt så många som möjligt av dem som är på flykt. Men det är en speciell dimension att barn kan behandlas på ett sätt som man normalt inte behandlar barn, inte ens om de har begått brott.

Våld mot barn som ska utvisas är inte vanligt i Sverige, även om det finns ett par fula exempel även härifrån i Liz Feketes bok. Däremot ligger Sverige i EU-ländernas bottenliga när det gäller att ge utvisade och andra papperslösa tillgång till mänskliga rättigheter. Detta drabbar även barn utan papper. Sveriges nuvarande migrationsminister Tobias Billström har upprepade gånger uttryckt att det skulle ge fel signaler om människor som brutit mot invandringsbestämmelserna skulle få tillgång till rättigheter som vård.

FN:s konvention om barnets rättigheter gäller varje barn. Den gör ingen skillnad på vilken status barnet har. Varje barn har rätt till utbildning, varje barn har rätt till vård. Barn har rätt till sina föräldrar, barn har rätt att höras. Ändå har Sverige till exempel inte lagfäst rätten för alla barn att gå i skola, trots att Sverige var en av de främsta tillskyndarna av Barnkonventionen. Detta är inte något som bara den sittande regeringen ska göras ansvarig för.

Det kan verka märkligt att barn inte alltid får tillgång till sina rättigheter i Sverige, som har ett så gott rykte som välfärdsstat. Men det goda omhändertagandet har en baksida. Välfärdssamhället bygger på idén att landets resurser tillhör medborgarna som bestämmer om dem tillsammans, bygger upp dem tillsammans

¹⁵ Liz Fekete är chef för Institute of Race Relations i Storbritannien. Boken presenterades vid Rädda Barnens seminarium "Barn utan papper är också barn" 08-10-24. Den kan beställas från <http://www.irr.org.uk>

och bekostar dem tillsammans efter förmåga. Det är ingen dålig idé, den bygger på jämlikhet och demokrati. Resultatet kan bli ett gott samhälle för den som är med, den som är inne i systemet. Men den som är utanför räknas inte.

Reglerad invandring har varit en naturlig del av systemet. Det som har väckt kritik och lett till en stor debatt de senaste åren är inte att invandringen regleras rent allmänt utan att den regleras genom inskränkning av rätt till skolgång och vård, det vill säga genom att sätta press på barn och sjuka.

Muren mellan innanför och utanför välfärdssamhället går inte runt landets gränser. Den finns inne i landet, en osynlig mur som de papperslösa dunsar emot var gång de skulle behöva något slags hjälp av samhället.

Ett av problemen som möter barn utan papper i Sverige är att många människor uppfattar det som fullständigt normalt att papperslösa inte har rättigheter. När den papperslösa frågar efter någon tjänst, så kan den spontana reaktionen från tjänstemannen vara "nej, det går inte", utan att han eller hon ens tar reda på vad som faktiskt gäller. Många verksamma inom socialtjänsten är övertygade om att det är förbjudet att hjälpa ett barn utan papper, vilket det faktiskt inte är. Tvärtom har socialtjänsten alltid skyldighet att ingripa om ett barn far illa.

Även om läraren, sjuksköterskan eller fritidsledaren vill hjälpa kan hon vara osäker. Här är ett barn utan papper som blivit slagen, som behöver glasögon, som vill vara med på fotbollsträningen - eller vad det nu är. Hon frågar vad hon ska göra med barnet, och är osäker på om det är tillåtet att behandla detta barn som andra barn.

Samhället gör inte så med andra som bryter mot lagen. Den som bygger ett hus utan byggnadstillstånd får betala böter och blir kanske tvungen att riva huset, men vi fryser inte ut honom från samhället. Vi är kanske till och med beredda att gå in och dricka kaffe i hans illegala hus. Vi skulle inte drömma om att stänga ute hans barn från skolan eller straffa dem på något annat sätt.

Men barn och vuxna utan papper ställs utanför rättigheter som vård, skola och omsorg. De ställs dessutom utanför samhällets skydd mot hot, våld, diskriminering och andra kriminella handlingar. Vanligen står de även utanför fackföreningar, hyresgästföreningar och andra intresseorganisationer som bildats för att slå vakt om medlemmarnas rättigheter. Genom sin skyddslöshet riskerar de mer än andra att bli utsatta för övergrepp och exploatering.

Erfarenheten från Utanpapper bekräftar slutsatsen i Rädda Barnens rapport, att kriminalisering är kontraproduktiv. Det blir inte lättare för ungdomar eller föräldrar att hitta alternativ, att finna en lösning, för att man behandlar dem som illegala människor, som oberörbara.

Att frivilligorganisationer går in och skyddar barnen är därför viktigt. Men det är viktigt att i detta arbete ha ett rättighetsperspektiv - inte bara offerperspektivet. Barn har rättigheter oavsett om de faller ihop dödssjuka eller om de svär ve och förbannelse och river sina dokument över papperskorgen.

Om stödorganisationerna skapar en rangordning och främst försöker rädda de sjuka och ömkansvärda så kan det få en motsatt effekt. Om sjukdom och ohälsa bland barn utan papper reduceras till argument i striden om uppehållstillstånd så kan det bidra till att de faktiska sjukdomarna inte bemöts på samma sätt som sjukdom hos alla andra barn. Det sjuka barnet kan bemötas med misstro.

Bland de familjer som hört av sig till Utanpapper har vi stött på ett antal exempel på barn som inte fått adekvat vård. Det kan finnas många olika motiv. Men att övervägandet över huvud taget görs - ska det här barnet få vård? - har vi sett som exempel på att barn utan papper bemöts i första hand som utan papper, i andra hand som barn.

Det kan finnas reella avvägningsproblem, till exempel kring konsekvenserna om ett ingripande från socialtjänsten kommer till polisens kännedom, men i de flesta fall finns inte något i lagen som hindrar att man helt enkelt behandlar barn som barn.

Även om Barnkonventionen inte är fullt ut implementerad i svensk lag, så finns det inte heller något i lagen som förbjuder någon tjänsteman att tillgodose ett barns behov, varken när det gäller vård, skolgång eller socialtjänst. Det är absolut inte straffbart. Det är inte heller förbjudet att släppa in papperslösa i en förening. Det är inte förbjudet att leka med papperslösa barn. Det smittar inte att vara papperlös!

Det är inte heller förbjudet att släppa in barn i skolan. Enligt Barnkonventionen är det rätt. Men även om det är rätt, kanske det inte är bra? Kan det vara så att om barn utan papper får lov att gå i skola, så förvärrar det situationen? Kanske det bidrar till att barnfamiljer lockas hit och lever gömda i misär?

Det är en legitim fråga. Men mitt svar är ändå: Jo, det är bra att låta barn gå i skola. Om det faktiskt skulle vara så att barn flyttar till Sverige för att få gå i skola så är det något allvarligt fel på barnets förhållanden i hemlandet. Detta blir inte bättre av att barnet hålls utanför även här. Snarare bör strävan vara att alla länder ska låta alla barn gå i skola, så att inte just den saken blir drivkraften till att flytta till något särskilt land.

Detta är långt ifrån genomfört. Men de allra flesta EU-länder ger enligt sina lagar alla barn rätt att gå i skola. I detta avseende ligger Sverige på efterkälken, trots att här finns resurser.

När det gäller fattiga länder så brukar vi inte fråga om det är lämpligt att barnen får gå i skola. Rädda Barnen arbetar för att flyktingbarn i Libanon och Jordanien ska få gå i skola, oavsett deras status. Det är självklart att Rädda Barnen ställer samma krav på Sverige.

Vera, flickan som var papperslös både här och i föräldrarnas hemland, träffade vi igen ett par månader senare, då hon hade fått börja skolan. Hon var redan en annan flicka, glad och språksam.

Jag är glad att det gick. Vi ser hur de barnen mår som är instängda med en förälder och uteslutna från samhället. Vi ser hur mycket det betyder för barn att

få vara med andra. Det finns ingen som förlorar på att barn får vara med och utvecklas. Om Vera senare hamnar i ett annat land så är det bättre både för henne och för det landet att hon fått gå i skolan när hon är här. Om Vera blir kvar i Sverige så är det också bättre för henne och för Sverige att hon fått gå i skolan.

Det är inte så att barn går upp i rök för att de inte får gå i skolan eller inte släpps in på dagis. De finns ändå. Släpps de inte i skolan så finns de på gatan, eller i värsta fall i källaren där familjen bor. Vi behöver inte fler källarbarn. Vi behöver skolbarn, inkluderade och glada skolbarn.

Till nästa år hoppas jag att Vera går kvar i skolan skyddad av lagen. Jag hoppas också att det fortfarande finns organisationer som slår vakt om mänskliga rättigheter och någon som Vera kan vända sig till om hon råkar illa ut.

Sanna Vestin

8. Barns rättigheter

I detta avsnitt samlas information om några av de rättigheter som barn utan papper har tillgång till i Sverige, och vilka rättigheter som förnekas dem genom brister i lagstiftning eller andra strukturella problem.

Rätt till sjukvård

Enligt FN:s konvention om barnets rättigheter, "Barnkonventionen", har alla barn rätt till hälsa oavsett sin legala status. Alla barn ska ha tillgång till sjukvård efter behov. Även vuxna ska ha tillgång till vård, något som FN:s förre rapportör för hälsa och mänskliga rättigheter, Paul Hunt, har påtalat för Sverige upprepade gånger.

Sverige har sedan några år givit barn som har varit asylsökande tillgång till all vård på samma villkor som barn som är legalt bosatta i Sverige. Detta skedde genom avtal mellan regeringen och landstingen. Sedan våren 2008 är denna rätt lagreglerad. Det är alltså inte tillåtet att neka ge vård som ett barn behöver, under förutsättning att barnet har varit asylsökande. Vårdcentraler och sjukhus skall ha rutiner för detta. Att vården ska ges på samma villkor innebär att avgiften ska vara densamma som för andra barn, vilket i vissa landsting innebär gratis vård, i andra starkt subventionerad.

Mediciner och hjälpmedel omfattas inte av lagen, vilket innebär att gömda barn kan tvingas betala fullt pris utan subventioner. För asylsökande finns särskilda regler om patientavgifter och subventioner av medicin.

För barn som vistas i Sverige utan att ha varit asylsökande är rätten till all vård inte lagstadgad. Akut vård ska alltid ges, men barnet kan bli betalningsskyldigt på samma sätt som turister. Det finns inget förbud mot att ge vård efter behov. Det är upp till de enskilda landstingen och vårdgivarna om de vill erbjuda papperslösa barn vård, och praxis varierar. De rutiner för reservnummer och dylikt som existerar för barn som varit gömda kan användas även för andra barn utan papper.

Sjukvårdssekretess gäller, vilket innebär att vårdpersonal inte har rätt att på eget initiativ tipsa polisen eller Migrationsverket, eller över huvud taget lämna ut uppgifter om enskilda till andra myndigheter om det kan vara till men för den enskilde. Det enda undantaget är att om polisen "i ett särskilt fall" frågar om någon befinner sig på vårdinrättningen, så är personalen skyldig att svara¹⁶. Det finns också ett undantag genom Utlänningslagen, som stadgar att journaler och liknande som begärs av Migrationsverket eller migrationsdomstol ska lämnas ut, om utlänningen har åberopat intyg om sin hälsa i ett ärende om uppehållstillstånd.

¹⁶ Regeln finns i Lagen om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område.

Rädda Barnen om sjukvård

Rädda Barnen har sedan länge arbetat för papperslösa barns rätt till sjukvård och anser att det är en fråga som bör hanteras skyndsamt då många barn riskerar att fara illa på grund av deras idag bristande tillgång till sjukvård.

Rädda Barnen är en av de organisationer som genom "Rätt till vård-initiativet"¹⁷ har krävt att alla som bor i Sverige ska ha tillgång till vård på lika villkor. En av anledningarna till ställningstagandet är Rädda Barnens erfarenhet att barn som lever utan papper drabbas av att de själva eller deras föräldrar inte får den vård de behöver.

"Att barn delas in i grupper som har olika tillgång till en grundläggande rättighet som hälso- och sjukvård står uppenbart i strid mot Barnkonventionens krav på icke-diskriminering" påpekade Rädda Barnen den 17 mars 2008 i samband med att lagen om hälso- och sjukvård för asylsökande antogs.

Rätt till sociala insatser

Socialtjänsten har i princip samma vistelsebegrepp som sjukvården. Grundregeln är alltså att socialtjänstens ansvar gäller människor som vistas i upptagningsområdet. Det finns inget i Socialtjänstlagen som undantar barn utan papper från detta. Socialtjänsten ska ta ansvar för ett barn som far illa eller löper risk att fara illa, oavsett barnets status. Inget i lagen hindrar att ett barn utan papper till exempel placeras i familjehem eller att familjen får försörjningsstöd eller annat socialt stöd.

Socialnämnden har inte fullt ut samma sekretess gentemot andra myndigheter som sjukvården. De grundläggande sekretessreglerna som innebär att ingen uppgift ska lämnas ut om det är till men för den enskilde, är desamma. Men Utlänningsförordningen innehåller en regel om att socialnämnden har skyldighet att underrätta polismyndigheten första gången man vidtar en åtgärd i ett ärende, om det rör en utlänning som inte har sökt uppehållstillstånd, trots skyldighet att göra det. (Detta gäller alltså inte utlänningar som någon gång har sökt uppehållstillstånd.) Socialnämnden är också enligt Utlänningslagen skyldig att lämna ut uppgifter om en utlänning om polisen eller Migrationsverket begär in dem för att avgöra ett ärende om uppehållstillstånd.

Ett barn som har utvisningsbeslut men som har omhändertagits enligt Lagen om vård av unga kan beviljas tidsbegränsat uppehållstillstånd. Praxis är att utvisningen i så fall skjuts upp även för övriga familjemedlemmar, även om det inte finns något uttryckligt förbud i Utlänningslagen mot att splittra familjen. Det finns ingen automatik i att ett omhändertaget barn inte kan utvisas, utan det är upp till Migrationsverket att fatta beslut om utvisningen ändå ska verkställas. Vanligen sker detta då Migrationsverket bedömer att barnet skulle kunna få omsorg i hemlandet. Barnet kan då återföras till föräldrarna för att utvisas tillsammans med dem

¹⁷ "Rätt till vård-initiativet" bildades våren 2008 av 27 organisationer, däribland Rädda Barnen, för att verka för att Sverige i enlighet med internationella konventioner ska ge alla tillgång till vård efter behov. Se <http://www.vardforpapperslosa.se>

Rädda Barnen om sociala insatser

Rädda Barnen krävde i sitt yttrande om barns rätt till skolgång¹⁸ att socialnämndens underrättelseskyldighet enligt Utlänningslagen bör ses över omgående. Så länge socialnämnden har dessa skyldigheter kan det komma att uppstå situationer där personal kan känna tvekan inför att fullgöra sin anmälningsskyldighet enligt socialtjänstlagen, enligt Rädda Barnen.

Rätt till skolgång

Alla barn har enligt Barnkonventionen rätt till utbildning. FN:s barnkommitté har varit mycket tydlig med att detta betyder att alla barn ska få gå i skola, oavsett status. Sverige har, såsom ett av få västländer som inte uppfyller detta krav, fått kritik från FN upprepade gånger.

En utredning om rätt till skolgång tillsattes av den socialdemokratiska regeringen och lade fram ett betänkande våren 2007¹⁹. Utredningen föreslog en lagstadgad rätt till skolgång och förskola för gömda barn, men - i enlighet med regeringens direktiv - omfattade förslaget enbart barn med verkställbara utvisningsbeslut. Liksom beträffande vården utesluts därmed papperslösa barn som aldrig varit asylsökande. Men även barn vars utvisningsbeslut preskriberats skulle stå utanför rätten till skolgång, liksom barn vars tillfälliga uppehållstillstånd löpt ut. Detta eftersom de inte har ”verkställbara” utvisningsbeslut.

Efter ytterligare ett års betänketid lämnade den borgerliga regeringen ut förslaget på remiss. När detta skrivs pågår behandlingen av förslaget fortfarande.

I praktiken går många gömda barn i skola, eftersom det inte finns något förbud mot att släppa in dem och många skolledare väljer att göra så, även om de inte får statlig ersättning för det enskilda barnet. Samma möjlighet finns för förskolor och daghem, men det är vanligare att barn ställs utanför dessa skol- och omsorgsformer, med allvarliga konsekvenser för det enskilda barnet.

Sekretessen inom skolhälsovården är densamma som inom sjukvården i övrigt. Inom den övriga skolverksamheten är sekretessen inte fullt lika tydlig. Skolpersonal och daghemspersonal får inte lämna ut uppgifter till andra myndigheter om barnen och över huvud taget inte lämna ut uppgifter som kan vara till men för den enskilde. Detta är samma regel som inom vården, och det rör sig om vad som är till skada ut den enskildes synpunkt, inte ur statens. Men till skolans normala verksamhet hör att hantera exempelvis klasslistor och kontaktadresser till föräldrar, som kan avslöja barnens identitet och vistelseort. Det finns inte heller något uttryckligt förbud mot att polisen går in i en skola eller ett daghem för att hämta ett barn - även om det hittills har varit praxis att polisen avstår från detta.

Centrala prov och betygsintagningar hanteras med hjälp av personnummer. Det finns inte som inom vården ett etablerat system med reservnummer, utan

¹⁸ Yttrande till betänkande ”Skolgång för barn som skall avisas eller utvisas” (SOU 2007:34), Rädda Barnen 08-05-19.

¹⁹ ”Skolgång för barn som skall avisas eller utvisas” (SOU 2007:34)

skolorna hanterar detta olika. Det förekommer att barn som går i skola inte får betyg eller inte tillåts söka till gymnasiet på grund av brist på praktiska rutiner.

Rädda Barnen om skolgång

Rädda Barnen arbetar för alla barns rätt till skolgång i Sverige, så väl som i andra länder. Rädda Barnen kräver att skollagen ändras så att det klart uttrycks att rätten till skola gäller lika för alla barn oavsett legal status.

Enligt Rädda Barnen kan skolgången bli direkt avgörande för den psykiska hälsan för barn utan papper. För att undvika att allvarliga symtom som ångest, regression, sömn- och aptitlöshet och självmordstankar blir kroniska, måste barnet få en möjlighet att återhämta sig och leva som andra barn. Skolan blir den oas som barnet behöver. Skolan innebär också ett hopp om utbildning och en bättre framtid. När barnen inte får gå i skolan innebär detta dels att deras rättigheter kränks, dels att deras psykiska hälsa och utveckling äventyras.²⁰

Rädda Barnens uppfattning är att regleringen borde utformas på ett sådant sätt att polisen inte ska kunna hämta barn i skolan för verkställighet. För att barn ska kunna tillgodogöra sig den skolgång de har rätt till måste den rätten göras reell. Så kan det bara bli om familjer faktiskt vågar skicka sina barn till skolan och barnen känner sig trygga och säkra när de är där, enligt Rädda Barnen²¹.

Aktiva i Rädda Barnen-föreningar har hört av sig till Utanpapper för att påtala att barn inte blivit insläppta i skolor och frågat efter argumentation och handledning. Därför har Rädda Barnen tagit fram ett faktablad och en handledning för medlemmar som ger information i dessa frågor. Materialet kan beställas till exempel genom Rädda Barnens regionkontor.

Rätt till familjeåterförening

Enligt Barnkonventionen har barn rätt till sina föräldrar. I Sverige regleras rätten för familjer att återförenas i Utlänningslagen. Enligt denna har barn en närmast ovillkorlig rätt att komma till en förälder som är lagligt bosatt i Sverige. Andra rättigheter som är starka i den nuvarande lagen är gifta personers rätt att förenas i Sverige då den ena har uppehållstillstånd.

Om ett ensamt barn befinner sig i Sverige kan en förälder få flytta hit endast i vissa situationer, till exempel om barnet har fått uppehållstillstånd på grund av skyddsbehov och därför inte får skickas till hemlandet. Det är dock vanligare att barn beviljas uppehållstillstånd på andra grunder än skyddsbehov. Om föräldern är i livet och påträffas, förutsätts i sådana fall att återföreningen ska ske i det land föräldern befinner sig.

Möjligheten att återförenas med syskon eller andra släktingar är svag och beroende av att andra villkor uppfylls.

²⁰ Stycket hämtat ur skriften "Trygghet, likvärdighet, inflytande – Nio krav på den framtida skolan", Rädda Barnen 2008.

²¹ Citat ur Rädda Barnens uttalande 08-01-28. Se också utförligare argumentation och förslag i Rädda Barnens yttrande till utredningen om skolgång, 08-05-19.

Som det har framkommit i tidigare avsnitt, splittras familjer på många sätt genom flyktsituationen och asylproceduren. Eftersom rätten till familjeåterförening endast gäller i vissa situationer och inte alls omfattar asylsökande eller papperslösa, kan familjesplittringen bli långvarig och till stort men för barnet.

Under 2008 förbereder regeringen ett lagförslag som kommer att försvaga rätten till familjeåterförening även för makar och barn till personer med uppehållstillstånd, genom införande av krav på försörjning och viss bostadsstandard.

Rädda Barnen om familjeåterförening

Rädda Barnen protesterade omedelbart mot regeringens förslag om nya krav för anhöriginvandring. Då också kärnfamiljer omfattas av förslaget riskerar barn att hållas åtskilda från sina föräldrar under flera år, påpekade Rädda Barnen.

Ett nytt försörjningskrav kommer, tror Rädda Barnen, att resultera i ett åsidosättande av barns behov av en trygg uppväxt och tillgång till grundläggande rättigheter. Här finns också en stor risk för diskriminering. Utländska barn kommer inte att ha samma rätt till familjeliv som barn som är svenska medborgare, och likaså riskerar barn till föräldrar som av olika anledningar har svårigheter att komma ut på arbetsmarknaden att hamna i en sämre situation.

Rädda Barnen skrev i sitt uttalande att många barn redan nu hålls åtskilda från föräldrarna: "Regeringen borde hellre än att ställa upp nya hinder snarare anstränga sig mer för att se till att familjer som tvingats fly sina hemländer kan hållas samman också under flykten. Alla de hinder som stater som Sverige infört för att stoppa flyktingströmmar gör att familjemedlemmar hamnar i flera olika länder i sin strävan att finna ett effektivt skydd mot förföljelse och krig. Detta är något den svenska regeringen borde ta krafttag emot i stället för att införa regelverk som gör att familjer hålls åtskilda efter det att någon av dem fått uppehållstillstånd i Sverige"²²

Rädda Barnens Riksmöte i juni 2008 antog ett särskilt uttalande där man skrev: "Sverige har förbundit sig att följa Barnkonventionen, och den säger att barn inte ska hållas åtskilda från sina föräldrar och att ansökningar från familjer som vill återförenas över statsgränser ska behandlas på ett positivt, humant och snabbt sätt." I uttalandet påpekade också att försörjningskravet innebär en lagstadgad diskriminering då utländska barn vars föräldrar har svårigheter på arbetsmarknaden nekas rätten till sina föräldrar.²³

Rätt till asyl

Barn som söker asyl tillsammans med sin familj får normalt sin ansökan behandlad tillsammans med familjen och med hjälp av ett offentligt biträde som ska ta upp alla familjemedlemmarnas skäl för uppehållstillstånd. Men barnet har rätt att höras, barnets asylskäl ska bedömas och beslutsfattarna är skyldiga att väga in barnets bästa i bedömningen av hela ärendet. Barns skäl för att beviljas

²² Uttalande 08-02-07.

²³ "Skrota planerna på försörjningskrav vid anhöriginvandring", Rädda Barnen 08-06-01.

uppehållstillstånd behöver inte alltid vara av samma allvar och tyngd som för vuxna, särskilt inte när det gäller ömmande omständigheter (som sjukdom, anknytning till Sverige m.m.).

Ensamkommande barn har förutom offentligt biträde i asylärendet rätt till en god man som i föräldrarnas ställe ska sköta barnets angelägenheter.

Andelen som slutligt beviljas uppehållstillstånd av de barn som söker asyl i Sverige har varit hög under lång tid. Det är dock inte ett asylskäl i sig att vara barn, och generellt är praxis hård för vilka skäl som anses asylgrundande. De flesta barn som får stanna får det av så kallade humanitära skäl (tidigare lagstiftning) eller synnerligen ömmande omständigheter (nuvarande lagstiftning), till exempel genom anknytning till Sverige efter lång vistelsetid. Många av dem har ursprungligen fått avslag i första instans.

Det är vanligt att asylutredningar beträffande barn fokuserar på "ömmande omständigheter" snarare än asylskälen²⁴. För ensamkommande barn handlar utredningarna inledningsvis ofta om sådant som åldern, resvägen och var föräldrarna finns, även om asylskälen också tas upp. Enligt Utlänningslagens förarbeten ska dock tyngdpunkten i ett asylärende alltid ligga på skyddsbehovet, och detta även för barn.

Förutom rätten till god man skyddas ensamkommande barn av flera andra regler: De ska placeras i familjehem eller ungdomshem med stöd av vuxna, deras asylärenden ska behandlas med förtur, med riktlinjen att beslut ska fattas inom tre månader. De ska få sin asylansökan prövad i det EU-land där de har familj eller där ansökan lämnas in. "Dublinförordningens" övertaganderegler ska alltså inte tillämpas som för vuxna. De som får avslag på sin asylansökan skickas normalt inte tillbaka till hemlandet förrän de fyllt 18, om de inte kan tas emot av någon som ansvarar för barnets omvårdnad.

Rädda Barnen om asylskäl

Rädda Barnen har publicerat flera rapporter om barns asylskäl, varav den senaste refererades i kapitel 2 av denna rapport²⁵. Mottagandet av ensamkommande barn finns också specifikt utredda i flera rapporter från Rädda Barnen, som framgår av litteraturlistan. Vi ska därför inte gå in närmare på dessa stora områden här. Här skall bara nämnas några av de slutsatser som drogs i Rädda Barnens senaste kartläggning av barns egna asylskäl. Dessa slutsatser var bland annat att myndigheterna i den svenska asylprocessen brister i insikt om barns rättigheter och hur dessa kan kränkas. När barn berättar om rättighetskränkningar bedöms dessa ofta utifrån bestämmelsen om ömmande omständigheter snarare än som skyddsskäl. Barnen har också svårt att bli bedömda som individer, utan bedöms istället utifrån sina föräldrars skäl. En annan sak som framkom av kartläggningen var att i en majoritet av barnens ärenden gjordes ingen verklig bedömning av barnets bästa – något som inte bara går stick i stäv med Barnkonventionen utan också med bestämmelser i utlänningslagen. En stor del av barnen i kartläggningen kom till tals, på något sätt. För att barnen ska få en riktig prövning krävs förstås

²⁴ "Nytt system - gamla brister", *Rädda Barnen 2008*

²⁵ *ibid*

också att myndigheterna verkligen lyssnar på vad barnet säger och gör riktiga och noggranna bedömningar av vad barnen berättat.

Rädda Barnen om Dublinförordningen och åldersbedömningar

Det finns anledning att nämna ett par specialområden inom asylrätten, som blivit viktiga främst för de ensamkommande barnen, nämligen överföringar enligt Dublinförordningen samt åldersbedömningar.

Rädda Barnens ståndpunkt är att barnets bästa ska avgöra om barn som kommer ensam ska få söka asyl i Sverige.

I ett PM från januari 2008²⁶ konstaterar Lars Carlsson, chef för Rädda Barnens Sverigeprogram och Rädda Barnens jurist Monica Jacobson att barn kan överföras till ett land där de riskerar att tas i förvar eller där de har utsatts för misshandel eller varit illa på annat sätt, att barn kan skickas ut ur Sverige trots att de är omhändertagna och/eller står under behandling i Sverige eller trots att de redan tillbringat flera år på flykt. Detta är onödigt, eftersom Dublinförordningen ger alla stater rätt att göra undantag. Sverige kan utan att bryta mot förordningen pröva asylansökningar från ensamkommande barn när detta skulle vara till barnets bästa, även om en tidigare asylansökan från barnet har lämnats in i ett annat land.

En del av de problematiska överföringarna gäller Grekland, vars lämplighet som mottagarland över huvud taget har ifrågasatts av UNHCR. I april 2008 vädjade UNHCR till övriga EU-länder att tills vidare avstå från överföringar till Grekland²⁷. Kritiken har utgått dels från att personer som återsänts inte har fått tillgång till en fullständig asylprocedur, dels från rapporter om godtyckligt frihetsberövande och misshandel av förvarstagna asylsökande - även barn. Rädda Barnen är en av de organisationer som har krävt att Sverige tills vidare ska upphöra med överföringar till Grekland²⁸.

Migrationsverket har inte följt UNHCR:s rekommendation men beslutade i maj 2008 att tills vidare stoppa överföringar till Grekland av minderåriga. Rädda Barnen uppmärksammade i ett brev Migrationsverkets generaldirektör Dan Eliasson på att minderåriga trots detta riskerar att överföras till Grekland på grund av oriktiga åldersbedömningar²⁹. I brevet beskrevs problemen som uppstått då åldersbedömningar görs i förhållande till träffar i andra EU-länder. Rädda Barnen påpekade att Migrationsverkets handbok på den punkten är olyckligt formulerad och behöver ses över omgående. Rädda Barnen anser också att det behövs tydliga ramar för hur åldersbedömningar ska göras och att åldersbedömningar, med de omfattande rättsverkningar de kan ha, måste gå att överklaga.

²⁶ Lars Carlsson och Monica Jacobson, 08-01-22.

²⁷ UNHCR Position on the Return of Asylum-seekers to Greece under the "Dublin Regulation" 08-04-15

²⁸ Monica Jacobson, uttalande 08-05-08

²⁹ Lars Carlsson, brev 08-05-30

9. Projektbeskrivning

Utanpapper startades 2005 som ett treårigt projekt. År 2008 – efter ett extra halvår - kan vi konstatera att projektet nått de flesta målen både när det gäller direktstöd och att synliggöra barnen som lever utan papper. Det här avsnittet handlar om projektet som sådant, inklusive erfarenhetsutbyte och påverkansarbete. Barn lever fortfarande utan papper i Sverige, men vi vet mer om dem och har bättre underlag för hur problemen behöver angripas.

I projektplanen från 2004 formulerades två mål:

- att nå cirka 100 barn utan papper per år, i Sverige och 1-2 andra europeiska länder, genom att skapa en "livlina" bestående av professionell rådgivning via telefon/mail och personliga möten.³⁰
- att hålla minst ett seminarium/år för att utbyta erfarenheter med andra aktörer och för att få upp frågan om ansvaret för barnens livssituation på nationell och EU-nivå.

I samma dokument formulerades också följande uppgifter:

- att bistå, stödja och hjälpa barn som lever utan tillstånd i Sverige och Europa.
- att synliggöra de barn som lever i en "irreguljär" situation.
- att söka kunskap om hur olika länders förhållningssätt och regelverk påverkar dessa barns livsvillkor.

Genom Rädda Barnens företagssamarbete kunde projektet finansieras av två privata företag, livsmedelsföretaget Santa Maria och investmentbolaget Ratios. Projektet förutsattes pågå under tre år, varav det första avsattes för förarbete.

Bakgrunden till att Utanpapper.nu startades var erfarenheten - både från Rädda Barnens Sverigeprogram och från samarbetet inom SCEP, *Separated Children in Europe Programme* - att barn lever utanför det reguljära skyddsnetet på grund av att de saknar uppehållstillstånd i det land där de befinner sig.

Morten Hjorth Jahnsen, verksam vid Rädda Barnen i Danmark, anlätades för att göra en förstudie, som fick namnet *Children without protection in Europe*. Studien färdigställdes i början av 2005. Professionella och frivilliga i tre länder, Spanien, Polen och Sverige, intervjuades om situationen för migrerande barn och huruvida en hjälplinje skulle kunna vara ett sätt att nå barnen.

Förstudien fokuserade på barn som migrerar utan vuxna anhöriga. I projektplanen för verksamheten i Sverige som togs fram ungefär samtidigt nämns flyktingfamiljer, men även där låg tyngdpunkten på ensamkommande barn. Ett seminarium kring förstudien arrangerades i april 2005.

³⁰ I projektplanen användes uttrycket "undocumented children".

Under andra halvan av 2005 startade ett mer operativt förarbete i Sverige. Sanna Vestin anställde som projektsamordnare. Hon sökte upp ett antal aktörer bland annat inom flyktingrörelsen och kyrkorna, för att få en konkret uppfattning om vilka barn vi skulle kunna nå och vilka problem vi kunde ställas inför. I december 2005 anordnades seminariet *Stöd till barn utan uppehållstillstånd* för erfarna personer inom frivilligorganisationerna och vårdsektorn. Omkring 30 personer deltog. Samtidigt gjordes research för uppbygget av en hemsida med information riktad direkt till barn utan papper.

Redan i detta skede fanns insikten om att en hjälplinje för barn utan papper sannolikt skulle användas även av barn i familjer och att det skulle vara orimligt att utestänga dessa barn från hjälplinjen.

Målgruppen breddas

I samband med att hemsidan öppnades den 21 mars 2006 gick information ut till frivilligorganisationer. Foldrar om hjälplinjen trycktes upp på hemsidans språk, nämligen svenska, engelska, spanska, arabiska, ryska och kinesiska.

Målgruppen breddades genom att gränsen i praktiken inte har dragits vid 18 som i projektplanen. Även unga vuxna, varav många kommit till Sverige innan de fyllt 18, har kunnat få stöd. Vi har inte uppfattat att de ungdomar i åldrarna 18-25 år som kontaktat hjälplinjen har försökt få fördelar genom att låtsas vara barn. Samtalen inleddes ofta med "Jag är vuxen, får jag fråga ändå?" De här ungdomarna har tvingats bli vuxna tidigt, men många är fortfarande barnsliga och söker vuxenkontakt.

En annan målgrupp som inte var förutsedd är de syskon och föräldrar till barn som blivit kvar i hemlandet eller har fastnat i ett transitland.

Efter att hjälplinjen hållits öppen knappt ett år fördes en diskussion om möjligheten att nå fler barn i trafficking och tiggargrigor. Detta skedde genom förnyade träffar med en rad andra aktörer inom polisen, socialtjänsten och kyrkan och med engagerade personer utanför institutionerna. Ett resultat var att vi började sprida information om projektet bland frivilliga som möter ensamkommande barn - i medvetande om att dessa barn är i riskzonen för att bli utnyttjade, inte minst de som avviker efter avslag på asylansökan. Detta ledde till att fler ensamkommande barn tog kontakt.

Motsvarande information genom socialsekreterare och häktespersonal har inte lett till några direktkontakter med barn i trafficking. Detta tycks dels bero på att gruppen är förhållandevis liten, dels på att dessa barn inte uppfattar sig själva som hjälpsökande i förhållande till svenska organisationer eller myndigheter. De flesta utländska minderåriga som grips för snatteri eller tiggeri tycks befinna sig i Sverige en kortare period i sällskap med föräldrar eller andra vuxna. Få utländska minderåriga har identifierats i prostitution³¹

³¹Se Svante Weyler "The Frail Chain – Support for Child Victims of Trafficking in the Baltic Sea Region", Östersjörådet 2008. Av skriften framgår att informatörerna i länder på andra

Direktstöd

Projektets tyngdpunkt har legat på direktstöd som samtal med de hjälpsökande och åtgärder för deras räkning, oftast samtal och korrespondens med andra personer och institutioner. Räknat i arbetsbörda går denna hjälplinje, där konkreta insatser görs för barnen, inte att jämföra med sådant telefonstöd som enbart består i att lyssna och kanske ge något råd.

Inströmningen av nya kontakter ökade kontinuerligt efter att hjälplinjen öppnats, till en topp under början av hösten 2007. Därefter planade takten ut, delvis för att öppettiderna begränsades till två timmar per dag. Bortsett från utlandskontakterna har vi efter detta genomsnittligt fått 15 nya kontakter som rör 20-25 barn och ungdomar per månad. Omfattningen av varje kontakt varierar från ett enskilt samtal eller besvarat mail - till fortsatta samtal och åtgärder för ett och samma barn flera gånger i veckan under flera månader. Ett tjugotal barn och ungdomar har tagits emot i samtalsterapi på Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris.

Antalet besökare till hemsidan har legat runt 1.500-2.000 per månad. Den genomsnittliga tiden är drygt två minuter. I internetvärlden är detta en relativt hög siffra, som tyder på att många besökare stannar och tar del av informationen.

De kontakter som togs från hjälpsökande i Sverige berörde ca 470 barn och unga vuxna (ca 380 barn och 90 unga vuxna). Därutöver kom 283 mail från utlandet.

Dagboksanteckningarna visar att det arbete som lagts ner för varje enskilt barn eller familj varierar dramatiskt. Den familj som förekommer i dagboken flest gånger har gett upphov till anteckningar från 140 olika datum under två års tid. Samtidigt finns det bland Sverigekontakterna nästan etthundra som inte föranlett mer än en enda anteckning.

För att teammedlemmarna skulle orka med har det varit nödvändigt att upprätthålla en tydlig struktur för sortering av mail, arbetsfördelning, prioriteringar och avgörande av vilka hjälpsökande som bör hänvisas till andra etc, liksom att ha återkommande tid för att diskutera de problem som kommit upp i samtalen med barn och föräldrar - och formulera sina egna reaktioner. Detta har skett dels genom regelbunden konsultation inom gruppen med teamets psykoterapeut Mario Morrone, dels genom stödsamtal vid behov med projektledaren Monica Brendler-Lindqvist och andra psykoterapeuter vid Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris.

Antalet "busmail" har varit försvinnande litet, det rör sig om ett par tre stycken under hela perioden. Ytterligare några personer har per mail ifrågasatt projektets ändamål och fått upplysande svar.

sidan Östersjön rapporterar trafficking av barn som mer vanligt förekommande än vad som har kunnat bekräftas i Sverige.

Nätverksarbete

Till projektets arbetsuppgifter har hört att framställa och uppdatera hemsidan www.utanpapper.nu. Denna innehåller, förutom sidorna om barns rättigheter, en faktabank där information från myndigheter och organisationer fortlöpande har lagts ut liksom pressklipp som rör barn utan uppehållstillstånd. Målgruppen är andra som möter dessa barn, i yrket eller som frivilliga. Här samlas även projektets rapporter och material från seminarier. Valda delar publiceras i ett nyhetsbrev, som hittills har kommit ut i 23 utgåvor. Prenumeranterna återfinns bland skolpersonal och vårdpersonal och i Rädda Barnens lokalavdelningar.

Dokumentation från hjälporganisationer i andra länder och internationella samarbetsprojekt som rör trafficking, situationen för papperslösa m.m, läggs också in i faktabanken.

Två månader efter att hemsidan öppnades höll Utanpapper ett seminarium riktat till skolpersonal och andra som i sin yrkesroll möter barn utan papper. Grupparbeten hölls kring scenarier, byggda på verkliga fall, för att diskutera de dilemman man kan ställas inför då man försöker ge stöd till barn i en rättslös situation. Föreläsningarna om rättigheter och sekretessregler dokumenterades i rapporten *Att hjälpa barn utan papper - en balansgång mellan särskilda behov och diskriminering*. Vid seminariet deltog ca 40 personer.

Året därpå hölls ett bredare seminarium om stöd och samverkan för gömda barn, som riktade sig till personer som i olika sammanhang möter barn utan uppehållstillstånd och försöker stödja dem. Omkring 60 personer deltog, främst vårdpersonal, personal från boenden och frivilliga från olika hjälporganisationer. Under seminariet togs bland annat upp hur stödpersoner själva kan påverkas och reagera av kontakterna med människor i kris. En panel av barn och ungdomar som själva levit gömda berättade om den situationen och hur de påverkats av hur vuxna bemött dem. Seminariet dokumenterades i rapporten *Barn utan papper - Barn först och främst*.

Båda rapporterna fick stor spridning och finns numera bara att tillgå i pdf-format³².

Mail och telefonsamtal från professionella, studerande och frivilliga som ställt allmänna frågor om barn utan papper och deras rättigheter men som inte syftat till att ge stöd åt några bestämda barn har ökat från enstaka under den första säsongen till ett par i veckan under projektets avslutande månader. Den typen av förfrågningar har inte antecknats i dagboken och finns därmed inte med i statistiken över direktstöd.

Utanpapper deltar i det nätverk för vård till papperslösa som har skapat uppmärksamhet för hur lagstiftningen krockar med läkaretiken och föreslå förändringar. Medarbetarna har bidragit med erfarenheter av hur barn kan hamna utanför trots att de enligt barnkonventionen har rätt till all vård.

³² "Att hjälpa barn utan papper - en balansgång mellan särskilda behov och diskriminering", *Rädda Barnen 2006*, "Barn utan papper - Barn först och främst", *Rädda Barnen 2007*.

Information och påverkan

Förutom de konkreta målsättningar som nämns ovan fanns från början en mer långsiktig vision för projektet:

Att alla barn som lever utan tillstånd i Europa tillförsäkras sina rättigheter – skydd mot våld, övergrepp och exploatering, rätt till utbildning och utveckling samt rätt till hälso- och sjukvård – genom ett tydligt ansvarstagande på nationell och EU-nivå³³.

I målsättningen ligger alltså inte bara direktstöd utan också påverkansarbete för att förändra lagstiftning, regelverk och praxis som har negativa konsekvenser för barn utan papper i Sverige och Europa. Som grund för detta ligger de kunskaper och erfarenheter som det direkta arbetet med barn, ungdomar och familjer i denna livssituation ger.

Det påverkansarbete som bedrivits har delvis betingats av aktuella händelser. Ett exempel på detta är att det i början av hösten 2007 kom in flera påstötningar från olika håll om att barn utan papper i vissa kommuner systematiskt hölls utan skolgång. Vi försökte uppmärksamma saken och resultatet blev nyhetsinslag i flera media. Utanpapper tog också initiativ till att Rädda Barnen tog fram ett informationsblad och en handledning för lokalföreningar. Rädda Barnen skrev ett brev till riksdagspolitiker med tips om att motionera om rätten till skolgång för alla barn.

På motsvarande sätt har Utanpapper sedan dess initierat eller tagit fram underlag till Rädda Barnens ställningstaganden när det gäller överföringar enligt Dublinförordningen, anhöriginvandring/familjesplittring, vård för papperslösa och åldersbedömningar.

Medarbetare från projektet har vid några tillfällen varit inbjudna till möten med rikspolitiker eller utredare som velat informera sig om situationen för papperslösa, främst när det gällt skolgång och tillgång till vård. Vi har också deltagit med appeller vid utåtriktade aktiviteter arrangerade av nätverket för vård till papperslösa som nämnts ovan.

FN-dagen 2007, den 24 oktober, arrangerade Utanpapper ett seminarium om barn i migration, *Barn utan papper är också barn*, med ett vidare perspektiv än det direkta stödarbetet. Liz Fekete från Institute of Race Relations i Storbritannien föreläste om hur barn drabbas av EU:s migrationspolitiska åtgärder och Shahram Khosravi från Stockholms Universitet berättade om resultaten från sin undersökning av villkoren för papperslösa i Sverige. En rapport om barn i migration som forskaren Julia O'Connell gjort på Rädda Barnens uppdrag, *Child Migration - the Construction of Vulnerability* presenterades tillsammans med erfarenheterna från Utanpapper. Seminariet, som samlade nästan 100 deltagare, avslutades med en paneldiskussion med deltagande av politiker från flera partier.

³³ Ur intern projektplan, *Rädda Barnen 2005*.

Medarbetare från projektet har intervjuats och berättat om situationen för barn utan papper i ett 30-tal media, såväl i TV- och radioprogram som i rikstidningar, lokaltidningar och facktidningar av många slag. Inslagen har gällt allt från korta kommentarer till längre reportage. Teamet har även bidragit med information till rapporter från Ungdomsrådet och Östersjörådet och till flera uppsatser och böcker om papperslösa eller flyktingbarn.

Sanna Vestin och Tyko Granberger har deltagit med föreläsningar och workshops vid ett tiotal seminarier som arrangerats av Rädda Barnen på olika orter och hos andra föreningar. De möten som arrangerats av Rädda Barnen har varit både medlemssammandragningar och av mer utåtriktad karaktär. Vid medlemsträffarna där vi deltagit både på riksnivå och vid regionträffar (Stockholm, Göteborg, Östersund), presenterades erfarenheter från hjälplinjen, men deltagarna fick också tillfälle att diskutera egna erfarenheter av hur man kan stötta barn utan papper genom frivilliga sociala insatser. Det förekom argumentationsövningar som att debattera och skriva insändare i olika frågor. Ett aktuellt ämne var gömda barns skolgång.

Exempel på utåtriktade lokala aktiviteter där Utanpapper medverkat är ett seminarium i samband med en fotoutställning på Medelhavsmuséet i Stockholm om barn på flykt, föreläsning vid ett seminarium arrangerat av asylgruppen (FARR) i Borlänge om barns asylskäl och medverkan vid ett par av de återkommande utåtriktade seminarier som arrangeras halvårsvis av vårdnätverket Rosengrenska i Göteborg.

Teammedlemmarna har också deltagit på ett tiotal mindre möten hos lokala Rädda Barnen-föreningar, asylgrupper och papperslösa. Dessa möten har oftast utgått från den lokala gruppens verksamhet och kontakter med barn utan papper.

Utanpapper har inte riktat sig direkt till barn utan papper i andra länder i Europa, även om vi haft enstaka sådana kontakter. Samarbetet i Europa har främst skett genom erfarenhetsutbyte med personer inom Rädda Barnen i andra länder. I januari 2008 presenterades erfarenheterna från Utanpapper vid en stor konferens arrangerad av Röda Korset och Stadsmissionen i Oslo, inriktad på att starta stödverksamhet för papperslösa.

Erfarenhetsutbyte har också skett genom kontakter inom SCEP, *Separated Children in Europe Programme*, och *Children at Risk in the Baltic Sea Region* inom Östersjörådet. Detta har skett genom medverkan i konferenser och även representation från dessa organisationer i referensgruppen för Utanpapper. Under projektets senare del har erfarenheterna också delats inom PICUM, *Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants*, som just nu arbetar med ett projekt för att kartlägga villkoren för papperslösa barn i Europa. Detta har bland annat skett genom en presentation av villkoren för barn utan papper i Sverige vid en konferens i Bryssel i april 2008³⁴.

³⁴ Se "Report of the Second Workshop on Fighting Discrimination-Based Violence Against Undocumented Children", Picum 2008.

Av allt detta kan utläsas att målsättningarna i den ursprungliga projektplanen har uppfyllts mer än väl på nästan alla punkter.

Avslutande arbete

Enligt de ursprungliga planerna skulle projektet ha avslutats årsskiftet 2007-2008. Planerna försköts dock, så att hjälplinjen öppnades några månader senare än planerat. Den stora inströmningen av ärenden ledde till att det inte fanns utrymme för så mycket utåtriktad information och påverkansarbete som planerat gentemot politiker och beslutsfattare. Dessutom hade inte hjälplinjen hunnit vara öppen så lång tid som avsett. Av dessa anledningar ansökte projektet om finansiering även för 2008. Santa Maria, ett av de företag som finansierat projektet från början, sköt till medel, vilket gjorde att hjälplinjen kunde hållas öppen ytterligare några månader och att teamet därefter kunde ägna en viss tid åt dokumentation och utåtriktat arbete såsom att sammanställa och sprida denna rapport.

Under den avslutande perioden efter stängningen 21 mars 2008 fortsatte teamet att hålla kontakt med ett 30-tal ungdomar och familjer, så länge det fanns behov eller tills andra stödpersoner kunde ta över kontakten. Fyra ungdomar och fyra barnfamiljer går fortfarande i behandling på Centrum för barn och ungdomar i kris när detta skrivs i augusti 2008.

Politiskt uppvaknande

Under de tre år som har gått sedan det praktiska arbetet med Utanpapper inleddes i augusti 2005 har ämnet "papperslösa" genomgått en dramatisk förändring i det allmänna medvetandet och debatten. Rädda Barnens projekt Utanpapper var en pionjärinsats som startades vid en tidpunkt då stöd till människor utan uppehållstillstånd för de flesta innebar ett begränsat stöd till flyktingar. Att andra grupper utan papper skulle kunna ha rättigheter var en icke-fråga för de flesta, även om syndikalisterna hade börjat ansluta papperslösa och vårdnätverk börjat arbeta i det tysta.

Idag är situationen radikalt annorlunda. Uttrycket "papperslös" har slagit igenom och det pågår en intensiv debatt på alla nivåer och på flera områden om papperslösa och deras mänskliga rättigheter. Om syndikalisterna för tre år sedan var den enda fackliga organisation som över huvud taget uppmärksammade papperslösa, så är det idag giganterna LO och TCO som diskuterar hur de ska förhålla sig. Även i bevakning från andra länder dyker begreppet upp - det skrivs om papperslösa i USA, i Europa, i Asien... Papperslösa har själva organiserat sig i Sverige och finns som aktörer och förhandlingsparter. Den växande rapporteringen och diskussionen har lätt kunnat följas i faktabanken på www.utanpapper.nu.

Regeringsföreträdare ställs nu inför starka krav att inkludera papperslösa när villkor för utlänningar lagfästs. Skolministern har sagt att detta bör ske när gömda barn får rätt till skolgång, socialministern har sagt att detta bör ske också inom vårdsektorn. Det finns dock ingen enighet regeringspartierna emellan i dessa frågor, varför diskussionerna och opinionsbildningen kommer att fortsätta.

Under de drygt två år som projektet pågått har medvetenheten om barns rättigheter växt bland vårdpersonal och skolpersonal. Det är mer självklart för personal att finna en lösning när barn utan papper behöver vård eller skolgång idag än för två år sedan.

Även inom Rädda Barnen har stödet till gömda barn gått från att vara något man gav i hemlighet, i osäkerhet om det var tillåtet, till att bli något som den tillträdande ordföranden 2008, Inger Ashing, framhåller som en av de viktigaste uppgifterna.³⁵

Rädda Barnen är inte den enda part som bidragit till det politiska uppvaknandet i fråga om mänskliga rättigheters giltighet för alla även i Sverige. Men Utanpapper har varit en av de krafter som spelat roll, inte minst för att uppmärksamma att barn kan vara papperslösa.

Samtidigt som man kan tala om ett uppvaknande när det gäller barnens rättigheter, så präglas debatten av en historielöshet beträffande gömda barns isolering och mående. Hur gömda barn lever och mår har påtalats i utredningar och rapporter både från myndigheter och frivilligorganisationer gång på gång genom åren sedan 1994 då Socialstyrelsen och dåvarande Invandrarverket publicerade den första av flera gemensamma rapporter om gömda barn.³⁶ En annan viktig skrift om gömda barn publicerades av Rädda Barnen i samarbete med Svenska Barnläkareföreningen efter en hearing i riksdagshuset 2003.³⁷ Det finns också ett antal avhandlingar och forskningsrapporter i ämnet. Om man i det här sammanhanget ska tala om uppvaknande så måste politiker och allmänhet ha somnat om gång på gång.

Att insikterna glömts bort och intresset varierat för hur barn utan papper har det i Sverige kan delvis bero på att antalet har varierat. Under perioder då få asylsökande har fått avslag och beslut som omfattat många barnfamiljer har gett möjligheter till omprövning, så har antalet gömda minskat. Under perioder då fler asylsökande fått avslag har återigen fler gått under jord. Det finns säkert orsakssamband i båda riktningarna mellan det varierande intresset och det varierande antalet gömda barn. Uppmärksamhet kring gömda barn har väckt opinion som lett till positiva beslut, och därefter har intresset minskat. Det senaste exemplet är den tillfälliga lagen som antogs år 2005 om ny prövning av avvisningsbeslut, och som gjorde det möjligt för många tusen personer att legalisera sin vistelse. Lagen tillkom efter en stor folklig kampanj som initierades från kyrkan, mot en asylnpolitik som ansågs ha drabbat barn alltför hårt. När lagen trätt i kraft mojade folkstormen.

De erfarenheter Utanpapper i den här rapporten redovisar om barnens mående är alltså inte några nyheter utan väl kända fakta, som vi har bekräftat genom våra direktkontakter med barn, föräldrar och stödpersoner. Därför har vi i denna och föregående rapporter lagt stor vikt vid erfarenheterna av hur barn utan papper ska

³⁵ *Intervju av Ossi Carp, Dagens Nyheter 08-06-02.*

³⁶ "Gömd - för att undvika avvisning", *Invandrarverket 1994. Uppföljande rapporter kom 1999 och 2001.*

³⁷ *Cajsa Malmström " Barn utan uppehållstillstånd", Rädda Barnen 2003.*

kunna nå information och stöd, något som är mindre utvecklat i tidigare utredningar och rapporter.

Slutord

Med insikt om resultaten av tidigare perioders asylpolitik är det oroande att allt fler asylsökande får avslag. Efter en "smekmånad" med 2005 års Utlänningslag, har andelen avslag åter ökat kraftigt, även för ensamkommande barn. All erfarenhet talar för att detta kommer att följas av att fler blir kvar i Sverige utan papper. Samtidigt ökar även i Sverige långsamt den papperslösa befolkning som skapas av globala orättvisor samt människors vilja att förändra sina liv och försörja sig trots de strukturer som hindrar dem från att göra detta på legal väg.

Hur man än ser på dessa problem och hur de ska lösas, så går det inte att betrakta barn utan papper som något tillfälligt misstag, som inte behöver hanteras. Barnen finns här och nu, och de blir fler. Deras uppväxt kan inte skjutas på framtiden, lika lite som några andra barns uppväxt.

En lärdom från Utanpapper som inte är ny men som inte kan upprepas för många gånger är hur centralt det är att alla barn släpps in i skolor och förskolor.

En annan lärdom för Rädda Barnen och andra frivilligorganisationer är att det kan spela stor roll för barn och ungdomar att de får tillgång till andra sociala sammanhang och vuxna som de kan relatera till - förutom det självklara att de får gå i skola. En central hjälpfunktion kan i så fall ha sin viktigaste roll i att förmedla kontakter, förklara regler och rättigheter och vara bollplank både för barnen och för de vuxna som träffar dem lokalt.

Projektet Utanpapper har haft stor betydelse i många enskilda fall när det har gällt att lyfta fram barns asylskäl, uppmärksamma barns sociala situation, se till att barn får sina rättigheter tillgodosedda osv - över huvud taget att se barnen, och samarbeta med andra aktörer som hjälper papperslösa men inte har samma barnkompetens. Projektet har också gett direkt tillgång via telefon och internet till kunniga vuxna för barn och ungdomar. En annan sak som har varit speciell är den riktade informationen på hemsidan, som även stödpersoner har användning av.

Om direktstödet har varit det viktigaste för de enskilda barn som fått stöd genom Utanpapper, så har påverkansarbetet genom nätverk och kontakter med politiker och opinionsbildare varit desto viktigare för alla de barn som inte nåtts av just detta projekt, men som i framtiden förhoppningsvis inte kommer att kunna ställas utanför vård, skolgång och andra sociala rättigheter.

I 0. Statistik

I. Fördelning av kontakter från Sverige och utlandet	Sid 92
II. Andel anteckningar som rör kontakter från Sverige/utlandet	Sid 92
III Metod för första kontakten	Sid 92
IV. Ursprungsländer	Sid 93
V. Vistelseorter i Sverige	Sid 93
VI. 469 barn och unga, status vid kontakten	Sid 94
VII. 469 barn och unga, åldersfördelning	Sid 94
VIII. 318 skolbarn och unga vuxna, könsfördelning	Sid 94
IX. Vanligt förekommande problem	Sid 95
X. 198 av 469 barn och unga berörs av familjesplittring	Sid 95
XI. 469 barn och unga, direkt/indirekt kontakt	Sid 96
XII. Anteckningar om direkta/indirekta kontakter	Sid 96
XIII. Samtal och andra åtgärder	Sid 97

I. Fördelning av kontakter från Sverige och utlandet

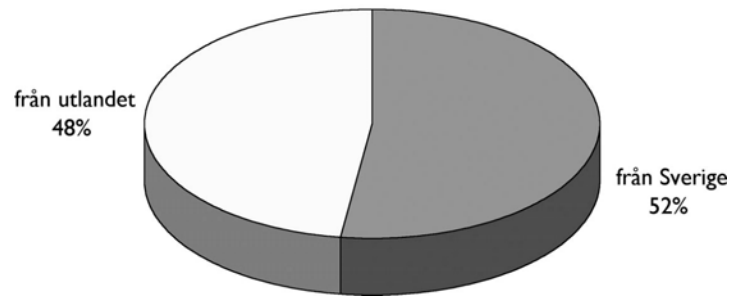
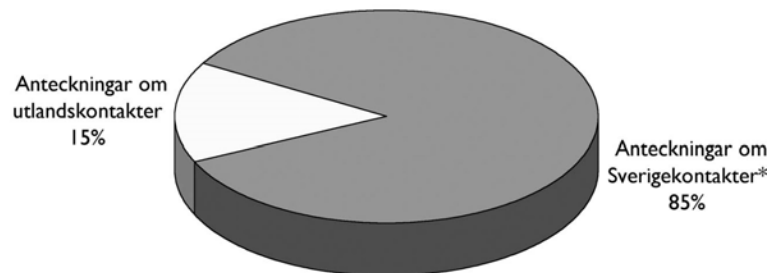

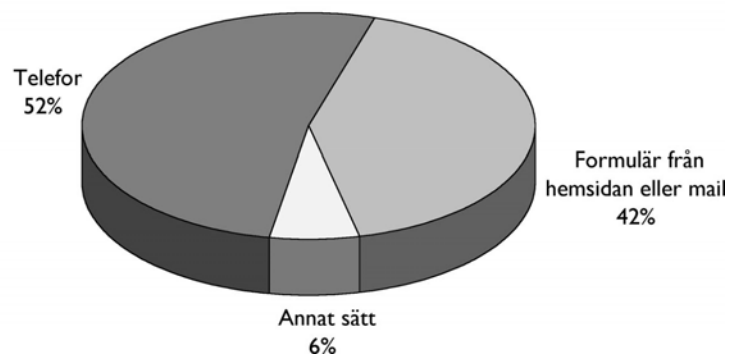
Diagram I och II visar hur stor andel av nya förfrågningar till hjälplinjen som gjordes från Sverige, respektive från utlandet. Av diagram I framgår att andelen mail från utlandet varit relativt stort. Bilden blir annorlunda om vi jämför antal anteckningar i dagboken (vilket är detsamma som antal dagar personen eller familjen varit aktuell). Av diagram II framgår att utlandsmailen inte har ägnats samma arbetsinsats som kontakterna från Sverige. Med ”kontakter” menas i det här avseendet familjeenheter.

II. Andel anteckningar som rör kontakter från Sverige/utlandet

* 33 av dessa rör fler än ett ensamkommande barn

III. Metod för första kontakten

IV. Ursprungsländer

Tabellen avser kontakter tagna från Sverige (per familjeenhet, summa 310)

Kosovo	14	Afghanistan	19	Somalia	5
Bosnien	9	Iran	8	DR Kongo	3
Serbien	6	Turkiet	8	Nigeria	3
Montenegro	4			Öv södra Afrika	10
Övriga Europa*	6	Irak	34	Chile	10
		Syrien	9	Bolivia	9
Azerbajdzjan	13	Libanon	6	Övr Latinamerika	9
Ryssland	12	Libyen	5	Övr spanska**	9
Vitryssland	4	Öv mellanöst	11		
Övr fd Sovjet*	10	Öv arabiska**	12	Kina	4
Övr ryska**	3			Mongoliet	4
				Övr borte Asien	6

* EU-länder har förts till Europa, ej f.d. Sovjet.

** ”ryska”, ”arabiska” etc avser att vi ej känner till den sökandes ursprungsland, endast språket.

Okänt land 45

V. Vistelseorter i Sverige

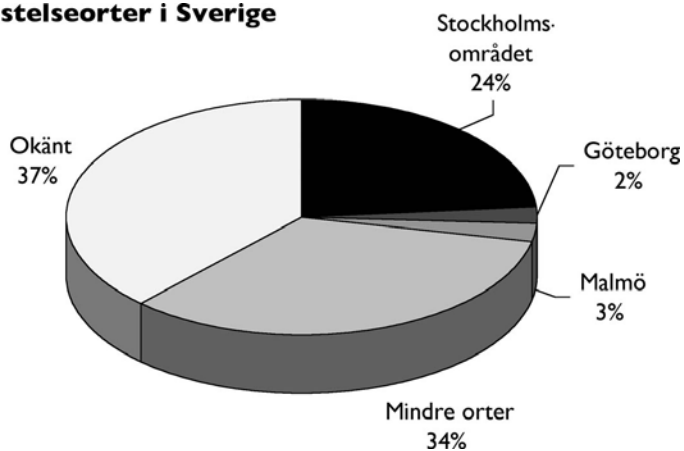
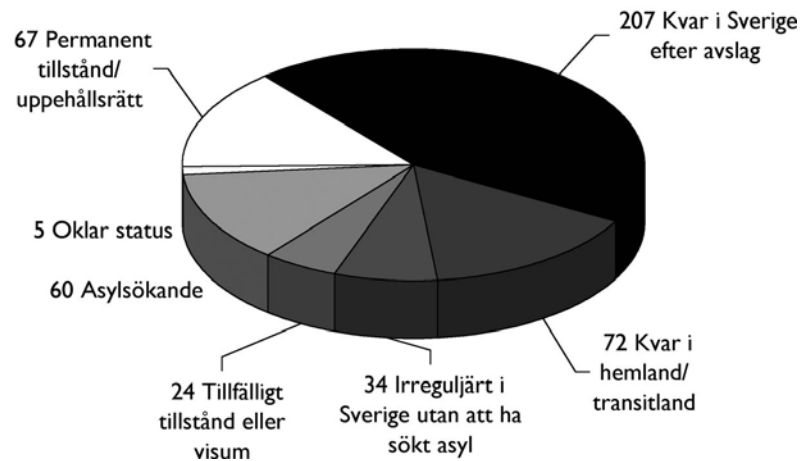

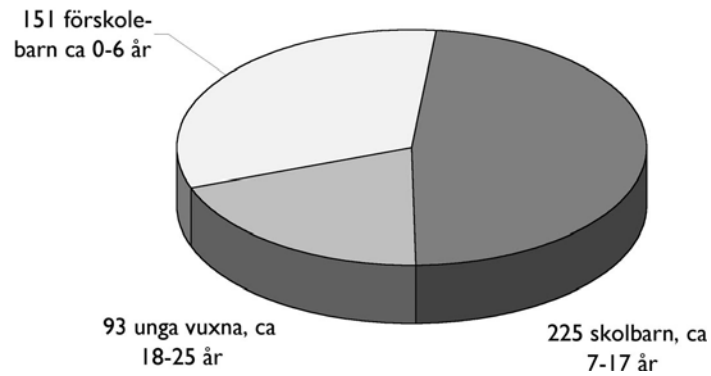
Diagram V visar de kontakter som tagits från Sverige, räknat per familjeenhet. En relativt stor andel kontakter har tagits från mindre orter utanför storstäderna.

VI. 469 barn och unga, status vid kontakten

Diagrammen på denna sida visar hela antalet barn och unga som berörs av de kontakter som tagits från Sverige, 469. Antalet är osäkert för några av familjerna, och av den anledningen används en avrundad siffra (470) i huvudtexten. Diagram IX ovan visar den legala statusen vid första kontakten. En viss osäkerhet finns, då familjens status inte alltid stod klar för dem själva. Det är inte ovanligt att barnen i familjen har olika status, ett barn kan till exempel finnas i Sverige med uppehållstillstånd eller gömd, ett syskon kan finnas kvar i hemlandet.

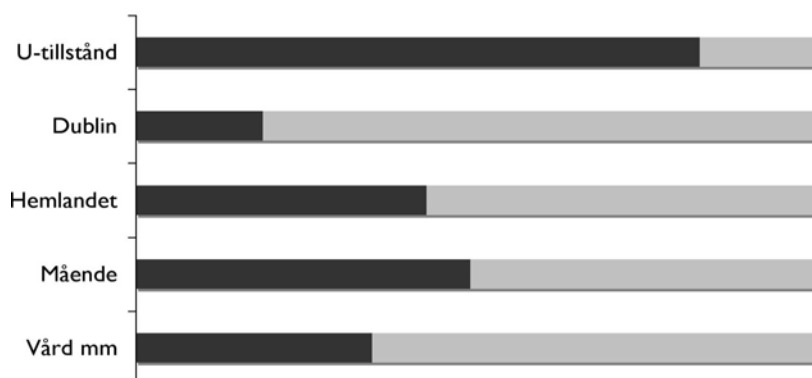
VII. 469 barn och unga, åldersfördelning

VIII. 318 skolbarn och unga vuxna, könsfördelning

	7-17 år	18-25 år
Pojkar	77	45
Flickor	75	39
Okänt	73	9

IX. Vanligt förekommande problem

De svarta staplarna i diagram IX visar hur stor del andel av barnen som har vissa typer av problem, enligt vad de själva, anhöriga eller stödpersoner har tagit upp. Andelarna beräknas endast på information om de kontakter som lett till anteckningar i dagboken vid minst fem olika datum. Detta urval omfattar 187 barn och unga vuxna.

U-tillstånd: Uppehållstillstånd, dvs utvisning eller familjeåterförening

Dublin: Dublinförordningen, dvs överföring till annat EU-land

Hemlandet: Våld eller hot mot barnet i hemlandet, andra barnrelaterade komplikationer i hemlandet, barns brist på sjukvård i hemlandet

Mående: Barns mående, psykiska reaktioner, isolering mm

Vård mm: Barns tillgång till vård, skola, förskola/daghem mm

X. 198 av 469 barn och unga berörs av familjesplittring

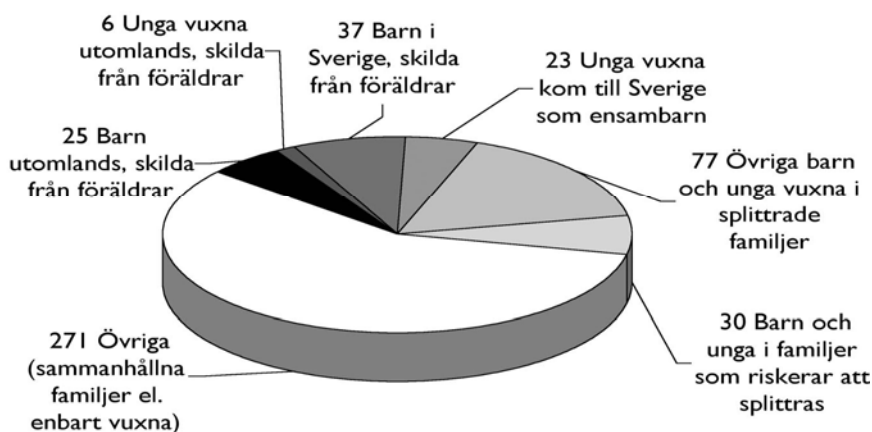

Diagram X visar hur många vars familjer splittrats. De fyra mörkaste kategorierna, sammanlagt ca 20 procent, är de barn och unga som är skilda från båda föräldrarna.

XI. 469 barn och unga, direkt/indirekt kontakt

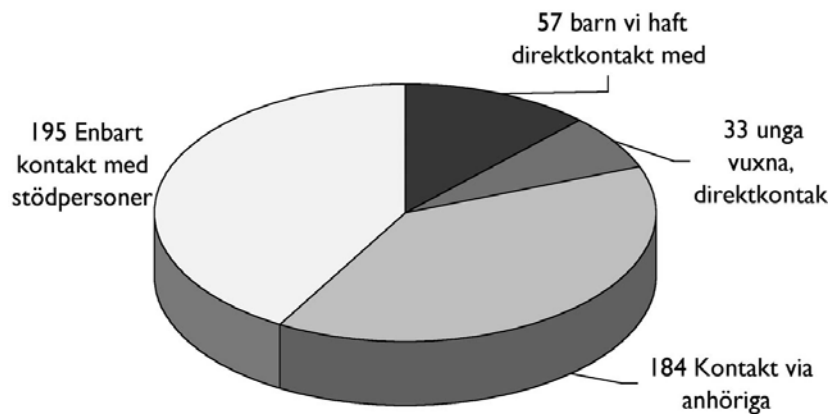
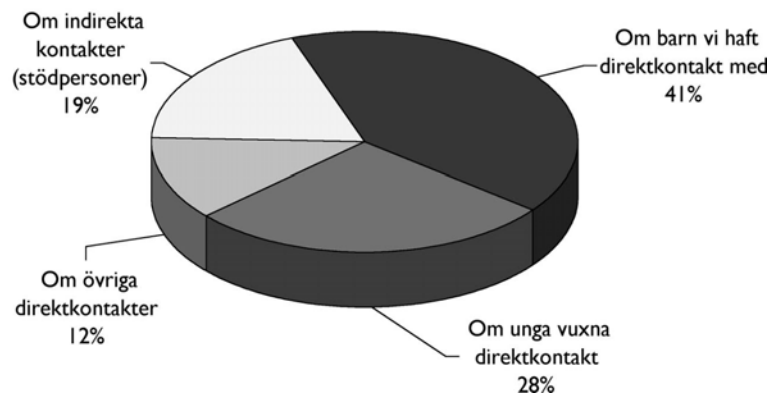

Diagram XI visar att vi haft direktkontakt med ca 20 procent av de barn som berörs av de kontakter som tagits från Sverige. Diagram XII nedan visar att inte mindre än 70 procent av dagboksanteckningarna (om Sverigekontakter) handlar om just dessa ärenden. Det avspeglar att direktkontaktarna med barn och unga inneburit mer samtalsstid och fler åtgärder än övriga kontakter. Totala antalet dagboksanteckningar om Sverigekontakterna är 2046.

XII. Anteckningar om direkta/indirekta kontakter

XIII: Samtal och andra åtgärder

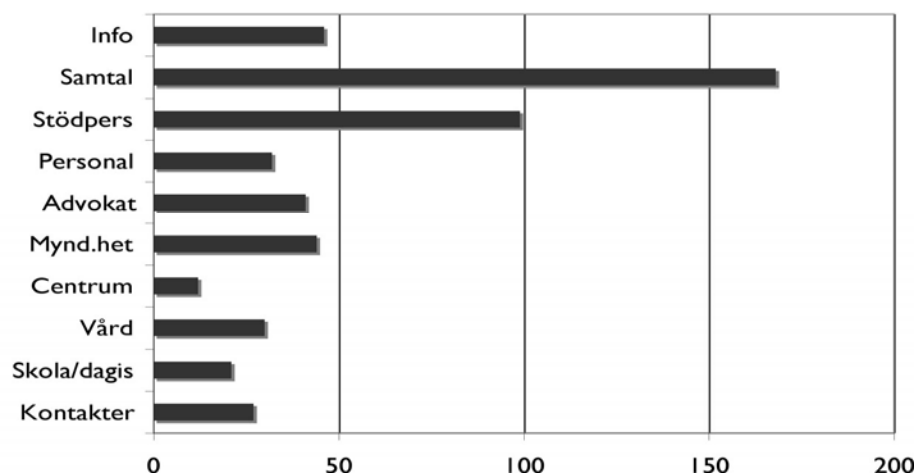

Diagram XIII beskriver hur många ungdomar, familjer och stödpersoner som haft samtalskontakt eller fått olika typer av stöd från Utanpapper. Beräkningen är gjord per familjeenhet, vilket innebär att fler enskilda barn och unga berörs. Urvalet är alla 310 kontakter som tagits från Sverige.

Info: Endast svar på en sakfråga eller hänvisning till annan organisation

Samtal: Samtal direkt med barn och/eller förälder via telefon, mail eller besök

Stödpers: Samråd med stödperson i frivilligorganisation eller liknande

Personal: Samråd med skolpersonal, vårdpersonal, socialsekreterare el dyl

Advokat: Samråd med advokat. Innefattar 13 fall där vi förmedlat advokat

Mynd.het: Samråd med Migrationsverkets handläggare, polis eller liknande

Centrum: Behandling på Rädda Barnens Centrum för Barn och ungdomar i kris

Vård: Annan vård förmedlad

Skola/dagis: Tillgång till skolgång eller daghemsplats genom vår förmedling

Kontakter: Hjälp att få sociala kontakter eller annat lokalt stöd

Lästips

Rapporter från Utanpapper

Children without protection in Europe av Morten Hjorth Jahnsen. Rädda Barnen 2005.

Att hjälpa barn utan papper - en balansgång mellan särskilda behov och diskriminering av Cajsa Unnbom & Sanna Vestin. Dokumentation av seminarium, Rädda Barnen 2006.

Barn utan papper – Barn först och främst av Anna Waldehorn. Rapport från ett år med hjälplinjen och dokumentation av seminarium, Rädda Barnen 2007.

Undocumented Children in Sweden av Sanna Vestin. Rapporten från det första året med hjälplinjen www.utanpapper.nu på engelska. Rädda Barnen 2007.

Andra skrifter från Rädda Barnen

Barn utan uppehållstillstånd av Cecilia Malmström. Rapport från hearing i riksdagen, Rädda Barnen och Svenska Barnläkarföreningen 2003.

De gömda barnen oskyldigt drabbade av Sevil Bremer & Monica Brendler-Lindqvist. Psykologtidningen nr 8, 2004.

Att möta de ensamkommande barnen och Vem tar ansvaret för de ensam-kommande barnen? av Monica Brendler-Lindqvist. Rädda Barnen 2004 och 2005.

Child Migration and the Construction of Vulnerability av Julia O'Connell Davidson och Caitlin Farrow (engelska). Rädda Barnen 2007.

Rapporterna om barns asylskäl: *Barns egna asylskäl 2003* av Karin Juhlén, *Barns egna asylskäl 2005* av Eva Rimsten och *Nytt system, gamla brister* av Lars Olsson. Rädda Barnen 2003, 2005 och 2008 respektive.

Andra skrifter

Skolgång för barn som skall avvisas eller utvisas (SOU 2007:34). Betänkande, innehåller genomgång av dagens regelverk.

Flyktingsfällan av Sanna Vestin. Ordfront 2006.

Asylexistensens villkor: Resurser och problem i meningsskapande hos asylsökande barn i Sverige av Åsa Löwén. Uppsala Universitet 2006.

Socialtjänsten och barn till irreguljära immigranter: en rättsvetenskaplig undersökning av Karin Österling. Stockholms universitet 2007.

They are Children Too av Liz Fekete (engelska). Institute of Race Relations 2007. (www.irr.org)

Access to Health Care for Undocumented Migrants in Europe. PICUM 2007.
(www.picum.org)

The Frail Chain – Support for Child Victims of Trafficking in the Baltic Sea Region
av Svante Weyler. Östersjörådet 2008.

De papperslösa och de aningslösa av Kristina Mattsson. Leopard förlag 2008.

RITA – Rättvis ingång till arbete av Anna Holmgren. Fastighetsanställdas förbund
2007.

PICUM workshop report on the protection of undocumented children. PICUM 2008.
(www.picum.org)

Ny utlänningslag under lupp av Rebecca Stern. Röda Korset 2008.

*Nu känner jag mig som en del av världen – En studie om ungas liv idag och deras
erfarenheter av att tidigare ha levt gömda* av Karin Andersson & Johanna Korol, C-
uppsats Göteborgs Universitet 2008.

Rädda Barnen kämpar för barns rättigheter.
Vi väcker opinion och stöder barn i utsatta
Situationer – i Sverige och världen.

Rädda Barnen

Save the Children Sweden

Rädda Barnen
107 88 Stockholm
Besöksadress: Landsvägen 39, Sundbyberg
Tel: 08-698 90 00
info@rb.se
www.rb.se